

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

ÅRBOG 1964

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

ÅRBOG 1964

HILLERØD

C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN

1965

HELSINGØR LATINSKOLE

I 17. AARHUNDREDE

Bidrag til Undervisningens Historie og til Stadens
Musikliv paa Didrik Buxtehudes Tid.

Af Troels Dablerup

I

Så længe kun de færreste danske skoler kan rose sig af tidsvarende skildringer af deres historie, må vi glæde os over, at der findes mange spredte bidrag – gerne gemt i gamle skoleprogrammer –, som kan kaste lys over ældre tiders undervisningsforhold. For mere end 200 år siden udsendte Ludvig Boesen (anonymt) sin *Helsingørs Beskrivelse* (Ålborg 1757), hvori for første gang også skolelivet skildredes; men først Ludvig Heuer har i skoleprogrammet 1896–97 med udnyttelse af arkivalier givet en egentlig skolehistorie¹). Da han dog kun i ringe grad har anvendt skolens eget arkiv²), som sammenholdt med stadens og kirkernes efter hjemlige forhold særdeles velbevarede arkiver muliggør en langt mere dybtgående undersøgelse af kun lidet kendte forhold i den danske latinskoles historie, skal i det følgende en række undervisningsproblemer m. m. blive taget op til drøftelse og nærmere belysning.

Gennem Otto Carøes Excerpter³) får vi et solidt kendskab til Helsingør Latinskoles lærere og derigennem også til skolens tidlige udvikling frem til 1617/18. Fra en beskeden begyndelse med blot en skolemester og een eneste hører (1555) vokser den

lidt efter lidt og må udvides. I 1576 kommer der en andenhører til, i 1591/92 endnu een, og i 1616/17 er man oppe på hele fire hørere.

Ved gennemgang af stadens kæmnerregnskaber for de følgende år konstateres en fortsat vækst, idet man i 1639/40 antog endnu en hører. Men tilsyneladende fulgtes dette ikke som hidtil med oprettelsen af en ny klasse; thi det anføres udtrykkeligt i stadens regnskab, at denne *extraordinære* hører ansattes som extrahører i førstelektien, d.v.s. i den laveste klasse, der ofte havde lige så mange elever som resten af skolens klasser tilsammen (se nedenfor).

Netop dette *extraordinære* forhold gør det vanskeligt i den følgende tid at følge udviklingen i lærer- og dermed klassetal. Mensandsynligvis er forholdet dette, at staden havde „normeret“ fire ordinære hørerstillinger samt grundet et voldsomt tilløb til sinkelektien billigt ansættelsen af endnu een, midlertidig lærer her, medens rektor i praksis har tilladt sig at dele den laveste klasse i to og derved ligesom „opnormeret“ de højere klasser. Thi medens byens regnskaber afvekslende taler om de fem hørere i 5.-1. lektie, respektive fire (ordinære) hørere i 4.-1. lektie samt den *extraordinære* lærer i 1. lektien, går skolens egne regnskaber fra 1674 ud fra som en selvfølge, at eleverne undervisningsmæssigt var delt i seks klasser, rektors mesterlektie medregnet.

I det gejstlige skattemandtale af 1645⁴⁾ anføres som rektor den i dansk skolevæsen fortjente mester Niels Jørgensen Seerup⁵⁾, og af de her nævnte fem hørere kendes blot de to fra andre kilder, henholdsvis *offfuerste collega* Rasmus Pedersen Lange, som året efter blev kapellan ved St. Olai, og den laveste, Søren Kjeldsen⁶⁾, medens de tre andre: Jacob Jensen *Hirsch*(?), Niels Frandsen og Mourids Nielsen ikke blot er ganske ukendte, men end ikke kan identificeres igennem universitetsmatriklen⁷⁾. Under efterfølgende Hans Rasmussen Faxes rektorat (1647-74) nåede skolen et sådant omfang, at den nu fik en conrektor, altså tilsyneladende var udbygget som en virkelig seksklasset latinskole ligesom for

eksempel selvste Ribe Cathedralskole. Da Helsingør skoles regnskaber begynder i 1674, omtales således også dér lønninger til både rektor, conrektor, de fem collegæ, cantor samt instrumentister (hvilke varetog undervisningen i respektive vocal- og instrumentalmusik, se herom nedenfor).

Men hele denne organisation eksisterede dog blot på papiret. Det viser sig nemlig, at conrektor ikke blot lønnedes med den extraordinære førstelektiehørers af staden tillagte løn, men øjensynligt også underviste sinkerne i stedet for, som det sig burde for en virkelig conrektor, at dele arbejdet i mesterlektien med rektor. Denne usædvanlige ordning varede da heller ikke længe; thi da Faxes efterfølger Hans Braëm gik af i 1680, rykkede conrektor Henrik Egby (død 1696) op på hans plads. Derefter stod conrektoratet ubesat indtil gennemførelsen af den nye skoleordning af 1739; men det ser dog ud til, at det lykkedes rektor Egby i hvert fald til 1695 at beholde den extraordinære hørers gage for sin egen lomme.

Yderligere vanskeliggøres en undersøgelse af lærerpersonalets størrelse af, at kantor ved St. Olai ofte var hører, og i så fald vist normalt i sinkelektien. Meget tyder på, at disse lidet gennemskuelige personaleforhold først og fremmest havde sin rod i lønningsforholdene; thi uanset at rektor undervisningsmæssigt synes at have delt skolen i seks klasser, udredede staden fortsat bidrag til fire ordinære samt en extraordinær hører; hvortil kom, at fordelingen af skolens egne *Beneficia* (degnpens, bespisning eller kostpenge af klostret), legatmidler og især af accidenserne for deltagelse i kirkelige handlinger foretoges efter gamle, udviklede kvotaregler; for eksempel anføres i ligpengetaksten af 1696⁸), at visse sportler deltes imellem rektor og de fire *ordinære collegæ*, andre tilkom derimod kantor alene, hvorfor man fra lærerside vel kun ugerne så udvidelser af personalet, såfremt sådant medførte, at de hidtidige midler skulle deles imellem flere.

Egentlige elevfortegnelser kendes selvfølgelig ikke fra denne tid; men regnskabsbogen over disciplene⁹) anfører nøje med

klasse og navns nævnelse hver elev, som fik del i skolens legatmidler og accidenser m. m., hvilket under de datidige skoleforhold utvivlsomt kommer meget nær en liste over samtlige elever. I 1674 uddeltes klæde og penge til ialt 100 disciple, som fordelte sig med 22 i *suprema classe* (mesterlektien), 8 i V., 6 i IV., 10 i III., 14 i II. og hele 40 i *infima classe*. At næsten halvdelen af eleverne befandt sig i sinkelektien, er selvfølgelig grunden til, at der fra 1639/40 og længe fremefter var ansat to lærere her; men en tilsvarende fordeling – med næstflest i mesterlektien – fortsatte århundredet ud og var vist også den normale i andre skoler¹⁰).

Som det også antydes af tallet på lærerne, må elevfrekvensen dog nu have kulmineret. I den følgende tid daler disciplenes antal stærkt, ti år senere (1684) uddeltes der blot legatmidler til 74 elever (18 – 8 – 8 – 7 samt 31 i de sammmentalte og vel også undervisningsmæssigt sammenslåede II. og I. klasser), og både i 1694 og 1704 var tallet helt nede på 47 (i 1704: 14 – 1 – 1 – 5 – 10 – 16). Heri finder vi den naturlige forklaring på, at den ekstraordinære hørerstilling kan nedlægges, og i længere tid blev man nu stående ved en rektor, fire collegæ samt kantor¹¹). Når der nu og da omtales fem hørere ved skolen, skyldes dette sikkert alene, at kantor som nævnt ofte tillige bestred undervisningen i sinkelektien. Således fik han 1682 netop udbetalt et specielt honorar „saalænge Skolen haver ingen extraordinarium Collegam“¹²).

Under Store Nordiske Krig nåede elevtallet et lavpunkt, idet der 1715 blot fandtes ialt 21 disciple, som modtog legater (6 – 2 – 3 – 4 samt 6 i *ultima classe*, d.v.s. II. og I.). Dette forhold benyttede hørerne til at skaffe sig en sikkert hårdt tiltrængt lønforbedring. Fra gammel tid havde de fire ordinære hørere tilsammen nydt 24 dl. af legatfonden; men da presset på denne nu var ret beskedent, opnåede de 1708 at få bevilget hele 36 dl., og i peståret 1711 tillagdes der dem endnu 12 dl. under henvisning til „*deris slette indkomme saasom frequentzen udi den svage tid*

er meget forringet samt extraordinair besværing udi disse tider ved bønnens holdelse udi kircken“¹³). Da 1714 en hører afgik, lod man hans stilling stå ubesat, medens de tre tilbageværende fik tilladelse til at dele det til samtlige fire lærere fastsatte beløb af legatfonden *dog med reservation i fremtiden ved freqventzens formeerelse at rette sig efter scholens tilstand*¹²).

Men denne utidige grådighed blev dog skolens øvrighed for meget. Da Sjællands biskop 1716 reviderede regnskabet, resolvede han, at hørerne overhovedet intet krav havde på de fattige disciples midler, og kun takket være rektors fortolkningskunst lykkedes det alene kantor at beholde sin traditionelle andel heraf¹²).

II

Latinskolens undervisning skulle selvfølgelig på det nøjeste følge de gældende love og bestemmelser, d.v.s. uniformitetstabellerne af 1656¹⁴), som i det hele havde gyldighed indtil 1739, ja på mange måder fortsat lå til grund for skolens arbejde lige til den store reform af 1805/09. Naturligvis vil det altid være et spørgsmål, i hvor høj grad lovens bud i praksis er blevet efterlevet. Men for Helsingør skoles vedkommende er vi i den heldige situation gennem listerne over, hvilke bøger der indkøbtes og uddeltes til fattige disciple¹⁵), at kunne følge undervisningsplanen (bortset fra mesterlektien) og derved konstatere, hvorvidt man her har holdt sig undervisningsplanerne efterrettelig.

Såvel i 1676 som i 1680 optræder boguddeling i Helsingør skoles regnskaber. Til sinkerne i I. klasse indkøbtes ABC'er, dansk katekismus, den uopslidelige, helt fra middelalderen kendte klassiske latinske begynderbog *Donat*, men også Thomas Bangs latinske ordsamling *Aurora Latinitatis* (1636 o.o.) og en *Grammatica Minor*, antagelig Berent Siwers' da splinternye latinske grammatik (1675 o.o.), som brugtes i II. klasse.

Siwers' grammatik, *Donat* og *Aurora* var fortsat i brug i II. klasse, hvor man som egentlig latinsk begynderbog nu anvendte

Stephan Stephanius' *Colloquia* (1634 o.o.). Efter reglerne skulle man her begynde på Resens Dansk-Latinske Kathekismus, som skolen da også havde på lager; men i 1676 fik dog II. klasse uddelt *Cathecismus integer*, Luthers fuldstændige lærebog med forklaringer, den officielle skoleudgave, som da også udkom i København 1634 og oftere.

Først i III. klasse kom man dog rigtigt i gang med latinen, naturligvis fortrinsvis gennem tillempede lærebøger som Stephanius' *Colloquia*, Erasmus' klassiske *De civilitate morum* samt *Phraseologia Terentiana*, vel i Søren Pedersen Kallundborgs udgave (1652 o.o.). Men også egentlige klassikere gav man sig nu i lag med efter de uspecificerede udgaver af *Terents* og Ovids *Pontica* at dømme. Af hjælpemidler anvendtes først og fremmest *Jersins* gode gamle grammatik samt Stephanius' *Nomenclatores* og *Vocabularier*.

Det er i denne forbindelse interessant at se, at lige så lidt som i Ribe¹⁶) lykkedes det i Helsingør Thomas Bangs lærebøger trods regeringens energiske støtte helt at fortrænge *Jersins* fremragende latinske grammatik. Også her er det øjensynligt først, da Berent Siwers' begynderbog i 1675 udkommer, at *Jersin* fik en afløser, ja tilmed anvendtes den fortsat i de højere klasser.

I IV. klasse fortsatte man med Erasmus, *Phraseologia Terentiana*, Ovid og vel også med selve *Terents*, siden den uddeltes endnu i V. klasse. Men nu gik man i gang med selveste *Cicero*, både udvalgte taler og *De Officiis*, hvortil læstes Resens retorik, utvivlsomt i den af Jørgen Ejlersen stærkt omarbejdede, pædagogisk set langt mere egnede udgave (1643 o.o.). Og naturligvis har man fortsat haft brug for de førnævnte grammatikker m. fl. hjælpemidler og den i de lavere klasser uddelte kathekismus. Derimod begyndte man her på et nyt fag, idet uddelingen af *Golius'* græske grammatik (København 1644, skoleudgave) må sættes i forbindelse med tilstedeværelsen af *primitiva N. Testamenti*.

I V. klasse læstes endnu både *Terents* og *Cicero*, men forfat-

1677

For ny balle i Metaphysicæ et æquidivæ og fornt	---	3	0	0
For Prælectiones ad Jof. i. Cæmura	---	1	0	0
For Cæmura et uale græmura	---	1	0	0
For prof. Jof. ad Jof. Cæmura prof. med	---	1	0	0
For 9 Bøger papir til ad mælige Bøger aft	---	2	0	0
For 6 Bøger ad indbænde " a J. P. m.	---	1	0	0
For ny bog ad indbænde Jof. Cæmura prælectiones ad Jof. i.	---	1	0	0
Cæmura Cæmura	---	12	0	0
For ny bog ad Jof. Cæmura et Jof. i.	---	12	0	0
For 12 ad Jof. Cæmura	---	12	0	0
For 12 ad Jof. Cæmura	---	12	0	0
Summa	---	92	3	0
For ad Jof. Cæmura prælectiones ad Jof. i.	---	9	0	0
Summa	---	101	3	0
For 12 ad Jof. Cæmura	---	135	2	0
For 12 ad Jof. Cæmura	---	93	2	12
For 12 ad Jof. Cæmura	---	9	3	17

Jof. Cæmura prælectiones ad Jof. i. 2 f. 12. Bøger for ad Jof. Cæmura
 3 f. 13, thol, mig longaus, tan. Hædige, rester
 mig ad Jof. Cæmura prælectiones
 Helsingøers thol
 2. Januar 1677.

J. Bæmura

Side af skoleregnskabet med omtale af bl. a af indkøbet af Buxtehudenoder.

terkredsen udvidedes nu med den i skolerne meget yndede *Curtius* og med *Vergil*, og fortsat finder vi de førnævnte grammatikker, *nomenclatores*, *Phraseologia Terentiana* og *Resens rhetorik* i brug. I græsk læstes endnu *primitiva N. Testamenti* med *Golius'* grammatik, men desuden forekommer såvel et rigtigt *Novum Testamentum Græcum* som *Gnomæ ex Plutarchi* (vel i Georg Lamprechts skoleudgave, København 1647 og 1655). Her udvidedes fagkredsen betydeligt, således optræder nu Caspar Bartholins *Logicæ* (1618 o.o.), og tilstedeværelsen af *Definitiones Theologica* (vel Jesper Brochmann, 1662) viser, at disciplene nu var på vej ud af den rene kathekismuslæsning og ind i teologiens begyndelsesgrunde¹⁷).

Mærkeligt nok ses ingen bøger at være uddelt til mesterlektionerne, måske fordi disse fik broderparten af legatmidlerne og som degne og kirkesangere (se nedenfor) havde adgang til betydelig extrafortjeneste. Men her har man utvivlsomt fordybet sig i den latinske stils finesser med syntax, prosodi og retorik, udvidet græsklæsningen (om *Isokrates* se nedenfor) og så småt begyndt på hebraisk. Dertil kom antagelig også et mere udvidet teologisk studium med etik, metafysik samt begyndelsesgrundene i logik og dialektik og den smule matematik, som fordredes (vel efter Jørgen Froms aritmetik).

Naturligvis kan vi gennem denne uddeling af bøger til fattige disciple kun få et beskedent indtryk af, hvori undervisningen i Helsingør latinskole bestod. Men en sammenligning dels med skolelovene af 1656, dels med andre skolers bedre belyste forhold¹⁸⁾ giver som resultat, at man her ikke kan have fjernet sig synderligt fra det for tidens skoler almindelige grundlag.

III

Men ikke blot er det således muligt at få indblik i, hvilke bøger der da anvendtes i skolen; vi er i den heldige situation at kunne få underretning om lærerpersonalets bogsamlinger gennem et par omtrent samtidige skifteregistreringer af to tidligt afdøde Helsingør-høreres efterladenskaber.

1667 den 8. februar forsamledes under provstens ledelse den gejstlige skifteret i *Liunge herret till Croneborg* paa den salig hører Henrik Hansens kammer for at registrere boet¹⁹⁾:

och befandtis da effterfølgende:
 Bøger wurderede aff Jens Wind och Peder Tollessøn.

I

In folio.

1. Index Biblicus Thosani 3 dl. – –

In Quarto.

2. Wagneri tabulæ in Evang. et Ep. D:nical 1 mk. 8 sk.

3. Theologiæ extensio Huselmanni	2	—
4. Biblia Pagnini udi 2 Tomis	1	2 —
5. Biblia Resenii Christ. 4. udi een stoer octav	1	2 —

In Octavo.

6. Syntaxis Tholosani	1	—	
7. Lexicon Pasoris	2	—	
8. Partitionis Theologicæ Polani			8 —
9. Postilla Stupfii	1	—	
10. Postilla Spangebergii			4 —
11. Trias electoralis Politica Brunni			4 —
12. Thesaurus Theologicus Vogelii	2	—	8 —
13. Logica Polani			4 —
14. Dialectica Rami			4 —
15. Johannis Despauterii institut. Grammat.			2 —
16. Riccius in Eclogas Virgilii			8 —
17. Lossius in Epistolas Dominicales			4 —
18. Strigelius in officia Cic.			8 —
19. Retorica Resenii Georgii Hilarii	1	—	
20. Logica Bartholini	1	—	
21. Cathecesis Dieterici	1	—	
22. Novum Testamentum Latinum	1	—	
23. Ludovicus Vives de Disciplinis	2	—	
24. Joannis Stobæi Sententiæ			4 —
25. Syllabus Pasoris			8 —
26. Curtius			12 —
27. Meditationes Augustini			12 —
28. Martini Bramisii panegyri . . (?)			2 —
29. Et Absconsell	1	—	
30. Canticum Salomonis Laur. Petræi	1	—	
Summa bøger	11 dl.	3 mk.	4 sk.

Gangklæder	17	–		
Linklæder og andet Tøj	11	–	3	– 14 –
Diverse	4	–	3	– 2 –
Tilgodehavende hos Skolens Rektor	12	–		
Et Kvartal af hans Løn til Paaske	5	–		
Nok rester ham hos Peder Andersen, degn i Tikøb ²⁰)		–	12	– 8 –
in allis	58	dl.	1	mk. 10 sk.

Bortskyldig Gæld

Mette s. Mads Pedersens	6	–		
Maren Hansdatter Tueterschen	4	–	1	– 14 –
Willom Brøgger for Øl og et Krus	1	–	2	–
Jens Veib for Øl			2	– 4 –
Sal. Hr. Hans til Holmens Kirke ²¹)	4	–		
Jørgen Weiner	1	–	1	– 9 –
Knud Eskildsen	1	–	1	–
Svend Warbjerg	2	–		
Poul Justsen	1	–	1	–
Mester Morten Badskær	1	–	2	–
Helle Hans Organistes ²²)	1	–		10 –
Summa	34	dl.	2	mk. 10 sk.

Her udaff er taget till den s. karls begraffuelssse 23 dr. 3 mk., er udlagt till Creditorerne, saa at een huer fich richtighed for deres kraff 34 dl. 2 mk. 10 sk., och naar alting war lignet och liqvideret, bleff intet beholden. Her med haffde dette skiffte een ende.

Blot få år senere troppede den gejstlige skifteret atter op for nu at registrere, hvad salig Christoffer Sørensen, fordum hører i Helsingør, havde efterladt sig²³), og er således som følger:
Klæder (der specificeres) ca. 18 dlr.

II	Bøger:		
1.	Fem Mosse bøyer och dommernis bøyer i regal octav versionis Resenianæ		24 sk.
2.	Det ny testamente ultimæ editionis Resenianæ	1 mk.	8 -
3.	d. anden part aff det gamle Testamente	3 -	
4.	Novum Testamentum Græcum	1 -	8 -
5.	M. Povel Andersson offuer opstandelssøn	2 -	
6.-8.	3 liig prædichner a 10 sk.	1 -	14 -
9.	Hemmingius in Psalmum 84		4 -
10.	Brentius in Evangelia 2. pars		2 -
11.	Methodus in Mose ostensa a Phil. Mel.		2 -
12.	Loci Communes Philippi		10 -
13.	Psalterium Davidis		8 -
14.	Brentius in Evangelia 1. pars		4 -
15.	Confessio Bezæ		8 -
16.	Margarita Theologica Spangebergica et		
17.	Phrases Apherdianæ		12 -
18.	Psalterium Davidis Hebræum		12 -
19.	Clavis Græca Lubini et		
20.	Rhetorica et oratoria C. Dieterici		20 -
21.	Grammatica Latina Jersini		8 -
22.	Terentii Comoedia		8 -
23.	Sententiæ Ciceronis		8 -
24.	Opera Ovidii	1 -	
25.	Pars 3 locorum coium. Sim. Pauli Severinensis		6 -
26.	Vocabularium Stephani		6 -
27.	Fabulæ Æsopi		6 -
28.	Isocrates		2 -
29.	Grammatica Golii gammel, mutileret		8 -
30.	Pars Bibliorum		4 -
31.	Phrases Terentii, skreffne		-
32.	Grammaticæ Græcæ Crucii pars altera. Andre Varer		9 mk.

Nok hans resterende løn af byen

Lønnen af Byen fra Mikkelsdag c. A.	7 dlr. 2 mk.
Rester hos m. Hans Faxe af lønnen	2 dlr. 2 mk. 15 sk.
Rester hos Vilhelm Guldsmed	2 dlr.
Summa summarum	37 dlr. 3 mk. 11 sk.

Desuden havde s. Christopher Sørensen andel i arven efter sin broder Hans Sørensen, som antoges at være død, hvis formynder var s. Gallas Clausen (rådmænd, død 1669).

Begravelsesomkostningerne specificeredes nøje til 34 dlr. 3 mk. 6 sk., overskud = 3 dlr. – mk. 9 sk.; men heraf fragik prinsessestyr, 3 mk., samt en senere tilkommen regning på 3 dlr. og 2 mk.

Disse to samtidige bogsamlinger, hvis enkelte bind nedenfor²⁴) er søgt identificerede, ligner hinanden ikke så lidt, endog til antallet, godt 30 stykker hver. Hverken hvad antal eller vurderingssum angår, kan de dog måle sig med det bibliotek, som den 1650 afdøde Holbækhører Jens Jørgensen efterlod sig²⁵); omend af dennes henved 100 bøger kun halvdelen ansås for værd at specificere, ansloges disse til rundt regnet 25 sletdaler, medens nærværende to bogsamlinger ikke vurderedes højere end en tolv, respektive fem sletdaler.

Om Henrik Hansen ved vi faktisk ikke andet, end hvad skiftet efter ham fortæller, og det er højst sandsynligt, at hverken han eller hans kort tid efter afdøde kollega er blevet immatrikuleret ved universitetet, men som gamle elever fra Helsingør er blevet forfremmede til lærerstillingen for der igennem at samle kapital til et universitetstudium. I hvert fald er det givet, at Christoffer Sørensen må have gået i Helsingør Latinskole, da han var søn af by- og toldskriver Søren Madsen og antagelig født ca. 1638²⁶). Som antydning i slutningen af registreringsforretningen gav skiftet efter ham anledning til forviklinger, hvorfor der 1669 5/5 udgik kongebrev til magistraten herom. Gennem kærnerregnska-

berne konstaterer vi, at han fra 1668 havde været hører i 2. lektion²⁷).

Vigtigere end disse magre personalia er dog i denne sammenhæng det vidnesbyrd, som vi kan udlede af deres bøger. Alt for ofte omtales jo tidens biblioteker rent summarisk som „den salig mands bøger“, eventuelt optalt „efter fortegnelses indhold“. Men her udgjorde bøgerne en så væsentlig del af aktiverne – i Henrik Hansens bo ca. 20 % –, at vi får dem opregnet in extenso.

I betragtning af, at datidens latinskolelærere var vordende teologer, som gerne hurtigst muligt rystede skolens støv af sig og modtog præstekald, virker samlingernes indhold af egentlig teologi ikke overvældende. Selvfølgelig spiller bibeludgaver en vigtig rolle, som de jo gjorde i alle tidens bogsamlinger, og de forskellige postiller og kommentarer må ses dels på baggrund af kristendomsundervisningens fremtrædende placering i skoleplanerne, dels i forbindelse med hørernes talrige kirkelige funktioner. Det var således meget almindeligt, at de prædikede ved aftensang eller messefald²⁸), og i Helsingør modtog en hører et extrahonorar af St. Olai kirke for at informere ungdommen, altså en slags „konfirmationsforberedelse“, hvad der vel også påhvilede hans kollega kantoren ved St. Marie (1670–1700 også hører ved skolen). Dertil kom, at lærerne måtte være i stand til at vejlede de mesterlektianere, der havde lignende pligter; thi i Helsingør var degnestillingerne ved byens hospitaler og milde stiftelser besat med skolens øverste disciple, som her holdt regelmæssige andagter²⁹).

Dertil kommer, at sprogundervisningen i ikke ringe grad baseredes på gammel og ny testamente i grundteksten eller i latinsk oversættelse, hvorfor Toussains højtvruderede index og Pasors berømte bibellexicon sikkert er blevet værdsat af deres ejer. Alt i alt bærer teologien stærkt præg af skolestuen; det er postiller og katechismer, som dominerer, tilmed ofte i specielt pædagogisk tilrettelagte udgaver.

Først og fremmest er det tydeligt at se, hvor præget disse bog-

samlinger er af skoleforordningerne af 1632³⁰) og 1656³¹); det er forfatternavne som Pasor, Ricci, Strigel, Ejlersen, Bartholin, Lubin, Jersin og Stephanius, vi her møder³²); og ikke mindst klassikerudgaverne påkalder vor interesse, fordi de giver os et nødvendigt supplement til ovenanførte bidrag til forfatterlæsningen i Helsingør. Det er netop Terents, Cicero, Ovid, Æsop og Curtius, hvilke hørerne givetvis besad, fordi de benyttedes i undervisningen.

Naturligvis er det kun med yderste forsigtighed, at vi tør drage slutninger fra et bibliotek og til dets ejer. I nærværende to tilfælde kan vi dog ikke have nogensomhelst tvivl om, at der er tale om de rene brugsbiblioteker. Selvom begrebet „skønlitteratur“ endnu ikke kan siges at eksistere, er der her næppe mere end eet værk, som ikke falder ind under betegnelsen „nødvendig faglitteratur“, dvs. hverken kunne have betydning for undervisningen eller for lærerens eventuelle teologiske selvstudium, nemlig Bruunius' katalog over de tre verdslige kurfyser (I nr. 11).

Med disse hjælpemidler samt skolens eget bibliotek (se nedenfor) skulle hørerne nok have været i stand til at levere en fyldestgørende undervisning. Betegnende nok finder vi ikke blot de kendteste hjemlige pædagoger og lærebogsforfattere (Jersin, Stephanius, Resen, Bartholin og Jørgen Ejlersen), men også udlandets berømtheder lige fra Vives til Ramus³³.

Efter priserne at dømme må mange af bøgerne have båret præg af hyppig brug. Mærkeligt nok er det den ganske ukendte Henrik Hansen, hvis samling vurderedes højest, og som ejede de dyreste enkeltværker, heriblandt Toussains bibelindex, sat til hele tre daler, som sammen med Pagninos og Resens bibelværker (å een dlr.) ansattes til næsten ligeså meget som byskriversonnen Christoffer Sørensens samlede bogbestand. Men denne havde også adskillige enkeltbind af større værker.

Til sammenligning skal her gives enkelte eksempler på, hvad andre af egnens gejstlige besad af bøger ved deres dødelige afgang. Den tidligere hører Niels Kjeldsen, som 1670 havde for-

ladt skolen for at blive klokker ved St. Olai³⁴), efterlod sig ved sin død 1673 blot en bibel i fire parter, sat til 4 dlr., samt en del gamle diskant-bøger, som rektor straks hentede, da de var testamenteret skolen³⁵). Den foregående klokker Jacob Pedersen efterlod sig 1669 hele 27 (uspecificerede) stykker, som dog blot

Den fløj af karmeliterklostret, hvori Helsingør latinske skole havde til huse.

vurderedes til nøjagtigt det samme (dvs. 4 dlr.)³⁶). Samme år døde den tidligere Tikøb-præst hr. Peder Christensen, og den salig mands bøger blev alle efter fortegnelse (ikke bevaret) vurderet til over 54 dlr.³⁷), medens provsten M. Henrik Henriksen (Goische) ved sin død i 1671 besad 55 folianter, 98 kvarter foruden 22 ligprædikener, 184 i octav samt 63 i duodez, ialt 422 stk., vurderet til 179 dlr.³⁸).

Gennemgående synes stadens skifteret at gøre mere ud af bogsamlinger – i hvert fald standspersoners – end de tilsvarende gejstlige skifteregistreringer, måske fordi bøger var en selvfølge i præsteboerne. For boghistorikere er det derfor et held, at uanset den selvstændige gejstlige skiftejurisdiction foretoges ikke få registreringer af „halvgejstlige“ skifter ved den borgerlige øvrig-

hed; således finder vi, at de to førnævnte klokkeres efterlædenskaber behandledes ved hver sin skifteret. Da latinskolen understøttedes af staden og derfor ansås for at være „byens skole“, kan det følgelig ikke undre, at også lærerboer nu og da blev unddraget provstens skiftebehandling; og før enevældens bekræftelse af gejstlighedens privilegier foretoges selv præsters skifter ved byens øvrighed. I 1646 blev hidtilværende øverste hører Rasmus Lange kapellan ved St. Olai, og da hans bo ved hans tidlige død i 1653 gjordes op, bestod hans „*liberi*“ af godt 340 værker³⁹). Men han var også af god familie og broder til den kendte professor Willum Lange.

Det fornemste bibliotek i byen var dog uden sammenligning det, som ejedes af Hans Rasmussen Faxø, rektor ved latinskolen fra 1648 til sin død 1674. Ved boopgørelsen efter hans hustrus død 1666⁴⁰) udgjorde det omkring en 1225 bind, vurderet til ca. 600 dlr., og inden hans død var det vokset med over 100 bind foruden landkort, glober og astronomiske instrumenter⁴¹), omend nu kun takseret til henved 450 dlr. Intet under at det kostede hele 6 dlr. alene at få denne samling inventeret og vurderet. Her skal blot gøres opmærksom på, at der blandt andet fandtes en særdeles fin samling af historisk litteratur lige fra Saxo til Pontanus, og foruden talrige annales og chronica besad Hans Faxø både Guicciardini og Macchiavelli.

Inden vi helt forlader bøgerne i Helsingør, skal det anføres, at skolen selv var i besiddelse af et ganske vist meget beskedent bibliotek⁴², som 1674 bestod af:

Bøger:

In folio

1. Biblia Latina, Lutet. 1646.
2. Calepinus XI lingvarum, Bas. 1616.
3. Lexicon Scapulæ, Bas. 1615.
4. Etymologicum Coldingii, Rost. 1622.
5. Polyantheam Langii, Col. 1585.

In 8:vo

1. Calligraphiam orat. l. Græcæ Joh. Posselii, Han. 1609.
2. Freigium in orationes Ciceronis, Tom. 3, Franc. 1624.
3. Synonyma Rulandi, Tom. 2, Aug. Wind. 1607.
4. Riccii in Terentium Tomum 2:dum, 1596.
5. Nomenclatorem Hadriani Junii, Lugd. 1599.

Som naturligt er, viser det sig ganske overvejende at bestå af praktiske hjælpemidler, opslagsværker, lexica og kommentarer til de i skolen mest yndede klassiske autores som Cicero og Terents. Gennemgående er det dog ret gamle værker, såvel af længst afdøde forfattere som i aldrende udgaver, og bortset fra den næsten 30 år gamle latinske bibel var den „nyeste“ bog i skolebiblioteket Ciceroudgaven fra 1624. Desuden finder vi her den næsten uopslidelige Hadrianus Junius, der var uhyre anvendt i de danske skoler, indtil man i Stephanius' og Jersins nomenclatorer fik hjemlige lærebøger.

Biblioteket gik dog langsomt sin undergang i møde. I bo-opgørelsen efter Hans Faxe gjorde den nytiltrådte rektor opmærksom på, at nr. 1 in oct. manglede, hvorfor der til erstatning udlagdes skolen en bog til 1 dlr.s værdi; men hverken bog eller daler optræder forøvrigt senere hen i skolens regnskab. Og i det nye inventar af 1696⁴³) nøjes man simpelthen med at afskrive ovenstående fortegnelse, dog uden den nu næsten 100 år gamle Hadrianus Junius, der vel omsider var fuldstændigt opslidt, samt med tilføjelse om, at nr. 1 in fol. var ubrugelig, og at nr. 5 in fol. samt nr. 1, 3 og 4 in oct. ikke længere fandtes.

Først da Peder Clod i 1711 blev rektor, gik det atter fremad for skolebiblioteket, og i 1712 anlagdes den endnu eksisterende bogsamling efter en helt ny målestok, dels på grundlag af en bødekasse, dels ved donationer⁴⁴).

IV

Ved siden af latin og kristendomskundskab havde de gamle

latinskoler endnu et hovedfag, nemlig sang og musik. Dette fags fremtrædende placering i undervisningsplanerne beroede selvfølgelig først og fremmest på skolens nære forbindelse med kirken. Thi ikke blot var skolens mål på langt sigt at uddanne kirkens vordende tjenere; men i det daglige havde skolen den konkrete og ofte særdeles tidskrævende opgave at udgøre koret i stadens kirke. Vi ser da også, at de første skolemestre ved Helsingør latinskole fungerede som degne og kantorer ved St. Olai⁴⁵), og langt op i det 17. århundrede begrundedes rektors specielle julegratiale fra stadens kasse med, at han ledede skolekorets koral- eller figuralsang i kirken om lørdagen⁴⁶). Ligeledes havde hørerne som ovennævnt adskillige kirkepligter, og i 1566 var den eneste hører da samtidig organist ved kirken⁴⁷).

Den krævende kortjeneste modsvarede dog af adskillige privilegier. Ikke blot nød skolens disciple principielt gratis undervisning; men de besad ikke få beneficier, der ofte stod i ret nøje forbindelse med deres sangtjeneste. Således nød 28 skolebørn sammen med lærerne gratis kost i Helsingør hospital – efterhånden som rektoratets stigende indtægter tillod ansættelse af gifte rektorer, modtog disse i stedet kostpenge –, og da Maria-kirken overlodes til den tyske menighed i byen, sørgedes der for dennes kor derved, at et kongebrev af 11/1 1578 pålagde seks af disse skolepersoner at gøre tjeneste dér⁴⁸).

Under Christian IV indførtes i vid udstrækning bededagsgudstjenester om hverdagene, især fredagstjenester; men øjensynligt fandt man, at dette oversteg skolens normale forpligtelser, idet vi i begge kirkers regnskaber møder et særligt honorar til 2–3 disciple, „som hver fredag synger for koret“, dvs. synger litaniet for koret⁴⁹). Hele denne side af undervisningen pålåg nu skolens kantor⁵⁰), og at den var fyldestgørende, fremgår af, at den musikglade franske ambassadør Ogier ved sit besøg i Helsingør 1634 fandt behag i disse drenges afsyngelse af litaniet⁵¹).

Af nok så stor betydning for disciplenes økonomi var dog de omfattende accidenser, som deres sang ved begravelser og bryllup

kastede af sig. Vi har talrige reglementer for honoreringen bevaret⁵²), hvorved vi kan konstatere, hvad sang med een eller flere lektier eller med hele skolen kostede, samt især fordelingen af disse beløb efter ret indviklede regler imellem rektor, kantor, hørere og „skolen“, dvs. disciplenes legatfond, hvoraf også bogindkøb m.m. afholdtes, og i 1712 – hvor elevtallet ganske vist var ekstraordinært lavt – kunne en velaflagt mesterlektianer og hospitalsdegn i klæde-, musik- og ligpenge m. fl. accidenser have godt 27 dlr. i årsindtægt⁵³).

Der fandtes således særlig takst for forsang og for eftersang, som deltes ligeligt imellem rektor og hørere, og de samme tog også broderparten, når der en sjælden gang forlangtes latinsk sang, formentlig fordi elevernes arbejde var det samme, hvad enten de sang på dansk eller latin, medens det alene skyldtes lærernes umage, at de var i stand til at synge på latin.

Det er let nok for os med et smil at genkalde Per Degns takster for begravelse med fint sand osv. For en tid, hvor embedsmandens løn ikke blot var ringe, men ofte forfaldt højst tilfældigt og gerne skulle hentes hjem gennem konkrete modydelser, har disse for os så ringe beløb spillet en meget betydelig rolle.

Som almindeligt i alle landets latinskoler kendte man i Helsingør også helligaftenskollekter, hvor skolebørnene inddelt i mindre kor under anførsel af deres lærere vandrede byen rundt og samlede ind. Da kantoren i 1711 var død, „og der vaar ej fornøjelige stemmer ved skolen, som kunde forsiune begge chorene“, engageredes to studenter til med deres instrumenter at ledsage sangen på mortensaften. Men skønt skolens tredjedel af udbyttet beløb sig til næsten 15 dlr., erklærede bispnen ved sin revision dette for en unyttig udgift, der ikke kunne passere⁵⁴). Medens disse musik- eller diskantpenge fra mortens-, jule- og nytårsaften deltes ligeligt imellem rektor, lærere og „skolen“, var indsamlingen på helligtrekongersaften elevernes egen⁵⁵).

Medens kantor som nævnt tog sig af undervisningen i vocalmusik, var det – i hvert fald i sidste halvdel af 17. århundrede –

blevet skik at engagere *instrumentister* til at undervise egnede elever i instrumentalmusik, efter regnskaberne at dømme overvejende på blæseinstrumenter (se nedenfor). Fra regnskabernes begyndelse i 1674 optræder således en årlig udgift på 12 dlr. til disse instrumentister, som tilmed senere opmuntredes gennem et specielt gratiale på 9 dlr., „dersom de retter sig efter deres bestalling“, 1713 specificeret til „saalænge de med flid informerer paa allehaande instrumenter ugentlig fire timer udi skolen“⁵⁶). At disse beløb udrededes af disciplenes legatmidler, er vel ikke uden forbindelse med, at netop instrumentalmusikken var en vigtig indtægtskilde for eleverne.

Således fik kantoren ikke lod og del i de ovenomtalte lig- og sangpenge sammen med sine kolleger, men ganske vist et større beløb end disse ved den forlods uddeling af „skolens penge“, og selvom bispren som før nævnt 1716 ophævede hørernes andel heri, bevarede kantor sin. Hertil kom, at han havde monopol på musikken i kirken, og var end St. Olai skolens egentlige kirke, så lå dog dens lokaler i det gamle karmeliterkloster lige op ad Mariekirken. Følgelig opnåede skolen ikke blot indpas her, men fik i 1645 også monopol „på nogen musik med kantor der“⁵⁷). Disciplene fik selvfølgelig kun andel i kantors honorar, såfremt han havde brug for dem og i så fald efter aftale i hvert enkelt tilfælde. Thi nogen fast takst for musik i kirken fandtes ikke, „men eftersom enhver vil den have god eller ringe, bliver den betalt, hvorefter de musicerende udvælger stykker og anvender deres flid“⁵⁸). Såfremt der musiceredes under selve vielsen, blev det dog dermed straks til en „kirkelig handling“, hvis udbytte rektor og hørere stak til sig. Men selvfølgelig ønskede mange af byens folk også bryllupsmusik „på salen“, ja også fra byens opland kom der bud efter skolens musikanter – „i lige maade, naar musik bestilles fra landet, kommer den dem alene til, som sig dermed bemøje“⁵⁸). Her kommer vi dog ind på et i datiden særdeles kildent spørgsmål, der let gav anledning til strid imellem organist og kantor på den ene side og stadsmusi-

kanten på den anden, hvilke dog nok har kunnet enes om at gøre fælles front imod skibstrompetere, militærets spillemænd og de rene fuskere og bønhaser, hvis disse søgte at trænge sig ind på områder, som „byens embedsmænd“ mente at have privilegium på⁵⁹). Men i hvert fald har det nok ofte været et problem at holde rede på, hvornår den kirkelige musik sluttede, og nachspielet begyndte.

1674 blev skolens instrumentbestand indført i inventariet, og da opregnedes tre brugelige basuner (to temmelig ny og een gammel), tre gamle, dog brugelige cornetter (vel zink'er, et træinstrument med trompetmundstykke), en gammel stor basfiol og en gammel tenorfiol⁶⁰). Medens basunen til stadighed synes at have været skolens (og kirkens) egentlige instrument, afløses cornetten snart af dulcianen (en slags fagot), og endnu 1712/13 anskaffedes „til skolens og de disciples brug, der informeres paa instrumenterne, en ny dulcion, chor-messig med de andre skolens instrumenter“ for hele 12 dlr., hvortil kom yderligere 3 mk. 6 sk. for „rør til samme instrument“⁶¹).

Var instrumenterne endnu „brugelige“, så var de fleste af dem dog så gamle, at de i elevernes lidet nænsomme hænder næsten uafbrudt måtte repareres; basfiolen blev limet og fik nye strenge, basunerne blev loddede og cornetten fik nyt mundstykke, alt sammen af „skolens penge“⁶²), som også afholdt udgifterne til anskaffelse af noder. 1674 købtes *Hammerschmidts* i skolerne uhyre populære *Kirch- und Tafelmusik*⁶³), som blev indbundet i 9 parter; både 1675 og 1677 indkøbtes 9 bøger til at skrive musik i, *Profii* fjerde del blev indbundet 1676, hvor man nu også fandt det nødvendigt at anskaffe et skab i skolen til „musiquen“.

1675 købtes nogle skrevne (det vil vel sige af- eller håndskrevne) musik-stykker af salig Niels Kjeldsen; i betragtning af, at denne som ovennævnt (s. 17) havde testamenteret skolen sit „Musikbibliothek“, ser det lidt mærkeligt ud, at rektor førte dem til udgift for skolen i regnskabet⁶⁴). Og selvfølgelig havde man

ikke glemt byens berømteste søn „der gewaldige Däne“, hvis orgelspil blot få år tidligere havde glædet Mariekirkens menighed; thi 1677 ofrede man hele 9 dlr. „for adskillige af Boxtehudes musikalske stykker“⁶⁵). I betragtning af hvorlidt der endnu da fandtes trykt af Buxtehudes arbejder, er der snarest tale om håndskrevne noder, og umuligt er det vel ikke, at det her drejer sig om kompositioner fra hans tid i Helsingør, som da – ikke engang ti år efter, at han var flyttet til Lübeck – cirkulerede i manuskript?

1696 påbegyndtes en ny regnskabsprotokol for skolen, og som sig hør og bør, indledtes den dels med fortegnelser over skolens beneficier (som f. eks. de ovenomtalte sangtakster), dels med et inventar over såvel skolens førnævnte håndbibliotek som dens beholdning af musicalia⁶⁶). Sidstnævnte er et så vigtigt og hidtil overset supplement til den forlængst udgivne fortegnelse over Mariekirkens (dog langt mere omfattende) musikbibliotek⁶⁷), at det her aftrykkes in extenso:

Musicalia in Folio.

1. Rauchii currus triumphalis 13. Volum.
2. Havemanni Opera 8 Vol.
3. Hammerschmiths Motetter 9 Vol.
4. 1 partie blaa skrefne bøger med Misser 8 Vol.
5. Aureum opus Missarum Capricorni 4 Vol. uindbund.
6. 1 partie skrefne bøger med Concerter oc Misser 8 Vol.
- a– In Fol. No 7. 6 ny trykte Nürnberger stycker uindbundne, forærede af Mr. Nygaard.⁶⁸) –a

In Quarto.

1. Hammerschmith in Evangelia 8 Vol.
2. Dem. Taffel oc Choer. Music 8 Vol.
3. Profii Collectanea 19 Vol.
4. 1 partie skrefne 9 Vol.
- a– 5. Premessa Musicalia Wernerii 4 Vol. –a

Nok skrefne støcker in Folio. Nr. 6 in 4°: 35.

2 gamle Basuner, 1 Dulcion

samme Musicalia bør findes hos Cantorem

a— oc eer forøgede af Cantore Reimero⁶⁹), da hand quiterede,
med støcker indtil No. 50. —a

(a—a = *Senere tilføjelser, muligvis med samme hånd?*)

Da Mariekirken som nævnt var i besiddelse af en betydelig musiksamling, har man hidtil med rette undret sig over, at noget tilsvarende ikke fandtes ved selve byens hovedkirke St. Olai. Forklaringen skal utvivlsomt søges i, at kirkens kantor samtidig virkede som lærer ved latinskolen, hvis disciple udgjorde hans kor og orkester, hvorfor det næppe har været muligt, endsige af nogen større praktisk interesse at skelne imellem kirkens og skolens ejendomsret til de noder, som i begge tilfælde skulle stå i kantors varetægt.

Som naturligt er, rummer skolens musikalia⁷⁰) flere „yngre“ komponister end Mariekirkens samling, der er næsten 40 år ældre. Men selvom alene Hammerschmidt optræder i dem begge, bærer de dog nogenlunde samme præg, domineret af „den gejstlige koncert“.

V

Vi kan dog ikke omtale Helsingør og musik uden i samme åndedrag at måtte nævne *Didrik Buxtehude*, der født ca. 1637 (måske på Sundets østlige kyst i Helsingborg) har levet her det meste af sin barndom fra 1645 en halv snes år frem, og som siden i sin ungdom ca. 1660–68 var Mariekirkens organist. Ganske vist har S. A. E. Hagen flittigt søgt at udtømme de helsingørske arkivaler og derved fremdraget et stort og værdifuldt materiale til familien Buxtehudes historie. Men stadens „musikliv“, d.v.s. det kunstneriske milieu, som kan have givet kunstneren indtryk og impulser for livet, står endnu tilbage at skildre, og det så meget vigtigere, som der intet som helst vides om Didrik Buxtehudes uddannelse.

Efter hans dannelsesstade at dømme må man formode, at han i alt fald i nogle år havde frekventeret latinskolen, hvor som ovenanført musikundervisningen havde lange og glørværdige traditioner, og hvor også instrumentalmusik øvedes. Det egentlige grundlag har han naturligvis fået af sin fader *Hans Jensen Buxtehude*, der fra ca. 1645 var organist ved byens hovedkirke St. Olai og som sådan i samarbejde med skole og kantor med hensyn til kirkemusikken – og i hård konkurrence med bryllupshonorarerne⁷¹).

Det er værd at bemærke, at vi netop i Didriks barndom finder en komponist i Helsingør, idet det af Frederiksborg skoles regnskaber⁷²) fremgår, at man 1637/38 betalte Mariekirkens kantor over 7 Dlr. for en „messe“, vel bryllupsmusik af samme art, som siden skaffede Buxtehude betydelige extraindtægter⁷³). Der er her antagelig tale om *Johannes Friccius*, der beklædte kantor-embedet fra 1637 til sin død 1654⁷⁴), og som stammede fra Braunschweig, hvor der i øvrigt netop på denne tid (ca. 1577–1640) levede en komponerende superintendent ved navn Christoff Friccius (Frick)⁷⁵).

Didrik Buxtehudes berømmelse hvilede ikke mindst på hans udvikling af den gamle lybske „Abendmusik“ fra orgelkoncerter, som allerede hans svigerfader og forgænger Frantz Tunder havde afholdt⁷⁶), til en storslået kombination af orgel-, vocal- og instrumentalmusik fremført på helligdagene, men uden organisk tilknytning til gudstjenesten. At lede efter en konkret og direkte årsag eller påvirkning hertil vil næppe lykkes, blandt andet fordi vi vist her finder en international bevægelse (som Buxtehude dog måske ligger i spidsen for). Her skal blot påpeges, at en række af de elementer, som indgår i „aftenmusikken“, ikke blot var almindeligt kendte herhjemme, men også var tilstede netop i Helsingør.

At organister ud over, hvad der var deres pligt, koncerterede i kirken, var vist et meget udbredt fænomen, omend *Johann Lorentz* d.Y. (organist ved St. Nicolai i København ca. 1634–

89) opnåede en ganske særlig berømmelse ved hveranden dag (!) året igennem at musicere, og allerede 1634 vakte hans spil Ogiers beundring⁷⁷); men da noget sådant strengt taget ikke vedkom kirken og organistens ordinære arbejde, er det kun sjældent, at vi i kirkeregnskaberne kan finde „koncerter“ omtalt. Det er dog værd at bemærke, at efter St. Olai organists bestalling af 1691 § 4 pålås det ham at lege et par timer ugentlig på orglet af hensyn til dettes vedligeholdelse⁷⁸). Mon ikke mange frivillige orgelkoncerter er udsprunget af tilsvarende pligter, d.v.s. at organisten har gjort en dyd af nødvendigheden?

Efter instruksen af 1630 var Mariekirkens organist og kantor forpligtede til på alle festdage *eine Musicam vocalem und instrumentalem in der Kirchen halten sollen*⁷⁹), og allerede omkring 1600 finder vi her i regnskaberne indført særlige gratificationer, for eksempel til Henrik tysk organist, fordi han *leigte på positiffet*, og til Johan Pedersen Orgemester af Flensborg, der ved julehøjtid og andre hellige dage slog på positivet⁸⁰).

Øjensynligt fejrede man 1641/42, at orglet var blevet repareret af Johann Lorentz d.Æ. Ikke blot blev det afprøvet af selveste Mikkell Krackowitz, Christian IV's hoforganist; men i samme regnskab, som dennes betydelige honorar er indført, omtales udgiften til en tønde øl til de studenter, der sang på værket (d.v.s. ved orglet) i helligdagene⁸¹).

Af forudsætningerne for en „Abendmusik“ i Helsingør var i hvert fald orgel og kor (d.v.s. kantor med latinskolens disciple) tilstede. Vender vi os til København, konstaterer vi, at man her snart inddrog instrumentalmusik i kirken. Således diskuterede konsistorium 1686 spørgsmålet om et tilskud til Vor Frue Kirkes kantor, hvis denne i Trinitatis „hver fjerdes Festes Dag“ ville holde koncerterende musik; men for at spare på de øvrige honorarer fandt man det her ved universitetets egen kirke naturligt at oplede de studenter, som er *Musici Instrumentalis*⁸²).

Ellers var det selvfølgelig stadsmusikanten, man måtte henvende sig til, når det drejede sig om instrumentalmusik. Efter

bestallingens ordlyd var denne forpligtet til at besørge musik i de københavnske kirker, og i det 18. århundrede spillede han således på skift søn- og helligdage i byens seks sognekirker⁸³). I København kan dette forhold vist ikke følges længere tilbage end til 1662, hvor den ældste kontrakt (med Helligånds- og vist også Vor Frue Kirke) skal være oprettet mellem stadsmusikant og kirkebestyrelse⁸⁴); til gengæld er vi for Helsingørs vedkommende så heldigt stillede at kunne følge dette forhold nærmere. Thi også hvad angår instrumentalmusikens historie, er de helsingørske arkiver så rigt givende, at vi ikke helt kan forbigå dette spørgsmål i tavshed.

Allerede i 1588 optræder Helsingørs privilegerede musikant, idet byrådet med lensmandens samtykke 11. marts antog *Artes Spillemand* i byens tjeneste, hvorved han fik eneret på musik til alle bryllupper og al „Værtskab“ i byen⁸⁵), et privilegium, som det nok ikke har været helt let at opretholde i praksis. Ikke blot hævdede som nævnt kantor og organister deres rettigheder; men som garnisonsby var staden i besiddelse af trommeslagere og pibere, hvortil kom, at kongen gerne opholdt sig på slottet. Den musikglade monark var således ikke tilfreds med at bringe sit kapel med sig, men i 1594 ansatte han hele fem *Tårnmænd* på Kronborg⁸⁶). Som navnet angiver, havde disse oprindeligt til opgave at blæse signaler o. lign. fra tårnene; men allerede nu specificeredes deres pligter til også at omfatte taffelmusik, når kongen var til stede⁸⁷).

Sandsynligvis har konkurrencen været byens spillemand for stærk, og medens hans beskedne løn (20 Mk.) endnu findes i stadens kærnerregnskaber for 1589/90 og 1590/91, tyder den følgende tids tavshed på, at stillingen simpelthen er gået ind. Men om ikke før måtte i hvert fald Kalmarkrigen gøre spørgsmålet aktuelt, da købstæderne i deres kontingenter af bådsmænd til flåden også skulle levere trompetere. I en sådan situation måtte det være praktisk atter at ansætte en privilegeret musikant, på hvem man kunne overflytte pligen at stille de forlangte skibs-

trompetere. I hvert fald er det netop i 1612/13, at kærnerregnskabet atter omtaler, „at Instrumentister bleve antagne“, og af regnskabet for 1615/16 tør man formode, at der nu var tale om to (à 25 Rdl.). At der sidenhen igen er tavshed herom i byens regnskaber, står vel stadig i forbindelse med, at kongen i 1614 genoplivede tårnmændene på Kronborg⁸⁸). Ikke blot opnåede disse spillemandens gamle privilegium på bryllupsmusik overalt i Kronborg len, men sammenhængen imellem byens to spille-mænd og slottets fire blæsere antydes af, at der i disses bestalling blot navngives *to*.

Endnu 1627 gaves bestalling til en *Johan Beyer* selvferde som tårnmand⁸⁹), og denne lod 21/1 1628 sit privilegium læse ved bytinget samtidig med, at han antog en medhjælper for to år⁹⁰). Da lønningerne udrededes af Øresundstolden, kan vi igennem toldregnskaberne lære navnene på adskillige ledende tårnblæsere at kende. Således antoges 1/9 1630 en Hans Heiss, vel den Hans Heise (den ældre), kunstpiber, som var død 1633, da skifte stod efter ham i Helsingør⁹¹). Formentlig har disse tårnmænd effektivt søgt at opretholde deres musikprivilegium; thi at i hvert fald organisten følte sig gået for nær, fremgår af, at han i december 1630 erhvervede sit kongebrev på, at også han uanset tårnblæsernes privilegium fortsat havde ret til at levere bryllupsmusik m. m.⁹²).

Men snart efter synes tårnmandsinstitutionen atter at være gået ind, medens byens privilegerede spillemænd endnu engang dukker op, og vel som et levn fra dette „Trompeterkorps“ tid optræder disse længe som en kreds af ligestillede musikanter. Ganske vist har vi ingen dateret bestalling før 1651⁹³); men denne er dog på talrige punkter næsten ordret overensstemmende med en udateret, antagelig en lille menneskealder ældre⁹⁴). I begge tilfælde optræder der tre navngivne instrumentister, som herved lover:

1. på alle højtidsdage, andre helligdage og når de ellers tilsiges at lade sig finde i kirken på orgeværket og betjene sangen med deres instrumenter⁹⁵),

2. betjene borgerskabet andre dage på orgeværket for en beskeden løn,

3. dog uden at gøre indgreb i orgemesterens kgl. privilegium om ret til at musicere ved bryllup og værtskab⁹⁶).

4. Begærer en borger kun een eller to, skal de dog alle tre dele ligeligt.

At vi i den udaterede bestalling møder navnet Hans Heise, er os desværre blot til ringe hjælp med hensyn til dens datering, da det næppe drejer sig om ovennævnte, men om en Hans Heise den Yngre, død ca. 1650⁹⁷). Men sandsynligvis stammer denne ældste bestalling fra årene efter den ældre Hans Heises død, ligesom dens fornyelse i 1651 ganske givet stod i forbindelse med den yngre Hans Heises død. Navnlige i 1651-artiklerne specificeres omhyggeligt reglerne for betaling ved bryllupper o.s.v.; thi her lå som nævnt kildne problemer, der gang på gang gav anledning til strid. For eksempel måtte magistraten i 1665 forlige Oluf Nielsen *semphoni-slager* (vel clavicordspiller) med Peter Boi, Christen Trommeter og Christen Rasmussen angående honorardelingen⁹⁸).

Men netop nu synes „formanden“ Peder Boye at være godt på vej til at distancere sine „kolleger“, idet han allerede 1663 som stadsinstrumentalist påkalder øvrighedens bistand imod nogle bønhaser, der gør ham indgreb i næringen, og anmoder om, at han i egenskab af *Ratsinstrumentalist* må nyde et ringe beneficium. Øjensynligt gentager han sin ansøgning det følgende år, hvor man måske har truffet en midlertidig ordning. Thi 1665 kommer han igen med endnu et andragende, denne gang blandt andet begrundet med *meine kirchen dienst*, og under henvisning til, at han forleden år (1664?) har lovet at undervise en del disciple i at spille på adskillige instrumenter, sender rådet straks ansøgningen til udtalelse hos skolens rektor. Denne svarer omgående: „at det er mig vitterligt, at Peder Boje er begyndt at undervise to Disciple paa Cornetter – han er ellers villig, naar vi ham behøver, enten paa Værket eller i anden Tilfald“⁹⁹). Øjen-

synligt er sagen nu gået i orden, da han 1664/65 og fremefter oppebærer 12 daler årligt af St. Olai kirke¹⁰⁰). Det økonomiske motiv ligger lige for; men sandsynligvis har aktionen også haft til hensigt at få verftet en konkurrent ud. Thi allerede 1663/64 omtales her en ukendt Petter Wahldahl, der for opvartning i den danske kirke efter kvittering modtog hele 15 daler¹⁰¹).

At Buxtehude senior således foruden orgel og kor også var vel forsynet med instrumentalmusik ved sin kirke, skyldes måske et af sønnen taget initiativ. Kort efter dennes ansættelse ved Mariekirken blev orglet dér repareret af mester Hans Christoffersen fra København, vel den hamburgske orgelbygger *Hans Christoph Frietsch*, som på denne tid opførte værket i Trinitatis kirke i København¹⁰²). Og netop nu dukker her en instrumentalist op, idet præsten efter kirkeværgens befaling 1663 28/12 forærede 3 daler til Wentzel Musicant, „som nogle gange haver opvartet i kirken“¹⁰³), øjensynligt i advents- og juletiden. Det følgende år overtog som nævnt St. Olai ideen, og endnu et år senere fik man her en fast ordning, hvorved man sikrede sig stadsinstrumentalistens bistand, medens musikken ophørte ved Mariekirken, der vel ikke var i stand til at konkurrere med byens hovedkirke. Thi med mindre tilsvarende udgifter kan skjule sig iblandt de desværre meget hyppige og ofte store diverseudgifter, ophører nu lønninger til instrumentalmusikere at figurere på Mariekirkens regnskab.

Som organisten på den ene side samarbejdede med kantor og skolekoret og på den anden side med stadsmusikanten og dennes folk „paa Værket“, stod som nævnt også stadsmusikant og skole i nær indbyrdes forbindelse. I skolens regnskaber anføres fra deres begyndelse i 1674 og fremefter en fast udgift til instrumentisterne for den musikundervisning, de gav eleverne. Da enken efter stadsmusikanten Johan Setler (Zettler)¹⁰⁴) i 1679 rykkede magistraten for sin mands tilgodehavender, specificeredes disse til foruden nådensår at være 12 daler af byen og 3 daler af skolen¹⁰⁵), og endnu da stadsmusikanten i 1737 klagede over sine

ringe vilkår, konstateres forbindelsen by – kirke – skole, idet han anførte, at han måtte holde folk til opvartning i kirkerne¹⁰⁶), skønt han blot fik 8 rigsdaler (d.v.s. 12 sletdaler) af den danske kirke og 8 rigsdaler af skolen, „dog mine Formænd efter Godtfolks Beretning skal have nydt langt mere“¹⁰⁷). At denne kontakt imellem de professionelle musikanter og Helsingør latinske skole var af langt ældre dato, mere end antydes af, at den ovennævnte instrumentist Hans Heise den Yngre (død ca. 1650) havde testamenteret den latinske skole samtlige sine instrumenter¹⁰⁸)

NOTER

- 1) Cit. *Boesen og Heuer*. Også M. C. *Arnholtz*: Bidrag til Byen Helsingørs Historie (Hels. 1866) og især *Laurits Pedersens* talrige arbejder om dansk skolehistorie giver flere bidrag, således sidstnævntes: Almuesundervisningen i en dansk Købstad (Kbh. 1909).
- 2) Det begyndte 1674 og findes sammen med stadens og kirkernes arkiver i Landsarkivet for Sjælland m. m. (cit. SLA).
- 3) Udgivet af H. F. Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger 3 IV s. 303 ff.
- 4) Danske Kancelli B. 111 (RA). Dette mandtals betydning for kirke- og undervisningsvæsenets historie har jeg redegjort for i Historiske Meddelelser om København 1961 s. 39 ff.
- 5) B. Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie II s. 38 f. og 83 med note.
- 6) Hostrup-Schultz: Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd (1906), hvortil een gang for alle henvises.
- 7) Mon dimitterede elever, som i stedet for at immatriculeres har søgt at tjene til studierne ved at undervise på deres gamle skole?
- 8) Skolens regnskab 1696–1733 fol. 5v.
- 9) Regnskabsbog 1674–1732.
- 10) F. ex. i Ribe, Kornerup II s. 353.
- 11) Dette fremgår af lønningskvitteringerne bagest i skolens regnskab 1674–96.
- 12) Regnskabsbog over disciplene 1672–1732.
- 13) Ibid. Om pesten jfr. Arnholtz s. 45 ff.
- 14) Rørdam: Historiske Samlinger I s. 182 ff., jfr. Kornerup: Ribe II s. 83 ff.
- 15) Skolens regnskabsprotokol 1674–96 fol. 94v. og 97v f. Den slags fortegnelser er vist langt fra så sjældne, som Kornerup antager (ib. II s. 91), jfr. Lollesgaard: Nykøbing Katedralskoles Historie s. 68 f. og 90 f., samt Vordingborg Skoles Regnskab 1617–76 (SLA).
- 17) I Ribe anvendtes denne først i mesterlektien, Kornerup II s. 93.
- 18) F. ex. Kornerup: Ribe II s. 83 ff., Odense Skoleprogram 1866, Lollesgaard: Nykøbing Katedralskoles Historie s. 76 f. og 90 f.

- 19) Lyng-Kronborg Herreds Provsti, skifteprotokol 1661–91 fol. 27v, (SLA).
- 20) Ved Klemmebrevet 1555 lagdes degnerenten af Tikøb sogn til latinskolens hører (Rørdam: Kirkelove I s. 438).
- 21) Vel Hans Hansen Seidelin, f. 1632 i H., 1660 kapellan ved St. Olai, 1665 sognepræst til Holmens sogn, død 1668 (?).
- 22) Helle Jespersdatter, gift med Hans Buxtehude, komponisten Didrik B. forældre.
- 23) Lyng-Kronborg Herreds Provsti, skifteprotokol 1661–91 fol. 40v.
- 24) Herefter følger lister over de bøger, som det med nogenlunde sikkerhed er lykkedes at identificere (i flere tilfælde stammer udgivelsesår fra det kongelige biblioteks eksemplar).

I Henrik Hansens bøger:

1. Paul Toussain (Tossanus) (1572–1634), tysk reformert theolog. Index locorum communium et propriorum nominum in totis Bibliis (1624).
2. Mon Hieronymus Weller (1499–1572)?, tysk theolog. Evt. Explicationes in Epistolas et Evangelia Dominicarum et Festorum (1562).
3. Johann Hülsemann (1602–61), tysk theolog, Extensio breviarii theologici (1655).
4. Santes Pagnino (1470–1541), fransk dominikanermunk, hvis latinske oversættelse af hele biblen (især G. T.) anvendtes meget af studerende.
5. Om Resen og hans bibeludgaver se B. Kornerup: Hans Poulsen Resen I s. 217 ff.
6. Petrus Gregorius (Pierre Gregoire) Tholosanus (ca. 1540–97), fransk kanonist og filolog. Vist hans Commentaria in syntaxes (1574 o. o.).
7. Georg Pasor (1570–1637), tysk grammatiker, hvis Lexicon Græco-Latinum (1620 o. o.) også anvendtes i Ribe (Kornerup Ribe II s. 92).
8. Amandus Polanus (1561–1610), professor i Basel. Partitiones theologicae (bl. a. 1599 o. o.).
9. Johannes Stumpf (1587–1632), superintendent i Bayreuth. Postilla allegorica.
10. Johannes Spangenberg (1484–1550), hvis udbredte postil (1544) udsendes på dansk af Peder Tidemand (1595).
11. Augustinus Bruun(ius) (1538–1618), tysk theolog. Trias electoris politica (1600).
12. Matthias Vogelius (1519–91), tysk theolog. Thesaurus theologicus (bl. a. posthumt 1612).
13. Se nr. 8. Logica libri duo (bl. a. 1598).
14. Pierre de la Ramée (1515–72), vel den berømte pædagogs Dialecticae institutiones.
15. Johannes Despauterius (d. 1520), nederlandsk grammatiker, hvis meget udbredte arbejde også udkom herhjemme med forord af Peder Palladius (jfr. Kornerup: Ribe I s. 175 f.).
16. Stephanus Ricci (sidste halvdel af 16. årh.), tysk filolog. Paraphrasin et scolia in Virgilli eclogas.

17. Lucas Loss (1508–82), tysk pædagog. Vel hans *Annotationes in epistolas dominicales et festivales*.
18. Victorin Strigel (1524–69), professor i Leipzig, udgav *annotationes* til talrige klassikere.
19. Jørgen Ejlersen (1616–86), udgav (1643 o. o.) en stærkt omarbejdet udgave af *Rhetorica Resenii* (1606). Jfr. Kornerup: *Resen* I s. 266 f.
20. Caspar Bartholin (1585–1629). *Logicæ peripateticæ – in usum juventutis* (1612 o. o.).
21. Conrad Dietrich (1575–1639), tysk theolog. *Institutiones catecheticæ* (bl. a. Kbh. 1621).
23. Juan Luis Vives (1492–1540), spansk humanist og pædagog. *De tradendis disciplinis* (1531).
24. Johannes Stobæus (ca. 500 e. Kr.), græsk senantik forfatter, hvis samlewerk *florilegium* bl. a. udkom (1609) som *Sententiæ ex thesauris græcorum delectæ*.
25. Se nr. 7. *Syllabus græco-latinus omnium novi testamenti vocum* (bl. a. 1638).
27. Utvivlsomt *Meditationes, soliloquia et manuale D. Augustini*; et kirkefaderen Augustin (d. 430) tillagt, først i 12. årh. opstået skrift, der kom i talrige udgaver og oversættelser i 16. årh. og senere. f. ex. „*Manuale D. Augustini*“ eller „*Haandbog om Christi Beskuelse*“ ved Niels Mikkelsen Aalborg (Kbh. 1637).
28. Uidentificeret.
29. Dvs. en Skærm imod Lyset.
30. Laurids Pedersen Thura (1598–1655), dansk pædagog og theolog. *Canticum Canticorum Salomonis* (Kbh. 1640).

II Christoffer Sørensens bøger:

- 1–3. Se note til I 5.
5. Poul Andersen Medelby (1557–1632). *En liden Børne Forklaring offuer vor Herris Jesu Christi ærefulde Opstandelsis Historie* (Kbh. 1607 o. o.).
9. Niels Hemmingsen (1513–1600). *Enarratio psalmi octuagesimi quarti* (Kbh. 1569).
10. Johann Brentz (1499–1570) skrev kommentarer til størstedelen af biblen.
11. Philipp Melancthon (1497–1560). Værket ikke identificeret.
12. Samme, *Loci communes* (1521) kom i utallige udgaver også i Danmark.
14. Se nr. 10.
15. Theodore Beza (1519–1605). *Confessio christianæ fidei* (1560 o. o.).
16. Se I nr. 10. Hans *Margarita theologica* (1540 o. o.) er en pædagogisk tilrettelæggelse af II nr. 12.
17. Petrus Apherdianus (ca. 1560), nederlandsk skolebogsforfatter.
19. Eilard Lubin (1565–1621), professor i Rostock. *Clavis Græcæ Linguae* (1620 o. o.).
20. Se I nr. 21. *Institutiones rhetoricæ og Institutiones oratoriæ* (1613).

21. Jens Dinesen Jersin (1588–1634), skrev flere meget anvendte latinske skolegrammatiker, jfr. ovenfor s. 8.
25. Simon Paulli (1534–91), født i Schwerin, superintendent i Rostock, vel hans *Metodum aliquot locorum doctrinæ christianæ*.
26. Stephen Hansen Stephanius (1599–1650), skrev flere meget anvendte *Nomenclatores Latino-Danici* (1634 o. o.).
29. Theophilus Golius (ca. 1528–1600), tysk filolog, hvis græske grammatik bl. a. udkom i Kbh. (1644) *in usus scholarum*.
32. Vist Martin Crusius (1526–1607), tysk filolog, *Grammatica Græca I–II* (1573–85 o. o.).
- 25) Se Johan Jørgensen i Kh. Saml. 7 III s. 370 f.
- 26) Hostrup-Schultz s. 60 og 126.
- 27) Helsingør Raadstuearkiv i SLA.
- 28) Heuer s. 53 note 1, Kornerup: Ribe II s. 74 og 101, Galster: Aalborg Katedralskoles Historie s. 32.
- 29) Boesen s. 162. Om disciplenes prædiken se samme s. 165, Kornerup: Ribe II s. 101 og samme: Frederiksborg s. 147, Galster: Aalborg s. 159 ff.
- 30) Rietz: Skånska Skolväsendets Historia s. 631 f.f., jfr. s. 89.
- 31) Rørdam: Hist. Saml. I s. 182 ff.
- 32) Jfr. også Lærebogslisten af 1650 (Rørdam: Kirkelove III s. 357 f.).
- 33) Jfr. at Holbækhørerens Jens Jørgensen besad et pædagogisk værk af Jacob Sadoletto (1533), se Kh. Saml. 7 III s. 371.
- 34) Hostrup-Schultz s. 102 og 233.
- 35) Helsingør Skifteprot. 1672–74 fol. 132 ff.
- 36) Lyng-Kronborg Herreds Provsti, Skifteprot. 1661–91 fol. 32r. ff.
- 37) Ib. fol. 45r.
- 38) Ib. fol. 65r.
- 39) Helsingør Skifteprotokol 1652–54 fol. 183 ff.
- 40) Ib. 1666–68 fol. 16 ff.
- 41) Ib. 1674–75 fol. 111 ff. Da bøgerne her kun er vurderet i forbindelse med udlæg til kreditorer og deling i arveparter, er nærværende opgørelse alene baseret på et skøn.
- 42) Skolens regnskabsprot. 1674–96 fol. 123v.

NOTER VEDR. BØGERNE

- Fol: 1. Ambrosius Calepinus (1436–1510), italiensk augustiner munk. *Dictionary undecim linguarum* (1502 o. o., bl. a. Basel 1616).
- 3. Johannes Scapuli (sidste halvdel af 16. årh.), tysk filolog, *Lexicon Græco-Latinum* (1580 o. o., bl. a. Basel 1614).
- 4. Poul Jensen Kolding (1581–1640), dansk pædagog. *Etymologicum latinum etc.* (Rostock 1622).
- 5. Joseph Lange (ca. 1600), tysk filolog. *Florilegium magni seu Polyantha Floribus etc.* (kom i talrige udg.).

- 8:1. Johannes Possel (1528–91), tysk filolog. *Calligraphia oratoria Linguae Græcæ* (1583 o. o., bl. a. Hannover 1609).
- 2. Joh. Thomas Freige (1543–83), tysk pædagog. *Notæ in omnes Ciceronis orationes*.
- 3. Martin Ruland (d. 1602), tysk mediciner og filolog. *Dictionaria Latinogræci sive Synonymorum I–II* (1518 o. o., bl. a. Augsburg 1594 og 1600).
- 4. Stephanus Ricci (sidste halvdel af 16. årh.), tysk filolog. In *P. Terentii Comoedias sex novus commentarius I–III* (1575 o. o.).
- 5. Hadrianus Junius (ca. 1511–75), nederlandsk filolog og læge, ca. 1563/64 i København. *Nomenclator* (1567 o. o., bl. a. dansk udgave ved Resen 1596).
- 43) Skolens regnskabsprot. 1696–1733 fol. 8r.
- 44) Ib. fol. 131r. ff. Om skolens nuværende bibliotek se Sv. Henningsen i skoleprogram 1963.
- 45) Kh. Saml. 3 IV s. 305 ff.
- 46) Da senere i 17. århundrede en af skolens hørere var kantor, omtyes rektors honorar nu til at være vederlag for hans aftensangsprædikener før de tre store højtider (f. ex. kærnerregnskab 1703).
- 47) Kh. Saml. 3 IV s. 347.
- 48) Kancelliets brevbøger s. 288.
- 49) Marie kirkeregnskab 1659–1760, f. ex. fol. 14r., jfr. Olai kirkeregnskab 1658–61.
- 50) Skolens regnskabsprot. 1674–96 fol. 123v. omtaler *1 taffle til at schriffwe music paa for de smaa*.
- 51) Charles Ogier: *Det store Bilager i København 1634* (i *Memoirer og Breve*, udg. Jul. Clausen og P. Fr. Rist, XXX) s. 13 f.
- 52) 1578, 1591, 1602 og 1682 se Kh. Saml. 3 IV s. 324, 334, 337, Heuer s. 42 f., ca. 1696 i skolens regnskabsprot. 1696–1733 fol. 5v og 7r.
- 53) Skolens regnskabsprot. 1696–1733 fol. 52r.
- 54) Skolens regnskabsprot. 1696–1733 fol. 54r, 58v og 68v.
- 55) Ib. fol. 5v.
- 56) Regnskabsbog over Disciplene 1674–1732, f. ex. 1674 ff., 1684 ff. og 1713. Endnu omkring midten af 18. århundrede indfandt der sig en *Musical-cantor*, som informerede de disciple, der havde lyst dertil, i instrumental-musik (Boesen s. 161).
- 57) Frd. af 1645 17/10 § 5 (Secher V s. 486).
- 58) Skolens regnskabsprot. 1696–1733 fol. 5v (stk. 3).
- 59) Se Hagen s. 72 f., jfr. tilsvarende om den københavnske stadsmusikant i *Historiske Meddelelser om København 1 V* s. 321 ff.
- 60) Skolens regnskabsprot. 1674–96 fol. 123v. At almindelige violiner så sjældent omtales i regnskaberne, skyldtes måske, at de ikke var mere kostbare, end at interesserede elever selv kunne anskaffe dem (Viggo Holm i *Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog III* s. 62).

- 61) Skolens regnskabsprot. 1696–1733 fol. 57v.
 62) Samme 1674–96, især fol. 93r ff.
 63) Om Hammerschmidt i de danske skoler se bl. a. Kornerup: Ribe II s. 94 og 172 samt Viggo Holm s. 75.
 64) Om rektor Hans Braems omsorg for skolens interesse ved skiftebehandlinger se ovenf. s. 19.
 65) Skolens regnskabsprot. 1674–96 fol. 95v.
 66) Skolens regnskabsprot. 1696–1733 fol. 8r.
 67) S. A. E. Hagen: Diderik Buxtehude s. 34 ff. (Kbh. 1920).
 68) Johannes Nielsen Nyegaard (1682–1748), hører her 1707, fra 1712 sognepræst til Højby (Ibid. s. 235 f.).
 69) Johannes Benedict Mikkelsen Reimer (1679–1747), hører her til 2/8 1700, fra 1722 sognepræst til Tyrstrup (Hostrup-Schultz s. 235).

70) NOTER VEDR. KOMPONISTERNE

- Fol. 1. Andreas Rauch (1. halvdel af 17. årh.), evangelisk østrigsk-ungarsk komponist. *Currus triumphalis musici* et. (Wien 1642) i 13 bd.
 – 2. Johann Havemann – 1659 kantor i Berlin – kendt er alene 1. *Theil geistlicher Concerten* (Jena 1659) i 9 stemmebøger i fol.
 – 3. Andreas Hammerschmidt (ca. 1611–75), tysk kirkekomponist. Utvivlsomt 4. del af *Musicalicher Andachten, Geistlicher Moteten und Concerten* (Freyburg 1646) i 10 stb., da hans *Motettæ* (Dresden 1649) kun er i to bd. Værkets samtlige 10 bd. fandtes 1659 ved Mariekirken (Hagen s. 38 f.).
 – 5. Samuel Bockshorn (1629–65), kapelmester i Würtemberg. *Opus Aureum Missarum* (posth. 1670), i 5 bd.
 4: 1. Se fol. 3. *Musicalische Gespräche über die Evangelia* (Dresden 1655) i 9 stb.
 – 2. Se fol. 3. *Kirchen- und Tafelmusic* (Zittau 1662) i 9 stb., der alle var i behold ved købet og indbindingen 1674 (se ovenf. s. 23).
 – 3. Ambrosius Profe (1589–1661), tysk komponist, især kendt for sine udgaver af tidens mest yndede autores (italiensk musik, Heinrich Schütz o. a.). Formentlig *Corollarium Geistlicher Collectaneorum, berühmter Autorum* (Leipzig 1649) i 17 bd.
 – 4. Mon Christoph Werner (død 1650) eller den samtidige Christian Werner, begge kantorer i Danzig?
- 71) Jfr. Hagen s. 72 ff.
 72) Kornerup: Frederiksborg s. 101.
 73) W. Stahl: Franz Tunder und Dietrich Buxtehude (Archiv für Musikwissenschaft 1926) s. 39.
 74) Hostrup-Schultz s. 109.
 75) Eltner: Quellen-Lexikon IV s. 79.
 76) W. Stahl, s. 23 f.
 77) Niels Friis i Historiske Meddelelser om København 4 II s. 432 og 436. Sammesteds omtales også „Aftenmusik“ på orgel i Ribe domkirke.

- 78) Hagen s. 16.
- 79) Kirkeregnskab 1586–1659 fol. 68, jfr. Hagen s. 16.
- 80) Kirkens årsregnskab 1599/1600. Måske er der dog her tale om „Vikarbetaling“, jfr. tilsvarende ved St. Olai (Hagen s. 70 f.).
- 81) Kirkeregnskab 1641/42, jfr. Hagen s. 32.
- 82) Hist. Medd. om Kbh. 4 II s. 70 f.
- 83) Ib. 1 V s. 325.
- 84) Ib. 1 V s. 373.
- 85) Helsingør tingbog 1587–92 fol. 107r.
- 86) Kancelliets brevbøger s. 317.
- 87) Om tårnmænd se Angul Hammerich: Musikken ved Christian IVs hof s. 153 ff.
- 88) Kancelliets brevbøger s. 756 f.
- 89) Kancelliets brevbøger s. 275.
- 90) Tingbog 1627–28 fol. 163r. Både hans bestalling og tinglæsningen er udførligt refereret i „Magistratens Kopibog 1621–51“, såvel indført i den kronologiske orden som efter 15/4 1645.
- 91) Skifteprot. 1632–35 fol. 120.
- 92) Kancelliets brevbøger s. 327.
- 93) „Kopibog for Lavsskraaer m. m.“ (Gl. Sig. A W 2) fol. 61v. ff.
- 94) „Tegnebog paa Raadstuen 1626–41) fol. 179r-v.
- 95) Endnu på denne tid var det ikke blevet orglets opgave at ledsage menighedssangen.
- 96) Mærkeligt nok omtales der overhovedet ikke *skolens* rettigheder med hensyn til at spille såvel til inden- som til udenbys bryllupper (jfr. ovenf. s. 22).
- 97) Skifteprot. 1648–50 fol. 136. 1651–52 fol. 226, 273, 1652-54 fol. 106 I.
- 98) Rådstueprot. 1665 1/6. Jfr. tilsv. hos Hagen s. 73.
- 99) Ansøgningerne af 1663 og 1665 med korrespondancen i „Sagligt ordnede Breve“ Pk. XVI fasc. 111.
- 100) St. Olai kirkeregnskab 1663–66).
- 101) Ibid.
- 102) Historiske Meddelelser om København 4 II s. 63 f., jfr Hagen s. 49 f.
- 103) Mariekirkens regnskabsprot. 1659–1760 fol. 56r.
- 104) Denne figurerer i byens regnskaber fra 1674.
- 105) Sagligt ordnede Breve, Pk. XVI fasc. 111. Hvor indviklet forholdet imellem de mange „kasser“ – byens, kirkernes og skolens – var, ses af, at der i stedet for „Skolen“ først har stået „Kirken“.
- 106) I flertal! dvs. også i Mariekirken?
- 107) Sagligt ordnede Breve Pk. XVI fasc. 111. Jfr. desuden Arnholtz s. 63 f og s. 70.
- 108) Skifteprot. 1648–50, fol. 137v.

FRA PLUKHUGSTSKOV TIL ORDNET SKOVDRIFT

DEN GRAM-LANGENSKE FORSTORDNING

Af P. Chr. Nielsen

23. juni 1964 fejrede statsskovbruget 200 års jubilæum for indførelsen af ordnet skovdrift i de kongelige skove.

Skovbruget havde valgt at markere dagen for det kongelige reskript af 23. juni 1764, ved hvilket overjægermester Carl Christian von Gram bemyndiges til at indføre en ny forstordning eller „forstindretning“ i de kongelige skove i såvel kongeriget som hertugdømmerne. Forstordningen, der senere har fået betegnelsen „den Langenske forstordning“ eller „den Gram-Langenske forstordning“ blev imidlertid kun ført ud i livet i de daværende København, Frederiksborg og Kronborg amter. Størstedelen af de skove, som omfattedes af ordningen, ligger inden for det nuværende Frederiksborg amt.

Med den Gram-Langenske forstordning skete der et meget betydningsfuldt vendepunkt i dansk skovbrug, idet man opgav den tilfældige plukhugst, hvor skovenes tømmer- og brændeforråd udnyttedes uden tanke på fremtidige behov og skovenes genvækst, og gik over til at drive skoven på en sådan måde, at den stedse ville være i stand til at yde lige store årlige udbytter, der så vidt muligt skulle dække landets fornødenhed.

Skovtilstanden omkring 1750.

Til mange større private godser og til mange gårde hører der

i vore dages skov. Selv om skovbrug og landbrug i mange tilfælde administreres af en og samme person, kræver lovgivningen, at landbruget og skovbruget er skarpt adskilt. Som et synligt tegn på denne adskillelse finder vi stengærder og jordvolde som grænser mellem mark og skov. Udskiftningsforordningerne i slutningen af det 18de århundrede og senere Fredskovsforordningen af 1805 bestemte, at skovene skulle have fred for kreaturgræsning, og at skovene indhegnedes med de stengærder og jordvolde, der er så karakteristiske i vort landskab.

For 200 år siden var det anderledes. Skovene var dengang åbne skove med uregelmæssige grænser; kreaturer og vildt kunne frit færdes ud og ind. Inde i skovene fandtes ofte dyrkede marker, og rundt om på markerne talløse, spredtstående træer. Men fremfor alt betragtedes skovene som græsgange for kreaturerne og i oldenårene som fedestier for svinene.

Går vi helt tilbage til oldtiden, da skovene bredte sig over det meste af landet, og bonden måtte rydde træerne for at få en plads til at dyrke jorden, betragtedes det som en fortjenstfuld gerning at rydde skov. Endnu på Valdemarernes tid var der skov nok til at skaffe befolkningen det gavntræ og brænde, der var brug for, men jorden havde fået en vis værdi, som det fremgår af Jyske Lov fra 1241, hvor det hedder om almindingskovene, at her „ejer kongen grunden og bonden skoven“ (I. bog, artikel 53). Dette udtryk skal forstås således, at det stod bonden frit for at hugge de træer, han havde lyst til, men ville han benytte den ryddede jord til landbrug, skulle han betale landgilde til kongen.

Efterhånden mistede bonden retten til fri hugst og til oldenbenyttelsen, rettigheder, som godsejeren overtog, men bondens ret til fri græsning i „jorddrottens“ skove blev opretholdt. I stedet for den fri hugst fik bonden tildelt det gavntræ, han skulle bruge til huse og redskaber, det brændsel, der skulle holde kulden fra dørene i vintertiden, og til madlavning, samt den gærdsel, der anvendtes til de mange risgærder, der skulle holde husdyrene ude fra de dyrkede marker.

Fig. 1. Skovparti med drøvtyggende køer. Vi ser her den typiske uensaldrende græsningsskov med forbidte opvækstgrupper i forgrunden. Efter tegning af S. Mygind, 1814, Kobberstiksamlingen.

På grund af græsningsdriften udeblev opvæksten i skovene, og de kunne ikke præstere den mængde træ, der var behov for. Den begyndende knaphed fremkaldte lokale påbud om at spare på træ.

Under Svenskekrigene gik det særligt hårdt ud over skovene i visse egne af vort land, og med denne baggrund blev den første, store, samlede skovforordning udstedt 1670. Det fremhæves i indledningen, „hvorledes skovene her udi Vort Rige Danmark mærkeligen aftager og forværres, endel formedelst ulovlig og utilbørlig skovhug, endel også formedelst den store efterladenhed hidindtil hos alle haver været, idet moxen ingen nogen flid eller vind derpå haver villet lægge, skovene igen at beplante og opelske . . .“.

I den følgende periode udstedtes adskillige ny og mere fylldige udgaver af skovforordningen med detaljerede forskrifter for hugst, plantning og andre skovdyrkningsforanstaltninger, ja, Christian den Femtes danske Lov, 1683, pålægger endog, „hvo som noget træ, eg eller bøg, tillades at hugge i noget herskabs skov og ikke ti unge træer, hvor ham udvises, beskærer og seks træer af samme slags igen sætter, og dem freder og forvarer, at de for kvæg uskadt kan fremvokse, bøde til husbonden (d. v. s. godsejeren) to lod sølv for hvert træ, der vorder forsømt“ (III. bog, 13.22).

Men det nyttede kun lidet, at skovforordningerne og landets lov påbød træplantning, når kun få af de unge planter – hvad enten de var selvsåede eller plantede – havde mulighed for at vokse op over bidehøjden for kreaturer og vildt.

1761 siger en forfatter i Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin (bd. V s. 363) „Naturen har samme lyst som i gamle dage og samme kraft til skovenes fremvækst. Men den bliver hindret på flere måder end da. Det vrimler med mennesker i landene, man lægger alle slags kvæg til i store mængder, og vildt formerer sig og bliver med stor nidkærhed håndhævet. Alt dette er i sig selv lyksaligt og billigt. Men derudover er der ikke i

proprietærernes (godsejernes) skove, og dem, som er givet landmanden til overdrev, så stor en plet, som man kunne skjule med en hat, der får frihed til at bringe et træ frem uden af en slumpelykke. Og når Naturen mister al fred og frihed, bliver den fortrydelig og magtesløs.“

At det virkelig stod slet til med skovene i Danmark i første halvdel af det 18de århundrede fremgår af de mange arkivsager om udvisning af brænde og gavntræ. Det kneb i høj grad med at skaffe det nødvendige, selv om København og adskillige søkøbstæder indførte en stor del af disse produkter fra udlandet. Følgende eksempel vil vise, i hvor høj grad træmangelen rådede i de nordsjællandske skove.

1713 klagede overfører Bernt Clodi til overjægermesteren over, at der i Kronborg amts skove skulle udvises 86 egestolper, 43 bjælker, 86 spar og 40 tylvter lægter til genopførelsen af en nedbrændt gård i Græsted. Han skriver, at en sådan udvisning vil ruinere „de bedste unge træer, som endnu står i sin bedste flor og fremvækst“. Resultatet af overførsterens beklagelse blev, at skovene skånedes for denne hugst, der blot skulle skaffe tømmeret til en almindelig bondegård, og der blev købt fyrretømmer, som bonden fik udleveret.

C. C. Grams forslag om en ny forstordning.

Det indkøbte fyrretømmer stammede muligvis fra Norge, men måske fra Sverige. Hvis det sidste var tilfældet, var det værre end det første, idet pengene til købet i så fald gik ud af kongens riger. En af merkantilismens vigtigste grundsætninger var, at pengene skulle blive i landet, et argument, som overjægermester C. C. Gram benyttede i sin indstilling til Kong Frederik den Femte om igangsætningen af den ny forstindretning. I sin forestilling af 28. oktober 1762 skriver han bl. a.:

„Det vil uden tvivl være Deres Majestæt bekendt, hvorledes der på den ene side hvert år kommer 6.000 favne brændeved til Deres allerhøjste hofholdning fra fremmede lande, og staden

København ligeledes forbruger 60.000 favne, hvoraf det meste også kommer fra fremmede lande, og det øvrige indføres fra Deres kongelige Majestæts skove som stjålet brænde.

Hvis nu favnen gennemsnitligt kan anslås til omkring 6 rigsdaler, så er det klart, at der årligt – alene til denne artikel – udføres 396.000 rigsdaler af landet. Denne foranstaltning har hidindtil været nødvendig, . . . da der i modsat fald forlængst ikke ville have været skove her.

Dernæst vil det på den anden side heller ikke være Deres kongelige Majestæt ubekendt, at skønt den foran omtalte foranstaltning, at lade træ komme fra fremmede lande, er sket, så er dog de stående brændeudvisninger her i landet så tyngende, at Danmark, på trods af de anstalter, der hidtil er gjort for skovenes konservation, måske i kortere tid end man skulle tro, vil komme til at lide mangel på træ.

Kunne der nu, allernådigste Konge, findes et middel, hvorved for det første ikke blot pengene, der bruges til Deres kongelige Majestæts hofholdning, ikke mere som hidtil føres ud af landet, men hvorved også frygten for brændemangel hos os og vore efterkommere kan fjernes . . .

— — —

For at opnå noget sådant, er der efter mit skøn intet andet middel end, at der må foretages en helt anden og ny indretning af skovene, og at disse derefter må behandles forstmæssigt . . .“

Personligt har Gram imidlertid ingen erfaring m. h. t. forstindretning, som han kun kender fra læsning og brevveksling med udenlandske forstmænd. Han beder derfor nu om tilladelse til at korrespondere med den brunsvigske overjægermester Johann Georg von Langen om ansættelse af en forstekspert, der kan hjælpe ham med indretningen af de kongelige skove i Danmark. Gram er ikke i tvivl om, at en sådan forstordning kan gennemføres i de danske skove på samme måde, som det er sket under von Langens ledelse i Harzegnen.

30. oktober s. å. approberede kongen under et ophold på Fredensborg Grams forslag.

Resultatet af Grams brevveksling med von Langen blev, at denne, der på det tidspunkt havde visse vanskeligheder i Brunsvig, selv tilbød sin tjeneste, blev engageret og kom til Danmark året efter, d. 13. oktober 1763.

Fig. 2. Overjægermester C. C. Gram. Efter litografi i Ch. Lütken: „Den Långenske Forstordning“, 1899.

C. C. Gram og J. G. von Langen.

Carl Christian von Gram blev født 1703 som søn af Friderich von Gram, der på det tidspunkt var virkelig hofjægermester, – d. v. s. den der forestod hoffets jagter og ikke blot havde titel

af hofjægermester –. Senere avancerede Fr. Gram til jægermester over Sjælland m. m. og i 1730 til overjægermester og kom herved til at stå i spidsen for jagten og skovbruget i Danmark. 1718 havde han ydermere fået posten som amtmand over Frederiksborg og Kronborg amter.

Carl Christian Gram fulgte i sin faders fodspor, først som hofjægermester og jægermester og fra 1747 som overjægermester, mens Fr. Grams ældste søn, Friderich Carl Gram, ved faderens død 1741 overtog hans amtmandspost.

C. C. Grams søn, Christian Friderich Gram, efterfulgte sin fader som jægermester for Sjælland m. m.

På det tidspunkt, den Gram-Langenske forstordning gennemførtes, var det således familien Gram, der sad inde med magten i de nordsjællandske skove, hvad der vil fremgå af et af de gamle dokumenter, som vi senere vil vende tilbage til (s. 54).

Carl Christian von Gram var født og opdraget til at indtage en fremtrædende stilling indenfor jagt- og skovvæsenet i Danmark. Skovbruget var dengang det sekundære inden for den samlede virksomhed, og Grams uddannelse var først og fremmest jagtlig. Gram havde vel også interesseret sig for det forstlige og fået udført plantninger og såninger adskillige steder inden for det udstrakte skovområde, der tilhørte kongen og var under Grams administration; men han indså klart, at tilstanden i skovene blev ringere og ringere, og at der måtte sættes system i driften.

Som den pligtro og redelige embedsmand han var, påpegede han ærligt overfor kongen, at der måtte gøres mere, end hans fader og han havde kunnet udføre, for at redde skovene og afværge den truende træmangel. Han nævner selv i sin skrivelse af 28. oktober 1762, at han ikke har nogen egentlig erfaring i skovindretning. Han ønsker imidlertid ikke at indkalde en forstmand, der kan overtage ledelsen af skovene, men en mand, der har kendskab til skovindretning, og som kan forestå denne side af sagen, mens Gram selv bevarer den administrative del af opgaven.

Fig. 3. Johann Georg von Langen. Efter maleri i Herzog-Anton-Ulrich-Museum i Braunschweig. Ukendt maler, ca. 1750.

Johann Georg von Langen var en af de mærkelige personligheder, der kan alt.

Han blev født 1699 i Thüringen og blev efter en grundig uddannelse i jagt og skovbrug forstmester i Blankenburg i Harzen. Christian den Sjette indkaldte ham til Norge, hvor han 1737–1746 var leder af Generalforstamtet, der forestod arbejdet med kortlægningen af de uhyre norske skovområder og førte

kontrollen med hugsten. Efter Christian den Sjettes død ophævedes Generalforstamtet, og von Langen drog tilbage til Tyskland, hvor han udarbejdede forstplaner for skovene i grevskabet Wernigerode og for Weserskovene i hertugdømmet Brunsvig, 1746–1763. I Brunsvig var han ansat som overjægermester hos Hertug Karl den Første, men takket være von Langens mange gode ideer, hans evner til at føre ideerne ud i livet og hertugens gunst var han i denne årrække optaget af en mængde forskellige foretagender, hvoraf mange var uden tilknytning til skovbrug og jagt.

Foruden med skovindretningen og skovenes administration beskæftigede han sig med anlæg af veje og flådningsanordninger, der skulle lette afsætningen af tømmer og brænde, med dyrkning af grøntsager og markafgrøder som mellembenyttelse på fornyelsesarealerne i skoven, med dyrkning af frugttræer, fremstilling af tørvekul, kalk, gips og brændevin, etablering af teglværker, jernværker, glasværker og en porcelænsfabrik. Desuden beskæftigede han sig med bygning af arbejderboliger i tilknytning til de virksomheder, han søgte oprettet, og med egentlig byplanlægning for byen Holzminden ved Weser.

Af disse mange virksomheder skal særligt fremhæves grøntsagsdyrkningen, idet von Langen indførte kartoffeldyrkningen i Harzegen, samt glas- og porcelænsfabrikationen, der endnu finder sted på enkelte af de fabrikker, von Langen fik oprettet. I Tyskland betragter man ham ikke alene som forstmand, men også som landsplanlægger. Han søgte at udnytte de muligheder, landet gav, for industrier og beskæftigelse. I de senere år har der været en betydelig interesse for hans person og virksomhed.

Det, der har betydning for os, er hans forstlige indsats.

Vel havde man enkelte steder i Frankrig og Tyskland før von Langen kendt til en vis hugstinddeling af skovene, men denne var sjældent blevet overholdt, og kun yderst sjældent blev skovene drevet efter principper, der kunne sikre ensartede og lige

store udbytter hvert år. Som i Danmark havde det oftest været den tilfældige plukhugst, der praktiseredes.

Målet med von Langens forstordninger var, at skovene hvert år skulle give lige stort udbytte. De skulle drives således, at de

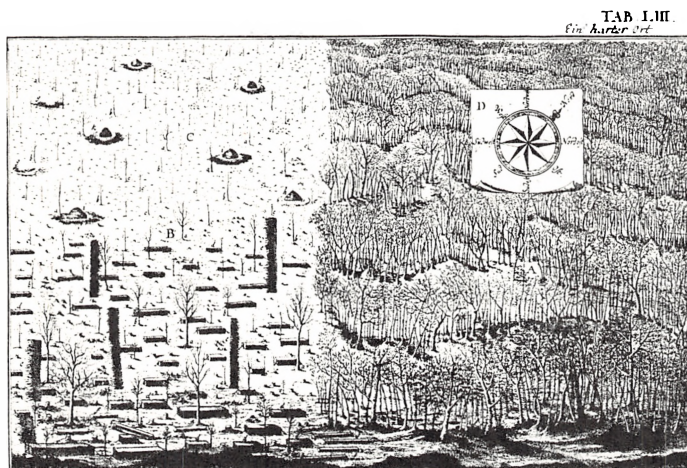

Fig. 4. Hugst efter de Langenske retningslinier. Skoven er inddelt i årshugster. T. v. i billedet er hugsten netop afsluttet, og på pladsen ses tømmer, favnebrænde, risbunker og kulmiler. Der er efterladt en del større og mindre træer på hugstfladen, dels for at frø fra dem kan så sig på arealet, dels for at de kan opnå større dimensioner til næste hugst. Efter J. A. Cramer; „Anleitung zum Forstwesen“, Braunschweig, 1766.

i al fremtid kunne producere et bestemt kvantum brænde og gavntræ årligt.

For at opnå dette var det nødvendigt at kende skovene, deres grænser og sammensætning, deres nuværende vedmasse og de fremtidige vækstmuligheder. Der blev derfor udarbejdet kort over skovene og deres omgivelser, vedmassen i de enkelte dele af skoven blev takseret, der blev optaget en særlig skovbeskrivelse samt udarbejdet en oversigt over, hvilke rettigheder bønderne eller andre, f. eks. bjergværkerne havde til hugst og græsning i skovene. Endelig blev der foretaget en inddeling af

skoven i lige så mange afdelinger eller årshugster, som der var år i omdriftstiden, d. v. s. det antal år, som det ifølge planen skulle være at nå fra den første til den sidste årshugst i den pågældende skov. Umiddelbart efter hugsten skulle der sørges for ny opvækst på hugstfladen, enten ved stødskud, selvsåning, kunstig såning eller plantning, således at den ny bevoksning hurtigst muligt kunne komme igang, og i løbet af omdriftstiden nå den alder og de dimensioner, som planen forudsatte.

Fulgtes en sådan plan, kunne der hvert år foretages hugst på lige store arealer, og udbyttet af skovene blive jævnt.

Den Gram-Langenske forstordning.

Efter sin ankomst til Danmark fik von Langen anvist bolig på Jægersborg, hvor også C. C. Gram boede om sommeren.

Man gik straks i gang med opmåling, korttegning, taksation af vedmassen og inddeling af skovene på Søllerød Beridt, der bl. a. omfattede Geel Skov og den østlige del af Rude Skov. Som medhjælpere ved forstindretningen virkede otte unge danske, der havde været på forstlige uddannelsesrejser i udlandet, samt to tyske forstmænd, som von Langen havde haft med til Danmark.

I løbet af efteråret og vinteren blev arbejdet på Søllerød Beridt gjort færdigt, og Gram indsendte 19. marts 1764 en redegørelse for de hidtidige resultater samt en plan for, hvorledes han og von Langen havde tænkt sig at føre arbejdet videre, først for de kongelige skove i de nordsjællandske amter og dernæst for samtlige kongelige skove i riget.

Rentekammeret nærede betænkeligheder, men anbefalede planen, dog med visse forbehold, der svækkede Grams myndighed og gjorde ham personligt ansvarlig, hvis noget skulle mislykkes.

Gram var ikke tilfreds med disse forbehold, og i en henvendelse til kongen bad han om frie hænder til at gennemføre planerne eller om at måtte opgive dem. I det kongelige reskript af 23. juni 1764 fjøede kongen Gram. Det hedder bl. a.: „at

den af Dig under 19. Martii sidstleden allerunderdanigste forestilling og plan udi alle sine klausuler og punkter allernådigst approberes, så at det skal være Dig ene og alene tilladt, uden videre forespørgsel, at foranstalte alt det, som Du efter bedste vidende kan skønne at være til Vore skoves økonomiske indretning tjenlig, hvad navn det have kan.“ Også penge til gennemførelsen bevilges, for at Gram kan have „det fornødne til de indretningen vedkommende udgifter alletider ved hånden og for Dig in cassa, hver gang på Din rekvisition af Vores cassa straksen anvises fra 1 til 10.000 rigsdaler . . .“

Hermed havde Gram fået såvel myndighed som penge til at gennemføre forstordningen efter de principper, han og von Langen anså for de rigtige. De gik i korthed ud på følgende:

- 1) De kongelige skove opmåles, der udarbejdes kort over skovene, træernes vedmasse takseres, og de enkelte distrikter eller revirer inddeles i hoveddele og årshugster.
- 2) Hver hoveddel deles i 100 dele, af hvilke en del hugges hvert år. Friske ege skal dog stå 200 eller 300 år, for at de kan levere stort egetømmer til skibbygningen.
- 3) For hver hoveddel oprettes en forstprotokol, hvori nøje anføres: a) den takserede vedmasse, b) hugsten, c) kulturforanstaltninger samt d) pengeindtægter og udgifter.
- 4) Det tidligere benyttede mål, „skovlæsset“, der var meget ubestemt, idet brænde- og gavntræildelingen foregik i form af stående træer, afskaffes. Så vidt muligt bør salg og uddeling af skoveffekterne ske efter opstilling i favne på $1 \times 3 \times 3$ alen. Hugsten bør foretages af skovarbejdere for at modvirke skovtyveriet, der var særdeles udbredt.
- 5) Der skal oprettes en skovbrugsskole i Jægersborg, for at der kan blive uddannet duelige forstbetjente til de kongelige skove.
- 6) Skovdistrikterne skal have faste navne og ikke mere benævnes efter den siddende skovrider.
- 7) Skovbetjentene bør bo midt i reviret og ikke i landsbyerne,

Fig. 5. Langensk afdelingssten fra Ganløse Ore; stenen står endnu på sin oprindelige plads i den sydlige del af skoven. Inskriptionen på stenen er trukket op med mørk farve, som det også skete kort efter, at behugningen havde fundet sted. Tallene og bogstaverne betyder, at man vest for stenen har afdelingerne 4 og 9. På de andre to flader af stenen er indhugget 0. 5 og 0. 10, der betyder øst 5 og øst 10. Stenen står i hjørnet mellem de Langenske afdelinger 4, 5, 9 og 10. Fot. 1963.

som tidligere havde været det almindelige. Mens aflønningen hidtil havde bestået af en lille fast gage og visse beløb for hvert skovlæs, der blev udvist, bør den efter den ny forst-ordning være fast. Der bør indstiftes æres- og nådestegn for de skovbetjente, der udmærker sig særligt.

Desuden indeholdt planen forslag om anlæg af savmøller, flådningskanaler, oprettelse af en særlig forstklasse, bekæmpelse af skovtyverier m. m.

Som det fremgik af Grams forestilling af 28. oktober 1762

Fig. 6. Langensk afdelingssten, der er løsrevet fra sin oprindelige plads. Den stod på Kronborg Revir i hjørnet af afdeling 105, der hører til det nuværende Esrom Skovdistrikt. Fot. 1964.

(s. 44) florerede skovtyveriet. Tidligere havde tyvene så godt som altid måttet gøre sig den ulejlighed selv at hugge det brænde, som de førte til torvs. Efter den ny ordning skulle brændet opstilles i favne, og der blev altså mulighed for at komme endnu lettere til en arbejdsfri indtægt ved at stjæle det opstillede favnebrænde. For at imødegå dette udstedte kongen „Plakat af 8. november 1765 angående dem, der bortstjæle tømmer og opstabet brændeved i Hans Majestæts skove.“

Mens straffene for skovtyveri tidligere havde været fastsat af en særlig domstol, Skov- og Jagtsessionen, og ofte havde været relativt milde, – selv om skovforordningerne foreskrev strenge straffe –, blev det nu fastslået, at tyveri af opstabet brændeved m. m. betragtes som „ordinært tyveri“ og straffes efter Danske Lov.

Særligt omtaler denne plakat straffen for at fjerne de skelsten, der anbragtes i hjørnerne af de afdelinger, i hvilke skovene nu blev inddelt.

Plakaten, der rent juridisk markerer indførelsen af den ordnede skovdrift i de kongelige skove, giver i indledningen en tydelig forklaring på de forandringer, der skulle ske med skovdriften: „Vi Frederik den Femte af Guds Nåde Konge til Danmark og Norge, de Venders og Goters, Hertug udi Slesvig og Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve udi Oldenburg og Delmenhorst gøre alle vitterligt:

At som Vi allernådigst har fundet for godt, udi i de Os tilhørende skove udi København, Frederiksborg og Kronborg amter, et vist stykke årlig at lade borthugge og udrydde, og på den således ryddede plads, igen at lade så eller plante unge træer til skovenes fremvækst og bestandige vedligeholdelse . . .“

Lokale overvejelser vedrørende bøndernes rettigheder.

Ved gennemførelsen af den ny forstordning var det klart, at der måtte opstå en del problemer vedrørende de rettigheder, som bønderne havde i skovene.

På Landsarkivet findes et interessant dokument, der belyser disse forhold, og som samtidigt viser, i hvor vid udstrækning man søgte at tage hensyn til bønderne. De fleste bønder i Nordsjælland var jo fæstere på de kongelige godser, og det var nødvendigt, at bønderne blev holdt „ved magt“, så de var i stand til at yde landgilde og deres øvrige bidrag til den kongelige kasse.

Det omtalte dokument giver os resultatet af de forhandlinger, der blev ført mellem amtmanden for Frederiksborg og Kronborg amter, Fr. Carl Gram, der repræsenterede bøndernes interesser, og forstvæsenet ved overjægermester Carl Chr. Gram, jægermester for Sjælland Chr. Fr. Gram, og den indkaldte overjægermester J. G. von Langen.

Der er næppe tvivl om, at forhandlingerne er gået forholdsvis glat ved dette „familiekomsammen“, hvori dog også deltog M. Dahlstrøm, der formentligt var ansat på amtstuen, og C. N. Laurop, der var forstsekretær.

Forhandlingerne har givet sig udtryk i følgende:

„Proponenda med de herrer amtsbetjente for Frederiksborg amt. Resolution af underskrevne.

Når måden, hvorledes og til hvad ende den forehavende ny indretning med skovene egentlig skal foretages, samt hvad nytte og fordel deraf såvel for Os selv, som Vore efterkommere vil flyde, er bekendtgjort; så spørges

- 1) Om og hvad der kan være mod sådan ny indretning? Da nemlig enhver skovrider beridts skove vorder inddelt i 100 dele, eller efter omstændighederne og beridnets størrelse, i adskillige hoveddele og deraf igen enhver i 100 små dele, hvoraf årligen afdrives 1 eller 2 dele, når det formenes at være nødig, ligesom de årlig bevilgede og derpå liggende deputater (brændetildelinger) deraf kan tages og afgives.

Hvilke steder straks derefter indhegnes og besås eller, når først planterne haves, beplantes, dog således at imellem det udi lige linier såede eller plantede alletider kan vokse mere græs end tilforn haver været.¹⁾

- 2) Om undersåtterne kan miste noget udi græsningen på sådanne steder, hvor skovene ere så bevoksede med træer, at der ikkun findes bare løv under træerne? Ligesom før.

- 3) Hvorledes og med hvormeget undersåtterne på en billig måde kan godtgøres tabet udi græsningen på de steder, hvor der virkelig findes noget? Efter taksationen på lovlig måde for høveders græsning. alene, ligesom på ethvert sted brugeligt er.²⁾
- 4) Om ikke straks efter inddelingen, og førend afdrivningen eller hugsten sker, græsningen udi enhver del især af uvildige og for retten udmeldte mænd bør takseres og billiges, at hvert høveds græsning ansættes udi penge som til sin tid, ligesom samme del vorder indhegnet, vedkommende undersætter godtgøres. Bliver derved.
- 5) Da alle deputater efter det kongelige allernådigste reskript, dateret 23. juni sidstleden, i steden for skovlæssene³⁾, som aldeles afskaffes, for den følgende tid skal afgives udi favnemål, således at for hvert skovlæs nyder de, som ikke ere bønder 1 favn godt brænde, og bønderne 1 favn godt træ og 1 favn fagotter (tyndere brænde). Om da deputanterne såvel som bønderne ikke burde give noget for skovningen og favnesætningen? Samt hvor meget det vel kunne være? Da bonden selv ifald han vil påtage sig sligt arbejde, det kunne fortjene igen⁴⁾. Eller om bønderne og andre selv ville forrette sligt? I hvilket fald Bønderne kan ikke pålægges at betale noget for skovningen, men må have deres frihed selv at skove, hvorimod dem ej påbyrdes at opgrave rødderne⁵⁾. Skovningen og favnesætningen sker dog efter anvisningen, og inden et års forløb, nemlig fra nytår til årets udgang vorder deputaterne bortført, ellers tabes udvisningen⁶⁾.

de måtte være lydig og akkurat og forrette arbejdet efter anvisningen.

- 6) Hvad i steden for de hidtil betalte stempelpenge⁷⁾ herefter til forstkassen af vedkommende kan gives og deraf igen til amts- og forstbetjentene betales, hvilket for den følgende tid fastsættes for hver en favn.
- 7) Når bønderne selv vil påtage sig arbejdet med skovning og kørsel⁸⁾ ved den ny indretning, skal samme frem for andre dertil antages, som derved kan fortjene anselige penge på sine steder, ikke at regne den almindelige fortjeneste, da så mange mere træer bære olden efter nogle års fremvækst, så at bonden i ingen måde kan tabe ved denne indretning. Samt hvad i så fald måtte begæres for skovningen, nemlig favnevis at regne, og for transporten ligeledes for hver favn milevis at regne.
- 8) Om der kunne have noget imod, at overdrevene blev plantet, eller et stykke efter andet besås, når derved dog iagttages, at græsningen ej skulle lide for meget derved, og i fremtiden forbedres, da det, som udi græsningen bevisligen tabes, efter billighed bliver godtgjort.
- For det første vorder overdrevene ej noget frataget og i den efterfølgende tid på den måde beplantet, at bondens græsning bliver forbedret,

Ligesom bønderne før haver betalt stempelpenge til betjentene, kan samme betales til forstkassen.

Dette beror på bøndernes egen vilje.

For transporten forlanges

4 mark 8 skilling/
mil.

som i vores naboskab udi det lüneborgske alle steder er at se, til den bedste landets nytte.

Men skulle det være uomgængelig fornøden at tage udi overdrevene⁹⁾, når det behøvedes, den hundrede del deraf til en indhegning for at optrække planter til det øvrige af overdrevene dermed at beplante. Så betales derfor landets pålagte skat, skovskyld efter proportionen.

- 9) Om det på sådanne steder hvor træerne ståe i rangler imellem agrene, og disse sidste går igen ind i skoven, ikke kunne lade sig gøre, at når skoven der engang skulle afdrives, da at sanke skovene på et sted og for sig selv¹⁰⁾. Det findes, at bonden derved ville vinde, når han fik gammel skovjord i steden for mager udsuget udi øvrigt,

og

- 10) loves med forehavende og allernådigst approberede nye indretning at bruge alle mulige midler til at forbedre såvel græsningen i de kongelige stutteri kopler og vange, som og bondens græsning¹¹⁾, så at ej nogen skal tabe derved, men derimod vinde, når bonden selv ikkun vil komme til hjælp.

Alt skal sigte derhen at vinde bondestanden, at de selv og efterkom-

Herimod haves ej videre end at betalingen sker efter taksationen ligesom ved no. 3 anført er.

Så snart derved ej tabes noget udi græsningen i stutteri koplerne, og bønderne ej heller taber derved, er intet imod denne post at indvende.

merne skal nyde frugten deraf og selv få lyst og begærlighed til denne indretning. Ingen hårdhed blive brugt, alene mod skovtyvene, især imod dem, som tilføjer indhegningerne nogen skade, som herefter bliver anset og straffet, som den der gør vold mod Dyrehavens rækværk¹²), i hvilket fald ingen moderation bruges, men meget mere udsættes en stærk belønning for den, der lovligen kan angive nogen sådant at have forøvet.

Frederiksborg d. 12te oktober 1764.

F. C. v. Gram – C. C. Gram – J. G. v. Langen – C. F. Gram.
M. Dahlstrøm – C. N. Laurop.“

Det fremgår klart af den citerede overenskomst, at man gennem forhandlingerne søgte at skabe den bedst mulige jordbund for den ny forstordning.

Gennemførelsen af forstordningen.

Arbejdet i skovene med opmåling, kortlægning, inddeling af skovområderne og taksation af vedmassen gik rask fra hånden, og i løbet af årene 1763–1766 var alle disse forberedende arbejder tilendebragt.

I efteråret 1763 var man som nævnt begyndt med Søllerød Beridt, der må betragtes som et forsøgsdistrikt, og som til ære for von Langen fik navnet „Det Langenske Revir“. Derefter fortsatte man på skovdistrikterne i Københavns amt med Jægersborg Dyrehaves Revir og Københavns Revir, i Frederiksborg amt med Slingerup Revir og Frederiksborg Revir, og slut-

tede i Kronborg amt med Kronborg Revir (de vestlige skove i amtet) og det store Frederik den Femtes Revir.

Grænserne for de syv revirer eller beridter var de oprindelige, der fra gammel tid fulgte amts-, sogne- eller ejerlavsgrenser. De gik derfor tværs gennem skovene, der jo var de områder, der skilte landsbyerne fra hverandre. Således var f. eks. den nuværende Ravnsholt Skov delt mellem distrikterne Frederiksborg, Slangerup, København og Hirschholm¹³). Opdelingen af Grib Skov til de forskellige revirer synes os i dag ejendommelig, men også her var grænserne de oprindelige amts- og sognegrænser.

Det havde måske været mere rationelt, om Gram og von Langen havde delt det nordsjællandske skovområde i omtrent lige store skovdistrikter med mere naturlige grænser set fra et forstligt synspunkt, men denne opgave har formentlig været så vanskelig, at man måtte give afkald på de fordele, dette indebar, hvis man ønskede at få gennemført forstordningen.

For det første havde man forpligtelser overfor de siddende skovridere, hvis beridter ikke måtte formindskes eller forstørres, men de største vanskeligheder ville opstå i forbindelse med græsningsrettighederne. Lad os igen se lidt på forholdene i den nuværende Ravnsholt Skov. I den nordlige spids, der var en del af Lillerød Overdrev, tilhørte græsningen bønderne fra Lillerød i Frederiksborg amt. Området syd herfor hørte under Hirschholm amt, og det var sandsynligvis bønderne fra Bloustrød, der var græsningsberettigede her. Den sydvestlige del af det nuværende skovområde hørte til Frederiksborg amt, og den sydøstlige del til det daværende Københavns amt. Den del af skoven, der hørte under Frederiksborg amt, og som sorterede under Slangerup Revir, hed Ravnsholt Skov og Høvelsvang, og her havde bønderne fra Vassingerød græsningen, mens området under Københavns amt var Bregnerøds overdrev.

Under disse omstændigheder valgte man at arbejde videre med den gamle inddeling af skovene i syv revirer, der nu blev

opdelt i 38 hoveddele og 2707 „mindre dele“ eller afdelinger. Teoretisk set skulle hver hoveddel have været delt i 100 afdelinger, men adskillige hoveddele blev delt i flere, mens andre fik færre. De sidstnævnte steder bestemtes det som oftest, at hugsten på een del skulle strækkes til flere „årshugster“.

Stort set var det meningen, at samtlige skove i København, Frederiksborg og Kronborg amter skulle være forynget i løbet af 100 år, og at man omkring 1864 skulle begynde forfra med hugst og foryngelse på årshugst nr. 1 i samtlige 38 hoveddele.

Grams og von Langens forstordning skulle være evigtvarende. De overtog en uensaldrende skov med sletter, spredtstående, udlevede træer og opvækstgrupper, der var mere eller mindre forbudt af vildt og kreaturer. I denne skov var det planen, at man hvert år huggede træerne på en hundrededel af arealet, idet man dog også skelede til at få omtrent lige store udbytter, således at man i nogle år foretog hugst på lidt større områder og i andre år på lidt mindre. Når plantning eller andre kulturarbejder skete umiddelbart efter hugsten, ville efterverdenen efter 100 års forløb have en idealskov, hvor $\frac{1}{100}$ af arealet var bevokset med 100 årige træer, $\frac{1}{100}$ med 99 årige, $\frac{1}{100}$ med 98 årige $\frac{1}{100}$ med 2 årige og $\frac{1}{100}$ med 1 årige træer.

For at gennemføre dette system var det nødvendigt at have gode skovkort samt at mærke afdelingsgrænserne i skoven på en sådan måde, at de let kunne findes.

I forbindelse med opmålingen af skovgrænserne, der blev fastlagt i forhold til landsbyer, vandløb og andre faste terrængenstande, foretog man inddelingen af skoven eller hoveddelen i afdelinger, der så vidt muligt skulle være kvadratiske. Ved opmålingen benyttede man kompas og målekæde. Kompasnålens misvisning var dengang ca. 15° vest, og da man ikke ved korttegningen tog hensyn hertil, er samtlige Langenske skovkort „drejet“ disse ca. 15° i forhold til nuværende kort. Også ved inddelingen i afdelinger fulgte man kompasnålen, og de Langenske afdelingsgrænser, der skulle gå nord-syd og øst-vest,

er således drejet 15° . Ved udstikningen af afdelingsnettet gik man frem efter kompasset og afmærkede de steder, hvor afdelingens hjørnepunkter skulle være, idet man forud havde bestemt, hvor stor en „kvadratside“, afdelingerne skulle have i den pågældende hoveddel. De foretrukne mål var 40, 60 eller 80 roder (1 rode = 8 alen = ca. 5 m). Hjørnepunkterne blev markeret med sten, hvori man som oftest huggede afdelingens nummer. Se fig. 5 og 6.

Kortene blev konstrueret, således at 100 roder i marken svarer til 1 tomme på kortet (d. v. s. i målstoksforholdet 1:19.200). Originalkortene findes på Rigsarkivet og på Landsarkivet for Sjælland m. m. De er meget smukt udført. Udstyr og tegning vidner om, at en kunstner har stået for dette arbejde. Vi ved da også, at forstdesignatør C. D. Luplau, der har signeret nogle af kortene, i en periode var ansat som maler ved Den kongelige Porcelænsfabrik. Rekonstruktioner og reproduktioner af originalkortene findes som bilag til de i litteraturfortegnelsen nævnte bøger om forstordningen.

Som medhjælpere ved indretningen af skovene havde Gram og von Langen haft otte danske og to tyske forstmænd, der alle havde titel af holzførstere. Efter at den grundlæggende del af arbejdet var afsluttet, skulle de nu bistå de gamle skovridere, hvis uddannelse som oftest var rent jagtlig, med at gennemføre planens forskrifter i praksis. Rundt omkring på distrikterne begyndte man med hugst og foryngelse på de første årshugster, og alt skred frem nogenlunde efter planen.

Der blev plantet, og der blev sået i et omfang, som man ikke tidligere havde drømt om¹⁴). Der blev rejst hegn omkring foryngelserne, der blev dyrket grøntsager og høstet hø i indhegningerne, der blev luget mellem planterne, så de kunne komme godt frem, der blev lagt musegift ud for at udrydde musene, der gnavede barken af de unge planter, ja, på alle måder søgte man at gennemføre skovdriften efter de Gram-Langenske planer og udnytte de erfaringer, som von Langen havde fra sit tidligere virke.

Fig. 7. Udsnit af det Langenske skovkort over Frederik den Femtes Revir. Nord for linien fra Ladegården vest for Helsingør til Gurre by lå III. hoveddel; syd for denne linie ser vi et parti af IV hoveddel, mens de lysere farvede skove syd for Gurre Sø hørte til V. hoveddel. Afdelingerne fremtræder som nogenlunde lige store firkanter. Sammenlignes med et nutidskort, skal det Langenske kort drejes ca. 15° mod vest, se s. 61–62. Bemærk signaturen for den dyrkede jord og enebærbuskene, der „knejser“ på Helsingørs Overdrev. Her gengivet i ca. 1/2 størrelse efter rekonstruktionen i Ch. Lütken's bog.

Det daglige tilsyn med de unge skovkulturer blev lagt i hænderne på „plantører“, hvis arbejde nærmest kan sammenlignes med vore dages skovløberes, men ofte havde de nogen teoretisk uddannelse som medhjælpere ved forstordningen og fra skovbrugsskolen i Jægersborg. Ydermere havde de mulighed for at avancere til holzførstere og skovridere. Det var oprindeligt planen, at plantørerne skulle bo i „norske træhuse“, der let kunne flyttes, fordi man ønskede, at de stedse skulle bo således, at de kunne holde et vågent øje med alt, hvad der foregik på de områder, der ville blive indhegnet til ny skovs opelskning, efterhånden som hugsten skred frem.

Von Langen var vidt berejst og kendte mange forskellige træarter, som vi ikke tidligere havde benyttet i de danske skove. Man havde før lagt mest vægt på at frede om de opvækstgrupper, der kom af sig selv, og plantede man nu og da, var det næsten altid de hjemlige træarter, eg, bøg og ask. Disse træarter var vel også blandt de vigtigste under den Gram-Langenske forstordning, men desuden såedes eller plantedes mange andre: avnbøg, elm, ahorn, birk, el, pil, røn, lind, æble, kirsebær, kastanie samt valnød, og nåletræerne, rødgran, ædelgran, lærk og skovfyr. Selv om nåletræerne havde været plantet i danske haver og også været forsøgt i vore skove før von Langens ankomst, må vi dog give von Langen æren for at have indført dem i dansk skovbrug. Det var først i de Langenske skovkulturer, at nåletræerne blev plantet i et sådant antal, at de kom til at gøre sig gældende.

Anvendelsen af de mange forskellige arter havde flere formål. Nogle træarter var hurtigtvoksende og kunne derfor snart udnyttes, hvad der var vigtigt i et land, hvor træmangelen truede. Von Langen lagde også vægt på plantning af træer og buske, der kunne give føde til hjortevildt og kramsfugle (drosler og lignende, der var vigtige ved kongelige tafler) og til de vilde bier.

For Gram og von Langen var skoven ikke blot det sted, hvor

der skulle produceres træ. Det var også vigtigt, at de muligheder, som skoven indebar for frembringelse af biprodukter, græs, grøntsager, vildt, frugter og honning m. m. udnyttedes fuldt ud.

I indledningen til forstprotokollen for Jægersborg Revir glæder von Langen sig over „de mangfoldige variationer“ af træer og buske, „som den Almægtige har skænket og givet os til sin ære, vores glæde og fornøjelse, ja til rigets og landets umistelige brug og nytte, og den Højstes ubegribelige visdom derigennem af os forundres.“

Forstordningen ophæves.

Gennemførelsen af den Gram-Langenske forstordning kostede imidlertid mange penge, og efter Frederik den Femtes død 1766 mødte forstordningen gang på gang modstand fra Rentekammerets side. Mens Gram mente, at forstordningen gav et betydeligt overskud, så Rentekammeret anderledes på sagen.

1776 nedsattes en kommission, der skulle berejse de kongelige skove i Nordsjælland og udtale sig om den „ny indretning“. I kommissionen var der enighed om at bevare de allerede anlagte Langenske kulturer, men der var ikke tilfredshed med dem, og kongen resolverede på grundlag af kommissionens beretning, at planen skulle udsættes i tyve år, for at man kunne erfare, om den passede til danske forhold.

Allerede 1770 var von Langen blevet syg, og i de følgende år indtil 1776, da han døde, var han næppe ved sin fulde fornuft. Gram havde således siden 1770 været ene om at lede forstvæsenet efter den ny plan. I 1776, da kommissionsberetningen udsatte forstordningen, var han en mand på 73 år, og da Rentekammerets kurs stadig blev skarpere overfor ham, bad han 1778 Christian den Syvende bestemme, hvordan det herefter skulle være med forstvæsenet.

Kongens resolution gik ud på, at jagtvæsenet og skovbruget skulle adskilles. D. N. von Warnstedt blev ansat som overforst-

mester, mens Gram vedblev at være leder af jagtvæsenet til sin død 1780.

Det blev Warnstedts opgave at udforme en ny og billigere driftsform for de kongelige skove. Mens Gram og von Langen havde stræbt efter at kombinere vedproduktionen med græsningsdriften og andre udnyttelser af skoven, blev det nu hovedprincippet, at skille skovbruget, ikke alene fra jagten, men også fra landbruget. Bøndernes rettigheder i skovene blev udskiftet, hvorved ca. en trediedel af det nordsjællandske skovland blev til landbrugsjord. Skovene blev indhegnet, kreaturdriften i skovene afskaffedes, vildtmængden reduceredes, således at der blev skabt de bedst mulige betingelser for selvforryngelse i skoven. Man opgav de „regulære hugster“ eller højskovdriften, hvor der foretages hugst og forryngelse på et større samlet område¹⁵), og indførte den ordnede plukhugst, hvor de gamle træer hugges rundt om i skoven, idet man tager hensyn til, hvor megen hugst skoven kan tåle, og til den unge skovs tarv. Mens von Langen havde anvendt et væld af fremmede træarter og såvel plantning som kunstig såning, skulle man nu holde sig til de hjemlige træarter og så vidt muligt til selvforryngelse.

Disse nye principper for skovdriften blev lovfæstet i „Forordning angående de kongelige Skove og Tørvemoser udi Danmark af 18. april 1781“.

Den ny tid brød således med de Gram-Langenske principper, men ikke desto mindre blev det arbejde, som Gram og von Langen udførte, af den allerstørste betydning for dansk skovbrug. Med deres indsats ophørte tilbagegangen i skovene, og opbygningen begyndte. Under arbejdet med forstordningen var der blevet uddannet en stab af dygtige forstmænd, der kunne arbejde videre på skovens genopbygning, også efter at man havde forladt de Langenske skovdyrkningsprincipper, som for øvrigt blev genindført i en noget ændret form i de kongelige skove omkring 1800.

Fig. 8. Skovfyr fra den Langenske plantage i Nødebo Holt; Esrom Sø i baggrunden; træet blev plantet i slutningen af 1760'erne. Statens forstlige Forsøgs-væsen fot. 1922.

Minder om den Gram-Langenske forstordning.

Medarbejderne gav navnet de Langenske plantager til de bevoksninger, der blev plantet eller sået i de kongelige skove i Nordsjælland 1763–1776.

De Langenske plantager var som oftest anlagt som blandingsbevoksninger af flere forskellige træarter, både løvtræ og nåletræ. Det var navnlig nåletræet, der i den følgende periode vakte beundring, og den sparsomme, forstlige litteratur i første halvdel af det 19de århundrede omtaler ofte disse bevoksninger. Georg Sarauw, der var skovrider på Frederiksborg Distrikt, siger i 1820: „Hvad der end må siges om disse anlægs regelmæssighed, så er dog så meget vist, at de Langenske plantager indeholder et uvurderligt forråd af herlige nåletræstammer, blandt hvilke især gran og lærk udmærker sig. At de allerede har afhjulpet mangt et påtrængende behov, særligt under sidste krig (d. v. s. Englænderkrigen 1807–1814), og at der i fremtiden kan ventes endnu større gevinst af dem for landet . . .“ (Oversat fra Vaterländische Waldberichte, bd. 1 1820, s. 190).

Den Gram-Langenske forstordning havde sat omdriftstiden til 100 år. Omkring 1870 skulle man således have været gennem samtlige skove med hugst og foryngelse, men allerede i 1776 havde man som nævnt standset planernes gennemførelse, 1781 udstedtes en ny forordning, 1804 og adskillige gange senere blev der udarbejdet ny planer for de kongelige skove. Den skovtilstand, man havde fået i de kongelige skove omkring 1870, svarede slet ikke til den idealskov, som Gram og von Langen havde planlagt.

Som minder om forstordningen stod på det tidspunkt en del Langenske plantager, der var blevet til smukke, værdifulde bevoksninger, hvis produkter i den Gram-Langenske ånd blev udnyttet på det tidspunkt, de var tjenlige. Træerne blev til gavntre og brænde, således som man havde forestillet sig, da planerne blev lagt.

I de forløbne hundrede år var der imidlertid sket en voldsom

udvikling. Truslen om træmangel, der i sin tid var baggrunden for indkaldelsen af von Langen, eksisterede ikke mere. Fremskridtene indenfor transportmidlerne havde medført, at gavntræ og brændsel – sidstnævnte ofte som kul – let kunne indføres fra udlandet. Det merkantilistiske system, efter hvilket pengene skulle blive i landet, var forlængst forældet, og fortalene for den fri konkurrence krævede, at varerne skulle produceres, hvor det kunne ske billigst muligt.

Inden for skovbruget var nåletrædyrkningen, som von Langen havde lært os, gået voldsomt frem. Nåletræerne var blevet de dominerende træarter ved statens plantninger på hede, i klit og i overdrev. Godt hundrede år efter at de første Langenske plantninger havde fundet sted, stiftedes Det danske Hedeselskab 1866. Selskabet gik i spidsen ved den private opdyrkning af den jyske hede; en betingelse for opdyrkningen var anlæg af plantager og læhegn, hvor nåletræerne dengang var så godt som enerådende. Siden da har nåletrædyrkningen yderligere vundet fremgang, og i dag er ca. 40 pct. af det nordsjællandske skovareal bevokset med nåletræ. For landet som helhed, hvor de udstrakte jyske plantager vejer tungt, er det 60 pct.

Som vore ældste større plantninger i skoven havde de Langenske plantager i høj grad forstmændenes interesse, og adskillige forstlige afhandlinger har emner fra disse. Den mest fuldstændige er Ch. Lützens „Den Langenske Forstordning“, der fremkom 1899. Heri finder vi beskrivelser af de dengang eksisterende plantager, hvis træer han kalder: „disse stolte veteraner fra en betydningsfuld periode i det danske skovbrugs historie. De stå jo som levende vidner om trofast flid og sej udholdenhed, og kunne fortælle mærkelige og dog så naturlige ting om en konge, der var klartseende nok til ikke af sine altfor forsigtige rådgivere at lade sig afholde fra at gøre det rette, og om en retskaffen, hæderlig mand, for hvem det at opfylde sin pligt mod konge og fædreland uden at se til højre og venstre var det ene afgørende, men som til sidst måtte bukke under, fordi han var

forud for sin tid, der ikke forstod ham. De minde om en i det danske skovbrugs historie enestående glansperiode, der pludselig og uventet brød frem i en død tid, lyste og funkede med nye tanker om skovbehandling, og fyldte alle Nordsjællands skove med travl virksomhed; men ligeså pludselig om end ikke så uventet efter få års forløb, da den bærende kraft svigtede, igen ophørte.

Men om end den lyse tid for skovbruget var forbi med Frederik den 5tes død, var den dog ikke gået sporløst hen. Vel kunne man afskaffe eller udviske de ydre former, men spiren til en bedre udvikling af skovbruget var dog lagt, og den gode ånd, Gram havde forstået at vække hos mange skovbestyrere, vedblev længe at råde og at bære gode frugter. De i de 15 år frembragte unge bevoksninger, der trods den vanrøgt, de synes at have været udsat for, ofte udviklede sig overordentligt kraftigt og frodigt, vedblev jo også at tale højt om den velsignelsesrige virksomhed i den Gram-Langenske periode.“ (s. 294).

Endnu findes rester af de Langenske plantager i de nordsjællandske skove. I forbindelse med 200 års jubilæet har E. Lauermann Jørgensen og P. Chr. Nielsen samlet oplysninger om disse og andre minder fra den Gram-Langenske periode i „Nordsjællands skove gennem 200 år“, 1964. De i det følgende nævnte lokaliteter er markeret på et kortbilag til bogen. Nedenstående kortfattede oversigt er uddrag herfra.

De to bedst kendte Langenske plantager ligger i Københavns amt, nemlig Klampenborg Plantagen og Nørreskov Plantagen.

Klampenborg Plantagen er den mest velbevarede af samtlige Langenske plantager. Den ligger i det sydøstlige hjørne af Jægerborg Dyrehave, bl. a. på begge sider af vejen fra Klampenborgporten til Peter Lieps Hus, og er på næsten 100 ha. Her ser man adskillige steder de oprindelige planterækker. Der findes endnu 17 forskellige træarter, der stammer fra den Langenske plantning, blandt disse landets ældste rødgrangruppe. Plantagen har udviklet sig så godt, at Nordsjællands højeste ege og bøge findes her.

Fig. 9. 1935 rejste dr. C. Syrach Larsen et stillads om Tinghuslærken på Mårum Skovdistrikt for at udføre kontrollerede bestøvninger i træets top, hvor bestøvningsposerne kan ses. Træet, der anses for at være Danmarks smukkeste lærk, indgår som et meget vigtigt led i dr. Syrach Larsens arbejde med forædling af skovtræer. Aage Wielandt fot., forår 1935.

I *Nørreskovs Plantagen*, der ligger i den sydøstlige del af skoven nær Furesøen, finder vi landets højeste træ, en ædelgran, der er plantet ca. 1770, og som måler 46,1 m i højden. Sammen med den står endnu fire gamle ædelgraner, en smuk lærkegruppe med landets største lærketræ, Langenske ege, bøge, elm og ær.

De Langenske plantager i det nuværende Frederiksborg amt er langt fra så fuldkomne. Det drejer sig i de fleste tilfælde om spredte træer eller ganske små bevoksninger.

Den berømteste og mest fuldkomne er *Tinghus Plantage* mellem Mårum Station og skovridergården. Den del af plantagen, der nu er tilbage, stammer fra 1776 og består af bøg og lærk.

Det er lærketræerne, der har gjort denne plantage berømt, idet først F. I. Andersen, 1872, senere Ch. Lütken, 1899, A. Oppermann, 1923, og C. Syrach Larsen, 1937 og 1956, har gjort den til genstand for deres studier. Oppermann foretog et meget indgående studium af lærkene i plantagen og udnævnte en af dem til Danmarks smukkeste lærk. Syrach Larsen benyttede dette træ, „Tinghuslærken“ i sit grundlæggende arbejde med skovtræforædlingen. Ved hans indsats er Tinghuslærken blevet kendt langt ud over landets grænser, og afkom af den, – krydset med japansk lærk, – gror på mange steder af kloden. Ikke alene til forsøg, men også i det praktiske skovbrug kan sådan et enkelt træ få betydning. Krydsningen mellem europæisk og japansk lærk har udmærket vækstkraft og sygdomsresistens. Tinghuslærken er en europæisk lærk, og produktionen af krydsningsfrø, der bl. a. avles på podninger af Tinghuslærken, har dr. Syrach Larsen sat i system på Arboretet i Hørsholm og ved Statsskovenes Planteavlstation ved Humlebæk. Antallet af planter, der er tiltrukket med Tinghuslærken som moder, overstiger i dag 2 millioner.

På begge sider af landevejen nord for Nødebo i nærheden af den gamle skovridergård „Skovfryd“ – nu skovskole – står enkelte gamle graner, ege og bøge i større grupper, som er rester af de Langenske bevoksninger i *Gribs Plantage* og *Piber Plantage*.

Fig. 10. I Store Lyngby Skov findes en række gamle bøge, der er rest af den derværende Langenske plantage. Fot. forår 1964.

I *Nødebo Holt* ved Esrom Sø findes en gruppe skovfyr, blandt disse Nordsjællands smukkeste, samt enkelte ege, der stammer fra plantninger og såninger, der blev udført 1765–1769.

I *Sørup Hegn* – omtrent ved 8 km stenen nord for vejen Fredensborg–Hillerød – står en lille, smuk Langensk løvtræbevoksning, hvor de oprindelige planterækker endnu kan erkendes enkelte steder. Hovedtræarten er bøg, men der findes også en del elm, ær og eg. Længere vestpå i *Sørup Hegn* står

på en lille jordvold en række ege og spredt i den yngre bevoksning enkelte gamle aske, ege og bøge samt en ægte kastanie, der er rester af en Langensk plantage, der blev anlagt her 1768–1771. Ved hugsten til vejjudvidelsen i efteråret 1964 er nogle af disse træer blevet fældet.

I den nordlige del af Frederiksborg Slotspark i „Lille Dyrehave“ står, dels ved Slotspavillonen, dels på den modsatte side af landevejen en del løvtræer, der stammer fra en Langensk plantning.

I *Store Lyngby Skov* findes omtrent midt i skoven fem gamle bøge, der står på række parallelt med og syd for den jordvold, der var opkastet i nordkanten af den Langenske plantage. Også disse træer er Langenske.

I *Ganløse Ore*, der for 200 år siden hørte under Københavns amt, kaldes den sydøstlige del af skoven endnu på de nuværende skovkort for „Langens Plantage“. Af den oprindelige plantage er der nu kun enkelte træer tilbage, to fyrretræer, fire ege og en enkelt stor ær (= ahorn); sidstnævnte står ved „Himmeldalsrenden“.

Før von Langens tid var æren næsten kun plantet i parker og alleer og så godt som ukendt i skoven. Æren var et af von Langens yndlingstræer, og den blev plantet i vid udstrækning i plantagerne. Træarten har imidlertid befundet sig så godt i de nordsjællandske skove, at den mangfoldige steder har sået sig selv, og på visse lokaliteter med bedre bund vil den fortrænge de øvrige træarter, hvis skovene overlades til sig selv, og særligt når forstmændene fremmer denne udvikling. I Ganløse Ore kan vi se dette demonstreret på en meget smuk måde. Det gamle træ ved „Himmeldalsrenden“ er den sidste ær fra den Langenske plantning. Blandt de 100–120 årige bøge og ege i den noget yngre bøgebevoksning, der fulgte efter den Langenske plantage, ser vi selvsåede ær af samme alder som den omgivende bevoksning enkeltvis eller i grupper. Næsten overalt er der en tæt opvækst af ær, og på ca. 3 ha af det område, der ud-

Fig. 11. Langensk ær i Ganløse Ore. I løbet af de 200 år, der er gået, siden von Langen indførte æren eller ahornen i de nordsjællandske skove, har den bredt sig ved naturlig foryngelse, således at den i vore dage danner undervæksten mange steder i nærheden af de oprindelige plantninger. Også egentlige bevoksninger kan føres tilbage til den Langenske indførelse af træarten.
Fot. september 1963.

gjorde den oprindelige Langenske plantage, har den tidligere skovrider på Farum Skovdistrikt, Just Holten, udnyttet selvsåningen af ær, således at denne, der nu er tredie generation efter de oprindelige Langenske ær, danner den ny bevoksning. Også i Lystrup Skov, Slagslunde Skov, Uggeløse Skov m. m. har Just Holten ladet de selvsåede ær, der oprindeligt stammer fra de Langenske plantninger, blive hovedtræarten i de unge bevoksninger.

Det var von Langen, der indførte æren i de kongelige skove i Nordsjælland. Mangfoldige steder, hvor den dengang blev plantet, har den forynget sig vel selvsåning. Dens forekomst er i den grad knyttet til de Langenske plantager, at man kunne fristes til at kalde æren i Nordsjælland for „von Langens fodspor“.

I *Rude Skov* står ved Højbjerg en rest af den Langenske plantage, bestående af bøg og eg. Det er bemærkelsesværdigt, at en del af egene er vinterege, som vi iøvrigt yderst sjældent ser i Nordsjælland. Vi ved fra arkiverne, at der indførtes betydelige mængder frø af de „Langenske“ træarter, og den omstændighed, at vi her – ligesom i Klampenborg Plantagen – finder vinterege tyder på import af agern, formentligt fra Tyskland.

I *Egebæks Vang* findes en ægte kastanie og i *Klosterris Hegn* en ædelgran, der skriver sig fra de Langenske kulturer.

Foruden de omtalte plantagerester finder vi afdelingssten og jordvolde som minder om den Gram-Langenske forstindretning.

Adskillige af *afdelingsstenene* står endnu på deres oprindelige pladser, og i enkelte skove har det været muligt at rekonstruere det Langenske afdelingsnet ved hjælp af de fundne sten. Størstedelen af afdelingsstenene er dog fjernet og formentligt anvendt til stenkister, stengærder og lignende. Efter at forstvæsenet havde kasseret de Langenske afdelinger som driftsenheder, var man ikke interesseret i at bevare afdelingsstenene.

For at billiggøre indhegningen opkastedes – formentlig i slut-

Fig. 12. Jordvold i Brøde Skov. Denne vold blev opkastet i nordkanten af den oprindelige Langenske plantage. Til yderligere beskyttelse for plantningen har der formentligt været et risgærde eller anden form for hegn ovenpå volden. Iøvrigt blev der i vid udstrækning anvendt lægtehegn ved indhegningerne.
Fot. 1964.

ningen af den Gram-Langenske periode – *jordvolde* langs kanten af en del Langenske plantager. I adskillige skove kan sådanne jordvolde endnu påvises. Disse volde fulgte afdelingsgrænserne, der var drejet ca. 15° mod vest i forhold til retningen syd-nord og ca. 15° mod syd i forhold til retningen øst-vest. Sammenlign omtalen af kompasmisvisningen s. 61.

I Danstrup Hegn står *Rostgårds Sten* syd for landevejen. Den er ikke alene et minde om Hans Rostgård, men også om den

Gram-Langenske forstordning. I forstprotokollen for Frederik den Femtes Reviers V. hoveddel, hvortil Danstrup Hegn hørte, berettes det, at stenen blev rejst, fordi førster Stockmar 1766 „af uvidenhed havde ladet fælde et træ, hvorpå til æreminde for salig Hans Rostgård stod de 3de bogstaver H. R. G. og årstallet 1659“. Og det tilføjes: „Isteden for samme træ er en sten tilhuggen med ligesådanne bogstaver og årstal på, som er nedsat på samme sted, hvor træet stod.“ (Cit. eft. Ch. Lütken 1899, s. 78). Indskriften i træet skulle fortælle efterverdenen, at det var her, Hans Rostgård skød sin hest under flugten fra svenskerne 1659. Fældningen af træet blev taget meget alvorligt, og for at noget tilsvarende ikke skulle gentage sig, udgik der en skrivelse til samtlige, kongelige skovridere: „at de ikke må fælde noget træ, hvorved der kan være noget mærkværdigt“. Det er formentligt Stockmars fejltagelse, der har medført, at det historiske sted endnu kan påvises. Træet, hvor bogstaver og årstal i sin tid blev indridset, ville forlængst have været dødt.

Von Langen oplevede ikke at se den underkendelse af arbejdet, som den tyveårige udsættelse af forstordningen i 1776 betød. Han døde 25. maj 1776 efter seks års sygdom. Han blev begravet i Gentofte Kirke, i hvis kirkebog sognepræsten bl. a. skrev: „Denne smukke herre besad mange smukke videnskaber, og havde en grundig indsigt og praxin i forstvæsenet.“

Ved 200 års jubilæet lod Statsskovriderforeningen i Gentofte Kirkes våbenhus opsætte en plade, der med rette betegner Johann Georg von Langen som „en af dansk skovbrugs fædre“. Han lærte de danske skovbrugere at dyrke træerne og at drive skoven planmæssigt.

Carl Christian von Gram døde 1780. Hans hustru, der stammede fra Frijsenborg, var død før han og begravet i Frijsernes kapel i Hammel Kirke. Også Gram fandt her sit sidste hvilested.

Selv om man ikke altid kan være sikker på, at de dyder, der

nævnes i gravskrifterne, står til troende, giver inskriptionen på Grams kiste et billede af den mand, der fik gennemført den „ny indretning“ i de kongelige skove, et billede, der svarer til det, som man kan danne sig på grundlag af arkivmaterialet.

„Her hviler jordens del af den salige Hr. Carl Christian von Gram, Ridder af Elefanten, Geheimekonferensråd, og Oberjægermester. Født 1703 den 28. juli af den af sine konger såvel, og så billig, yndede Hr. Friderich von Gram, Ridder af Elefanten, Geheimeråd og Oberjægermester og Frue Henriette de Cheusses.

Formælet i ægteskab med Frue Birgitte Christiane, Comtesse af Friis, som af Gud blev kaldet fra ham 1775, den 4. juli, men fødte ham en søn og tvende døtre:

Salig Hr. Christian Friderich Gram, Ridder og Hofjægermester, Frue Sophie Magdalene Gram, salig Hr. Geheimekonferensråd og Justitiarius i Højsteret, Baron Jens Kragh Juel Wind, Ridder af Elefanten, hans efterleverske, og

Salig Frue Øllegaard Gram, gift med Hr. Wolf von Veit von Reitzenstein, Ridder af Elefanten, Geheimekonferensråd og Oberhofmester ved Sorø Ridderlige Akademi.

Selv forlod han verden 1780, den 25. januarii i sit tresindstyvende embedsår.

Store dyder vare ham så godt som naturlige, stille og usminket gudsfrygt, følsomt hjerte, indsigtfuld nidkærhed i hans kald, oprigtig, ja urykkelig, trofasthed, ædel og elskværdig omgang, der gjorde hans hus så behageligt, endog – landet til ære – for fremmede.

Nu har han fundet alting efter sit sind, ønske og tænke måde, som kristen, undersåt, borger, husfader og ven i de himmelske boliger.“

NOTER

¹⁾ Den Gram-Langenske forstordning lagde megen vægt på høproduktionen i indhegningerne. Afstanden mellem planterækkerne var fire alen, hvilket gav mulighed for at slå græsset og bringe høet ud af indhegningerne uden at

beskadige planterne. Der blev givet nøje forskrifter for, hvorledes der skulle gås frem.

²⁾ Skovforordningen af 1733 havde hjemlet mulighed for at give erstatning til de græsningsberettigede for tabt græsning på steder, hvor der foretoges indhegninger i skoven. Det hedder i § 3, at hvor der af sig selv er kommet opvækst i skoven, „det være sig i Vores egne enemærker, rytterkøpler, eller bøndernes vange og overdreve, må ingen understå sig i at gøre vedkommende, som . . . dennem vil indhegne, nogen modstand; hvorimod Vi af sær nåde allernådigst vil godtgøre enhver den afgang, hannem i så måde efter ret og billighed samt upartiske mænds eragtede, vorder tilføjet, så længe pladserne holdes indhegnet og fredet . . .“ Denne mulighed blev i høj grad benyttet under gennemførelsen af forstordningen, hvor græsningens værdi blev bedømt, og erstatning udbetalt til bønderne. Dette medførte, at bønderne ikke havde krav på det udmærkede høg, der kunne høstes i indhegningerne, og som ofte blev solgt ved auktion.

Så snart de unge træplanter var store nok – d. v. s. 10–15 år – til at tåle kreaturerne og vildtets færden, skulle indhegningerne, der bestod af lægtehegn, fjernes, så der igen kunne græsses. Efter forstordningens gennemførelse måtte man således regne med, at 10–15 pct. (svarende til 10–15 årshugster i en hoveddel) af skovarealet var unddraget den frie græsningsdrift.

³⁾ Se s. 51.

⁴⁾ Gram og von Langen var interesseret i at få skovningsarbejdet udført af skovarbejdere, der var ansat ved forstvæsenet, således at hverken bønderne eller de øvrige deputanter (de, der havde ret til brændeydelser) behøvede at komme i skoven, før de skulle hente det favnsatte brænde. Bønderne blev opfordret til at virke som skovarbejdere i den tid, landbruget ikke beskæftigede dem fuldt ud.

⁵⁾ Fra amtets side holder man på den gamle fremgangsmåde, hvor bønderne selv hugger de træer, de får udvist. Gram og von Langen ønskede, at træerne skulle ryddes, for at det brænde, som rødderne indeholder, ikke skulle gå tabt. En sådan rydning af træerne, der er betydeligt mere arbejdskrævende end de sædvanlige skovningsmetoder, mener amtmanden ikke, at man kan pålægge bønderne.

⁶⁾ Amtmanden strækker sig så langt, at brændet skal opstilles i favnemål, så forstvæsenet kan have kontrol med, hvor meget brænde og gavntræ, hver enkelt deputant får.

⁷⁾ Bønderne havde egentlig ret til fri brændsel, men måtte betale stempel- penge til amts- og forstbetjentene for den ulejlighed, der var forbundet med udvisningen af træerne og opsynet med fældningen. Ved udvisningen blev træerne mærket med stempelhammeren, der var forsynet med krone og årstal i selve stemplet, der blev hamret ind i træets ved, efter at barken var „blisset af“ med et hug af en økse. Stempelafgiften var ifølge skovforordningen af 1733 (§ 16) 12 skilling for et læs brænde, 20 for et læs stavrer og 12 for et læs gærdsel.

⁸⁾ Forstvæsenet var interesseret i at antage bønderne som skovarbejdere og

lokker her med fortjenstmulighederne. Fra amtets side fremhæves det, at bønderne ikke må tvinges.

⁹⁾ Forsigtigt forsøger man at få sat overdrevene, der som oftest var tyndt bevoksede med træer, og hvis græsning tit var kummerlig, i bedre stand.

¹⁰⁾ Denne paragraf giver et godt billede af, hvorledes skov og ager lå ind mellem hinanden. Det var hensigten med den at forsøge at samle skov for sig og ager for sig. Skov betegnede dengang først og fremmest trævæksten, og når et træ havde sået sig på marken og var kommet i vækst, måtte bonden, som dyrkede den pågældende mark, teoretisk set ikke fjerne træet, da det jo tilhørte skovejeren. Forslaget er i pagt med principperne i den udskiftning, der senere fandt sted.

¹¹⁾ Der tales nu igen om forbedring af græsningen. Det er bemærkelsesværdigt ved den Gram-Langenske forordning, at den søgte at kombinere skovdrift med græsningsdrift. Såvel Gram som von Langen anså skovene for de naturlige græsgange for kreaturer og vildt. Det gjaldt blot om at beskytte de unge bevoksninger med indhegninger. Denne fremgangsmåde viste sig imidlertid at blive meget kostbar, fordi de mange husdyr og den store vildtbestand, der færdedes i skovene, gjorde det vanskeligt at holde indhegningerne intakt. Den ny forordning om skovene, der fremkom 1781, så anderledes på spørgsmålet end Gram og von Langen. Se s. 66.

¹²⁾ Straffen for at beskædige rækværket omkring Jægersborg Dyrehave var ifølge forordning af 17. januar 1693 „et halvt års fængsel til arbejde på Bremerholm“.

¹³⁾ Hirschholm Gods tilhørte Dronning Sophie Magdalene og var ikke under den Gram-Langenske forordning, som kun gjaldt de kongelige skove, der nærmest kan sammenlignes med de nuværende statsskove.

¹⁴⁾ I alt anlagdes ca. 1000 ha nykultur i de nordsjællandske skove 1763–1776.

¹⁵⁾ En meget væsentlig kritik mod den Gram-Langenske forordning var det, at der på hugsterne var blevet hugget unge træer, der kunne være blevet værdifulde gavntreer.

Ovenstående fremstilling bygger hovedsageligt på

Ch. Lütken: „Den Langenske Forordning“, 1899 og

E. Laumann Jørgensen og P. Chr. Nielsen: „Nordsjællands skove gennem 200 år“, 1964.

Reproduktioner af de Langenske skovkort findes som bilag til begge værker. Sidstnævnte har litteratur- og kildefortegnelse, hvortil der henvises.

Den s. 55–59 citerede overenskomst findes på Landsarkivet for Sjælland m. m. under „Østre sjællandske overførsterdistrikt“, Udtagne sager A-R (B), 1737–1804 (1806).

Citaterne fra skovforordningerne er efter L. S. Fallesen: „Chronologisk Samling af kongelige Forordninger og aabne Breve Forst og Jagtvæsenet etc.“, 1836.

S. 72 nævnes forfatterne til fem afhandlinger, hvor Tinghus Plantage omtales: F. I. Andersen: „Bemærkninger om langenske Plantager paa 6te Kronborg Skovdistrikt“, Tidsskr. for Landøkonomi, 4 rk. 6 bd., 1872, s. 583–597.

Ch. Lütken: „Den Langenske Forstordning“, 1899.

A. Oppermann: „Dyrkning af Lærk i Danmark“, Det forstl. Forsøgsvæsen i Danmark, bd. 7, 1923, s. 1–323.

C. Syrach Larsen: „The Employment of Species, Types and Individuals in Forestry“, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles Årsskrift, 1937, s. 69–222.

C. Syrach Larsen: „Genetics in Silviculture“, Edinburgh, 1956.

EN HELSINGØRSK KØBMANDSFAMILJE

Af Victor Thalbitzer

Den familje, der her skal skildres, er den fra Norge stammende købmandsfamilje Holm, der i 5 generationer levede i Helsingør. Flere af dens medlemmer spillede en betydelig rolle i byens forretningsliv; og også ved indgifte i andre helsingørske familjer satte denne familje i mange år sit præg på livet i byen.

Stamfaderen hed oprindelig Engelbrecht Olufsen eller Olsen (Olesen). Han kaldte sig senere Engelbrecht Olsen Holm og til sidst kun Engelbrecht Holm. Han var kommen som sømand til Helsingør og var gået fra borde her, formentlig først i 1730'erne. Ifølge Helsingør rådstue protokol fra 1736 udtalte han ved sit fremmøde på rådhuset d. 7. juni 1736, at han var barnefødt i Holmestrand i Norge, og at han havde faret som koffardimatros på lange rejser, men ønskede at bosætte sig i byen, da han var blevet gift og havde fået bopæl i Helsingør, hvor han nu søgte borgerskab som øltapper. Det har ikke været muligt at få nærmere oplysning fra de norske arkiver om hans slægt i Norge, da kirkebøgerne fra Holmestrand delvis er tilintetgjort.*) Efter sin bosættelse i Helsingør gik han efterhånden over til ikke alene at drive øltapperi, brændevinsbrænderi og værtshushold, men også handel og skibsproviantering, og da Købmandslauget i Helsingør i 1744 blev oprettet, henvendte de 8 købmænd, der havde udvirket privilegierne, sig til byens magistrat med anmodning om indkaldelse af en del navngivne personer, der ikke selv havde anmodet om optagelse i lauget, men om hvem man

vidste, at de befattede sig med handel, hvoriblandt ikke mindre end 10 øltappere og deriblandt Engelbrecht Olsen Holm. Holm – og flere af de andre – ville imidlertid ikke forlade deres bryggeri, brænderi og værtshusholderi-virksomhed. Han blev så erindret om, at han måtte opgive sin øvrige handel senest $\frac{1}{2}$ år efter laugsartiklernes dato.

Så truede de øltappere, der tillige drev handel, med at klage til højere myndighed; og det lykkedes dem virkelig ved en kgl. bevilling af 9. juli 1745 at få tilkendt ret til at fortsætte deres handel uden forpligtelse til at nedlægge deres andre næringsveje, hvorfor det eragtedes, at de blev at indtage i lauet. Dette stred dog mod forudsætningen for laugets oprettelse, og man motiverede nægtelsen af at optage dem for hver enkelt. For Engelbrecht Holms vedkommende udtaltes det, at han overgik dem alle i øltapperi næring, „saa ingen anden borger udi hele byen har saa profitable værtshusholden og herbergeri som han med fremmede skippere og andre.“

Striden fortsattes endnu i lang tid, men endelig i august 1746 blev de alle optaget i lauet, for enkelte af dem med indskrænkninger i deres rettigheder.

Som det fremgår af foranstående var det lykkedes ham at oparbejde en stor forretning som ølbrygger, brændevinsbrænder, logisvært for skippere, skibsproviantør og købmand. Han erhvervede sig efterhånden flere ejendomme i Strandgade, hvor han boede, og byggede i 1760 en ejendom, den nuværende Sct. Annagade nr. 4, der dog nu er stærkt ombygget. Han døde d. 20. februar 1764 og ligger begravet i forrummet til Olai Kirke, for hvilken han var kirkeværge siden 1752.

Han blev gift med Karen Hansdatter Smith i 1736, der overlevede ham og først døde d. 1. august 1769. Hun skal have været en meget statelig dame, og der findes et maleri af hende i familien van Dockums eje. Af skiftet efter hendes død fremgår, at Holm efterlod sig en formue på 12456 Rdl.

De efterlod sig 4 børn, datteren Magdalene blev gift med

købmand Joachim Lund i Helsingør. Han var indehaver af firmaet Lund & Chapmann og byggede den smukke gård, der udgjorde den nordlige del af det nu nedrevne hotel Skibet. Datteren Dorthea blev gift med kaptajn-løjtnant Moreen i Karls-

Kgl. agent Christoffer Holm.

krona, en anden datter Ellen Marie blev gift med kommissionær Dragun, og endelig var der sønnen Christoffer Holm, der førte forretningen videre. Han var født i 1744 og havde arvet faderens forretningsdygtighed, men også hans stædighed og iltre sind.

Skønt han ved faderens død kun var 20 år gammel, lykkedes det ham dog ikke alene at fortsætte forretningen, men også at drive denne op, så det blev en af byens største forretninger. Men

med hans noget stridbare natur gik dette ikke af uden adskillige sammenstød med myndigheder og konkurrenter.

Helsingør havde den gang ikke nogen egentlig havn, og skibene, der skulle landsætte passagerer eller varer, måtte lægge an ved broer eller bolværker; af disse var den egentlige skibs- eller toldbro byens ældste og vigtigste. Den var anlagt i 1670, men blev efterhånden så tilgrundet, at ikke engang både kunne anløbe den. Der var derfor, af de større grundejere og forretningsfolk, der ejede grundene ved stranden udfor Strandgade, anlagt private broer, der dels var bygget af sten, dels af nedrammede pæle. Af sådanne private broer fandtes der i året 1762 9 på den nordlige side af toldboden og 7 på den sydlige. Holm havde både en bro på den nordlige og på den sydlige side af toldbroen. Magistraten vågede nøje over, at ingen af disse broer nåede så langt ud i vandet som toldbroen, og derover opstod en næsten 2-årig strid mellem dem og Engelbrecht Holm, hvis i året 1760 opførte bro, der gik 23–25 alen ud i vandet, nåede et godt stykke udenfor toldbroen. Først efter meget bryderi og langvarige forhandlinger med stiftamtet sejrede magistraten, og Holm måtte finde sig i, at bolværket på hans ene bro måtte tages op og broen rykkes tilbage.

Da i 1783 gagen for byens nyansatte kærner, student van Deurs, en søn af rådmand van Deurs, var bleven forhøjet til 100 rdl., udtalte Christoffer Holm sig i temmelig nærgående udtryk om den nye kærners ungdom og kaldte ham bl. a. „faderens skriverdreng og grøn om næsen“, hvad van Deurs gengældte i sit indlæg mod Holm ved at kalde ham „rød om næsen“.

Holm var i en forholdsvis tidlig alder bleven eligeret borger og deltog som sådan i det kommunale styre, hvor han navnlig tog sig af de økonomiske forhold. I året 1787 blev han valgt til Købmandslaugets oldermand, hvilket hverv han dog kun bestred i knapt 2 år til sin død d. 13. maj 1788. Han efterlod sig en formue på 72913 rdl. foruden et stort indbo. Af formuen var 20000 rdl. anbragt i Asiatisk Compagnies aktier.

Han var gift med Inger Lovise Warnheim, der var født den 8. maj 1745. Hun var datter af billedskærer Erik Torstenson Warnheim, der var født 1675 i Göteborg og gift 3 gange, sidste gang med Cathrine Susanne Koch, datter af regimentsfeltkærer

Inger Lovise Holm f. Warnheim.

Johan Koch. Han blev kgl. billedskærer, fik borgerskab d. 20. marts 1713, og arbejdede en tid på Rosenborg Slot. En – iøvrigt ikke bekræftet – tradition i familien Holm, der stammer fra Chr. Holms søsterdatter Bolette Lund, går ud på, at Inger Lovise Warnheim var indviklet i et spionkomplot i Sverige og flygtede til Danmark med sin fader, der straks efter flygtede videre sydpå, medens Inger Lovise på et værtshus i Helsingør traf Christoffer Holm, som hun så senere ægtede. Hun giftede sig efter mandens død med justitsråd og kasserer ved Øresunds Told-

kammer Joachim Høst, der overtog forretningen og drev den videre i forening med Holms søn Erich Engelbrecht Holm under navnet Louise sal. Holms enke & comp. Firmaet drev i den følgende tid – ligesom andre helsingørske handelshuse – en indbringende fragtfart særlig på Middelhavet.

Der var ialt ikke mindre end 13 børn i ægteskabet med Holm, hvoraf ved hans død dog kun levede 2 sønner og 6 døtre. Af døtrene blev Caroline gift med senere general Bauditz. En datter af dem, Louise, blev gift med den kendte hollandske admiral Joost van Dockum, hvis søn Carl van Dockum blev admiral i den danske flåde og en tid var marineminister, senere gesandt i London. Han døde i Helsingør, hvortil han i en sen alder var flyttet og boede i den Sneedorffske ejendom i Strandgade. De sidste år han levede – han blev højt op i firserne – lå han altid i sengen, og min fader, der var i familie med ham, besøgte ham undertiden. Jeg erindrer, at min fader engang havde taget mig med på et af disse besøg, og den gamle søofficer fortalte os da, at han ved en flåderevy i Holland, hvor Napoleon havde været tilstede og hilst på hans fader, også havde trykket ham i hånden og henvendt et par venlige ord til ham.

Datteren Frederice blev gift med konsul og købmand Charles Thalbitzer. Denne var gift med Sophie Dorothea Zinn, der i sine kendte memoirer (grandmamas erindringer) omtaler svigerinden Frederice som „en meget smuk og behagelig pige“.

Datteren Karen blev gift med den kendte præst Elias Laurits Grüner, der i året 1800 stiftede avisen „Helsingør kongelige alene privilegerede ind- og udenlandske Nyheder“, senere kaldet Helsingør Avis. Grüner, der døde i 1819, havde 9 børn, hvoraf en datter Catharine blev gift med kaptajn M. C. Arnholtz, der under sin tjeneste i Helsingør beskæftigede sig med byens historie og var forfatter til flere skrifter, bl. a. det nu meget sjældent forekommende „Bidrag til Byen Helsingørs Historie“, der dog først blev udgivet efter hans død, på foranledning af hans enke og borgmester Olrik.

Den ældste af de 2 sønner var Erich Engelbrecht Holm, der levede som købmand og agent i Helsingør og i 1799 blev optaget i købmandslauget.

Ved faderens død var han kun 14 år gammel, men efter at

Kgl. agent Erich Engelbrecht Holm.

hans moder – som foran nævnt – havde giftet sig påny, med toldkasserer Høst, blev forretningen under ægteparrets ledelse fortsat og overgik efterhånden til ham. Han var ligesom sin fader en dygtig og initiativrig forretningsmand og drev også grossererforretning. Ved sit ægteskab med borgmester i Helsingør Bertel Bjørnsens datter Frederiche var han kommet i forbindelse med byens ledende kredse, hvor der dengang førtes et meget selskabeligt liv. Det var i den gode gamle sundtoldstid, hvor der ikke manglede på fine vine og udsøgte retter. Hermed stemmer det godt, at Helsingør Avis til stadighed havde annoncer om fuglevildt og dåvildt, om karpe, ørred og laks og om

udenlandske krydderier og delikatesser, engelske saucer, kaviar, oliven, oranger, sukat, korendeer m. m. samt om ægte vine og champagne. Teatret og Øresundsklubben havde hyppigt besøg af skuespillere og kunstnere fra udlandet og København, og også af byens borgere dyrkedes musik og dilettantkomedie ved de festlige sammenkomster.

I 1816 købte han 2 parceller på 6 tdr. land ved Rørtang, umiddelbart ud til Kongevejen ved Nyrop Hegn, og lod der opføre et landsted, der efter hans død i 1819 blev kaldt Eriks-holm til minde om ham. Her boede hans enke hver sommer på landet lige til sin død i 1861, hvorefter hendes søn Peter Louis Holm overtog ejendommen.

Eriksholm blev ombygget i 1833 og var da stråttækt. Hovedbygningen havde, som adskillige helsingørske ejendomme, hollandske skydevinduer og en stor havestue med gamle franske kobberstik. Om sommeren samledes på Eriksholm ikke alene den efterhånden store familje, men der udfoldedes tillige stor gæstfrihed overfor adskillige svage og dårligt stillede beboere i Helsingør, der trængte til frisk landluft og venlighed. Også mange af Helsingørs kendte familjer, bl. a. Schierbeck, Kirck og kommandanten på Kronborg general Rothe var hyppige gæster ved de velforsynede søndagsmiddage. Også konsul Ferdinand Thalbitzer, der ejede Duemosegård ved Grib Skov, kom hyppigt på besøg. Han var gift med en datter – Mathilde – af fornævnte general Rothe, og da han efter en kørselsulykke ved Odinshøj døde, købte og beboede hun som enke en tid den kendte ejendom på Lappen, hvor fru Tcherning var født, og som senere ejedes af købmand Major Wright.

En anden hyppig gæst var Bolette Edsberg, der var datter af købmand Joachim Lund i Helsingør, hvis hustru Magdalene var født Holm og datter af Engelbrecht Olsen Holm. Medens Lund endnu var en af byens store forretningsmænd, havde hans hustru den oplevelse, at hun en vinterdag traf en lille skibsdreng siddende frysende og forkommen på husets trappe i Strandgade.

Frederiche Holm f. Bjørnsen.

Hun fik ondt af drengen og skyndte sig at invitere ham ind til en varm, styrkende drik og frokost ledsaget af nogle venlige ord til drengen, der glad takkede for måltidet. Mange år efter gik købmand Lund fallit, idet han på en nat mistede 2 store ostindiefarere med meget kostbare ladninger, et tab på ca. 90000 rdl. Ulykken indvirkede således på hans helbred, at han døde kort efter. Dette havde den tidligere lille skibsdreng, der nu var blevet chef for et stort handelshus i Holland, på en eller anden måde erfaret, og han sendte da enkefru Lund en årlig livrente,

sålænge hun levede, til tak for den venlige behandling, hun havde ydet ham som skibsdreng.

Bolette Edsberg var meget afholdt i familien. Hun boede i sine sidste år i den Eckardske stiftelse i Bjergegade, hvor hun ernærede sig beskedent ved linnedsyning.

Husets tjener Niels Pedersen var en ret formuende gårdejer fra horserødeggen, hans gård her blev bestyret af hans broder, da han ikke ville forlade sin stilling, sålænge den gamle agentinde fru Holm levede. Han blev således i over 15 år hos fru Holm og havde efterhånden erhvervet sig ikke få kundskaber, navnlig af juridisk art, og ved søndagsmiddagene hændte det ofte, at han af herrerne blev spurgt om sin mening om et eller andet juridisk problem. Da han til sidst alligevel forlod sin tjeneste, fordi han blev gift med enken, Madam Kragholm, der ejede brændevinsbrænderiet på Axeltorv, blev han kørt i den gamle karet, hvor han selv så ofte havde siddet på bukken, til kirken. Han blev en anset borger i Helsingør, hvor han en tid var ejer af Teatret.

Ved agentinde Holms død i 1861 blev Eriksholm udlagt i arv til hendes søn, kaptajn i borgervæbningen, bryggeriejer Peter Louis Holm, der fortsatte faderens forretning og fik en anset stilling i Helsingør.

P. L. Holm, der var født d. 5. aug. 1802, var ved faderens død kun 17 år gammel. Han opholdt sig da i Lübeck sammen med sine venner William Thalbitzer, Kockum fra Malmø, Barner fra Kallundborg og Schütte fra Bygholm ved Horsens, der alle boede i Lübeck, hvor de uddannede sig til senere virksomheder som forretningsmænd.

Ved faderens død vendte han hjem og indtrådte trods sin unge alder i ledelsen af handelshuset. Louise sal. Holms enke og Schierbeck. Peter Chr. Schierbeck (sen.), som hidtil havde været den drivende kraft i forretningen, var ham naturligtvis til en stor støtte, og hans egen forretningsans og flid bragte efterhånden fornyet fremgang i forretningen, der bl. a. bestod

i skibsklarering og skibsproviantering, særlig af finske og svenske skibe, samt ordning af havarisager.

P. Chr. Schierbeck var en af Helsingørs mest ansete forretningsfolk. Han havde i 1811 købt det Claessenske palæ i Strand-

Peter Louis Holm.

gade, havde landsted i Skotterup og opnåede rang som major i borgervæbningen. Da han i to og treds års alderen følte, at han trængte til aflastning, knyttede han i 1840 sin ældste søn Peter Chr. Schierbeck (jun.) og året efter den yngre søn Julius Frederik Schierbeck til firmaet. I august 1846 døde P. Chr. Schierbeck (sen.).

Ved sundtoldens afløsning i 1857 trak P. L. Holm sig ud af firmaet, og de to brødre Schierbeck trak lod om, hvem af dem, der skulle blive i Helsingør, da de ikke mente, at forretningen efter sundtoldens bortfald kunne ernære mere end den ene af dem. Det blev Peter Chr. Schierbeck (jun.), der fik den opgave at blive i Helsingør og føre forretningen videre, medens den

ynge broder leverede sit Helsingør-borgerbrev tilbage og drog til København, hvor han i 1858 grundlagde sit eget firma Julius F. Schierbeck, der efterhånden nåede en anset position.

Af medarbejdere ved firmaet i Helsingør kan nævnes Kirschheiner, Wilhelmi og Schnipp. Sidstnævnte fik senere en bog- og papirhandel på Stengade, som han drev i mange år bistået af sin hustru.

Virksomheden som brygger havde P. L. Holm også overtaget fra faderen. Øllet solgtes oprindeligt dels som godt øl, dels som dagligt øl, og prisen var f. eks. i 1828 5 rdl. 1 mark for 1 tønne godt øl og 3 rdl. 1 mark for 1 tønne dagligt øl. Som en bekendt af den gamle brygger Jacobsen på Carlsberg ved Valby fik Holm fra 1845 leveret det bekendte Carlsberg bajerskøl ugentlig til udsalg fra kælderhusudsalget i sin ejendom i Helsingør.

Da det helsingørske dampskibs-interessentskab i 1842 blev oprettet, fik det kontor ved siden af sparekassen og Helsingør kærnerkontor. Byens kærner, kaptajn Tegner var også ekspeditør for dampskibsselskabet, hvis direktører var de 2 direktører i sparekassen, Olrik og P. L. Holm. Nordbanen over Hillerød blev først taget i drift i 1864 og kystbanen langt senere, så i mange år var denne dampskibsrute den bedste forbindelse til København. Den gav også sine aktionærer et godt udbytte, op til 13 % årlig i mange år. Det første skib hed Hamlet, det var en temmelig middelmådig skude, der først i 1857 blev ombyttet med et mere tidssvarende skib af samme navn.

Allerede i en forholdsvis tidlig alder blev Holm valgt ind i magistraten, hvor han sad i mange år og især deltog i ledelsen af byens økonomiske forhold, hvor hans gode forstand på penge og hans retskaffenhed var til megen nytte. Når man tænker på den lethed, hvormed borgerrepræsentanter nu lader skatteborgernes millioner rulle, er der noget rørende ved at læse referaterne fra de møder, der holdtes i disse fjerne år i Helsingør magistrat, hvor man omhyggeligt drøftede en lønforhøjelse på 10 rdl. årlig og med nidkærhed kritiserede forholdsvis ubetydelige bevillinger til nyanlæg og nyanskaffelser.

Holms vægtigste indsats i det helsingørske forretningsliv var dog hans virksomhed i sparekassen.

I 1835 var han bleven indvalgt i bestyrelsen for sparekassen for Helsingør og omegn og sad her til sin død i 1868. Han kom ind i direktionen efter sin svigerfader Provst Trojels død i 1836. Som allerede tidligere omtalt var Holm en særdeles kyndig og initiativrig forretningsmand, der forstod sig godt på pengenes fordelagtige anbringelse. Selv samlede han sig efterhånden en betydelig formue og var i mange år en af de højst beskattede borgere i Helsingør. Han optog ofte selv lån i sparekassen og betragtede den efterhånden som sin egen private kasse. Til sidst blev dette dog til hans store fortrydelse bremsed af de andre direktionsmedlemmer. Galschiøt fortæller i sit jubilæumskrift for sparekassen morsomt om alle disse lånetransaktioner, som iøvrigt også andre af direktionens medlemmer deltog i, og som dog altid blev foretaget på en fair og regulær måde.

Som dattersøn af borgmester og byfoged Bertel Bjørnsen i Helsingør, der havde været executor i legatstifteren Niels Lunde Reiersens bo og senere blev direktør for det Reiersenske fond, overtog han – efter at Bjørnsens søn, krigsassessor Bjørnsen, der var direktør indtil 1823, men døde i dette år – direktørposten i dette fond sammen med toldinspektør Chr. Høst i København og sad i denne stilling til sin død. Efter Holms død arvede hans svigersøn dr. phil. P. Heiberg direktionssladsen.

Peter Louis Holm blev gift i 1832 med Nicoline Sophie Faber, datter af fyrmester på Nakkehoved fyr, Faber. Da Fabers hustru døde tidligt, blev deres datter optaget som plejedatter i Provst Trojel og hustrus hjem i Helsingør. Trojel var i 1819 kommet til Helsingør. Han havde oprindeligt som skibspræst været til orlogs med viceadmiral Joost van Dockum, blev senere præst på Ærø og kom derfra til Helsingør som præst og provst ved Sct. Olai Kirke. Han var en meget dygtig og virksom mand og blev snart medlem af sparekassens bestyrelse. Ved hans pludselige død i 1835 overgik pladsen i sparekassen til hans svigersøn Holm.

Af P. L. Holm og hustrus børn var datteren Frederikke gift med stabslæge J. P. Jørgensen i Helsingør, Caroline med kapitajn Lunding, en søn af den fra krigen 1848–1850 kendte general Lunding, ejer af Ulfstorp ved Jönköping, og Louise gift med dr. phil. P. A. Heiberg.

Landstedet Eriksholm blev solgt efter P. L. Holms død i 1868.

Foruden Erick Engelbrecht Holm havde Christoffer Holm en søn, der også boede og virkede i Helsingør, konsul Hans Peter Holm, født 2/9 1784, der blev gift med Mariane Brøndlund, der var af præsteslægt. Det har ikke været muligt at få noget nærmere oplyst om ham, men han har formentlig været skibsklarerer og købmand ligesom den mere kendte og mere fremtrædende ældre broder. I juni 1828 flyttede han fra Helsingør, hvilket fremgår af en annonce, han indrykkede i Helsingør Avis, hvori han takker herværende venner og bekendte „for enhver tjeneste og glæde, de i den række af år, jeg har boet her, venskabeligt have yde mig“. Han døde 12/11 1831.

Konsul H. P. Holm havde 3 børn, en søn Christian, der blev læge, datteren Louise, og datteren Ida Julie, der blev gift med skibsklarerer Carl Gustav Tauson i Helsingør. Tauson gjorde sig bekendt ved, efter øresundstoldens bortfald i 1860 at ansøge finansministeriet om erstatning for lidt næringstab ved toldens ophør; i ansøgningen opgjorde han sit tab til 5000 rdl. Da han fik afslag fra finansministeriet, søgte han flere gange på ny og lod til sidst sine ansøgninger trykke i et lille skrift, som han benævnte „Sundklareren efter sundtoldens afløsning“. Tauson oplyste i sin ansøgning, at hans formue var på 14000 rdl., så helt nødlidende har han ikke været, og der var vist ikke så meget at sige til, bl. a. af hensyn til konsekvenserne, at finansministeriet ikke ville yde ham nogen erstatning. Det mærkelige var jo, at sundtoldens bortfald ikke medførte nogen øjeblikkelig større nedgang i de helsingørske forretningsfolks indtægter. Først efterhånden som dampskibsfarten afløste sejlskibsfarten gik omsætningen – med skibsproviantering og øvrige skibsforretninger – ned og forringede byens velstand.

Skibsklarerer Tausons havde 2 børn, hvoraf datteren Anne Sophie blev gift med overlæge ved Øresunds hospital Johan Martin Hansen (1829–1862). Den anden søn var pastor Tauson, hvis efterkommere dog ikke lever i Helsingør.

Af P. L. Holms børn var fru Jørgensen, der som anført blev gift med stabslæge J. P. Jørgensen, den eneste, der blev boende i Helsingør, hvor hendes mand var en anset og afholdt læge, der havde et stort klientel. Hans hobby var læsning af værker om oldtiden og havebrug specielt forædling af roser, men han havde også forretningsmæssige interesser og var bl. a. en tid medinteressent i Marienlyst badehotel og andre foretagender. Også i selskabslivet satte man megen pris på stabslæge Jørgensen og hans elegante og livlige frue, der også så mange gæster i deres herskabelige hjem i Alleen (nu Allegade), hvor han havde købt den vistnok tidligere af købmand Georg Wright ejede ejendom, som han udvidere og forskønnede. Denne ejendom, hvortil der i sin tid hørte en stor, smuk have, grænsede op til den endnu bevarede gamle ejendom, hvor i sin tid den engelske konsul Taylor boede; det var Taylors datter, gift med en Mr. Olsson i Oxford, hos hvem den senere kong Frederik d. 8. var i huset, da han studerede i Oxford. Stabslæge Jørgensen døde i Helsingør i 1912, 79 år gl., og hans enke året efter.

Af deres 8 børn blev kun de 2 boende i Helsingør. Den ene, Chr. Jørgensen, fulgte i faderens spor og var i mange år stabslæge i Helsingør, han døde som direktør for Militærhospitalet i København uden at efterlade sig arvinger i 1939. Den anden, Herluf Jørgensen, der var ansat ved postvæsenet i Helsingør, døde i den høje alder af 85 år d. 19. okt. 1962, også uden at efterlade sig arvinger, som sidste helsingørske efterkommer af denne familie Holm.

De særlige karaktertræk, der prægede denne familie var fornemmelig en udpræget og praktisk interesse for forretningsvirksomhed og sans for økonomi og dertil et indbyrdes godt sammenhold.

De var kun lidet religiøst interesserede, men satte stor pris på denne verdens reelle goder, dog heri var de jo ikke meget forskellige fra sundtoldtidens øvrige helsingoranere.

Kilder: bl. a.:

Helsingør Handelsforening 1744–1919 jubilæumsskrift (Jens Møller, Helsingør, 1919).

Helsingør Olai Kirkes Dødsprotokol (B 1747–25).

Helsingør Rådhus Borgmester-protokol (1757–78).

Helsingør Bys Archiv A B A 28 Rådhus-protokol 1728–44.

Helsingør Bys skifteprotokol (1757–78 B pag. 596) (1770–78) pag. 596 og (1776–91) pag. 670.

Bidrag til Byen Helsingørs Historie v. M. C. Arnholtz II pag. 62–63 ml. fl. Lauritz Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden I og II.

V. Hostrup Schultz: Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd.

Utrykte memoirer af Caroline Lunding født Holm (i oberst Erik Jørgsholm besiddelse).

Helsingør Avis bl. a. årg. 1801, 1827–30.

M. Galschiöt: Sparekassen for Helsingør og Omegn 1829–1929.

Jubilæumsskrift, Julius F. Schierbecks Eftf., Skibsprovierterning gennem 100 år (d. 11. april 1958).

*) I Hauch-Fausbøll Slægtshåndbog I (tillæg til personalhistoriske samlinger 1900) omtales en familie Holm, hvis stamfader var styrmand i det ostindiske kompagnis tjeneste Peder Olsen Holm (død 1752). Hans søn blev konferensråd og kommitteret i Kommercekollegiet og havde mange efterkommere. Det er ikke oplyst, hvorfra denne Olsen Holm stammer, og det kan derfor ikke opklares, om der er noget slægtskab – en broder? – med stamfaderen til den helsingørske Olsen Holm.

De til denne artikel gengivne billeder tilhører civilingeniør Jørgen Bisgaard, af hvem de velvilligst er udlånt.

Stamtavle.

Engelbrecht Olsen Holm, indvandret i 1730erne, † 1764

↪ 1736 med Karen Hansdatter Smith. † 1769.

Magdalene ↪ købmand i Helsingør, Joachim Lund. Dorothea ↪¹⁰ kaptajnløjtnant Noreen, ²⁰ løjtnant Billing. Ellen Marie ↪ Dragun. Christopher (1744-¹⁸/₅ 1788) ↪ Inger Lovise Warnheim (1745-1826). [hun gift ²⁰ 1789 med Joachim Høst]. 13 børn, hvo:af:

Bolette ↪ Edsberg. Anna Marie ↪ kontrolør J. F. Swaller (1762-93). Charlotte ↪ toldfuldmægtig H. Gether (1762-1801). [5 børn]. Caroline (1787-1863) ↪ general Ferdinand Baudtiz (1778-1849). Friderice (¹⁸/₁ 1780-²⁷/₁ 1835) ↪ konsul Charles Talbitzer. Karen (¹⁷/₁₂ 1768-¹⁸/₁₀ 1831) ↪ sognepræst Elias L. Grønner (¹⁴/₁₂ 1761-²⁸/₁ 1819) [9 børn]. Erik Engelbrecht (⁸/₆ 1773-⁵/₁ 1819) kgl. agent, grosserer ↪ Frederikke Biørnsen (²⁸/₇ 1778-1861) [4 børn]. Hans Peter (1784-1831) konsul, ↪ Mariane Brøndlund (¹⁴/₄ 1791-⁵/₁₁ 1849).

Louise ↪ admiral Joost v. Dockum (1753-1834). William Thalbitzer Cathrine ↪ kaptajn M. C. Arnholtz Peter Louis (⁸/₈ 1802-¹⁹/₁₂ 1868) ↪ 1832 Angelica Frederikke Erika ↪ William Thalbitzer Noline Sophie Faber (1812-59) Eduard cand. jur. (1803-1833). Emilie ↪ prokurator Nyeberg. Christian Emil, læge. Louise Ida Julie ↪ skibsclearer Tauson

Carl v. D. (²¹/₂ 1804-93) admiral, marineminister, gesandt i London. Frederikke (⁰/₁ 1842-⁷/₅ 1913) ↪ stabslæge J. P. Jørgensen (1833-1912). Helsingør. [8 børn]. Caroline ↪ landm., kaptajn Lunding. Louise ↪ dr. phil. P. A. Heiberg. Anna Sophie ↪ overlæge ved Øresundshospitalet Johan Martin Hansen (1829-62). Pastor Tauson

Småstykker fra 1864.

I

De nedenfor aftrykte 7 breve findes i Hillerød og omegns byhistoriske arkiv (nr. 22/55). De synes alle at være skrevet til den samme person, den 20-årige Christen Eskilsen, der boede hos sin far, parcellist Eskil Hansen i Lønholt i Grønholt sogn, hvis 48-årige hustru Bodil Kirstine var født Larsen; det må antagelig være på hendes side, fætterskabet til brevenes forfattere er opstået. Familien omfattede desuden Christens 10-årige søster Karen.

Christen Eskilsen har antagelig opbevaret den lille serie breve med så meget større omhu, som ingen af de to brødre, Niels og Jens Larsen, kom hjem fra Dybbøl. Den ældste, Niels Larsen, som er den, der fører den sikreste hånd og skriver det mest skrivevante sprog, var født 1837 i Lønholt. Han havde 1860 gjort tjeneste ved 2. bataljon i København. I 1863 blev han indkaldt og mødte 8. december ved sin afdeling, der nu hed 2. infanteriregiments 2. kompagni, hvor han havde nr. 277. Han blev såret ved Dybbøl den 13. april, døde på lazarettet på Frederiksberg slot 14. maj og blev begravet på Garnisons Kirkegård den 18. maj 1864.

Den fire år yngre bror, Jens Larsen, mødte som rekrut i maj 1863; han nævner sig som 2. infanteris 6. kompagnis nr. 378. Han faldt på Dybbøl den 18. april og ligger begravet i en af fællesgravene.

Det ville have været let nok at aftrykke brevene med normaliseret stavemåde; på den måde havde man undgået en vis risiko for

at stille brevskriverne i et falsk lys, og det ville have lettet læsningen. Men det ville rigtignok også have taget duften af dem. Når brevene i dag læses som vidnesbyrd om den menige soldats holdning og humør, bringer de os usædvanlig tæt ind på livet af et par unge nordsjællandske bønder.

Ved at læse brevene, som de er skrevet, hører man tydeligt det mundtlige foredrag, både udtalens dialektpræg og formen, der ikke er uden lune, heller ikke uden åbenhed overfor den alvor, som var krigens vilkår.

Der er foretaget enkelte ændringer. De væsentligste er, at h er slettet som første bogstav i „vi“ og g som sidste bogstav i „da“; de to stavemåder forekommer ret hyppigt og hører til dem, der virker mest forstyrrende på et moderne øje. Ved læsningen må man navnlig huske på, at t og enkelte andre bogstaver i stavelers slutning ofte udelades („være“ skrives for „været“), og at d ofte bør udtales hårdt („helde“ skrives for „heldig“).

P. E.

Oplysningerne hidrører fra folketællingen 1860, Rigsarkivet, samt fra Hærens arkiv, som herved takkes for venlig besvarelse af forespørgsler.

Eckernförde den 26/12 63.

Kjære Fætter!

Da jeg nu haver Leilighed, saa vil jeg meddele Eder et Par Ord om hvorledes at jeg har det. Jeg er ved en ganske god Helsen og ønsker at høre det samme fra Eder.

Vi kom her til Staden i Mandags 8 Dage om Aftenen, da Klk. var 9. Saa var vi 40 Mand og blev enquarteret i en Stab. Her laa vi i to Nætter, men saa den 3die Dag blev vi enquarteret paa Casernen og i Byen. Nu for Øiblikket har vi det ganske godt, men destovære, det gode vare kons saa kordt, der er Tale om, at vi snart skal reise herfra. Ud og løse 18. Batalion af, di ligger omtrænt 2 Miile her fra i en Bondeby, som heder Gættofte, og di har ligget der omtrænt i 14 Dage og ikke har været af Klæderne inu, saa den er stus. Hvad det bliver til med Krigen, ved vi ikke

inu; men i Dag saa er Sacserner bragt end i Altona, saa nu vil vi snart faa det at vide. Vi har faaet ver 60 skarpe Patroner udleveret. Du maa snart skrive til mig, for jeg havde dog stor lyst til at vide, hvorledes at I haver det, inden jeg reiser herfra.

Jeg kan lade dig vide, at jeg og Broder Jens har været i Kirke i Dag, det er aldt den Glæde, vi har haft i Juullen; du kan tro, det var en meget rørende Præken at høre paa for os. Jeg og L. Olsen og Jens Pedersen fra Lønholdt, vi er sloff, kan jeg lade dig vide.

Nu vil jeg ende mit Brev til dig for denne Gang med at ønske Eder alle et Glædelig Nyetaar. Lev vel, det ønskes af mig din Fætter

N. Larsen.

Min Ad. er saaledes Til Soldat N. Larsen 2. Infanteri
Regiment 2 Compani No. 277 i
Eckernførde.

Udskrift: Til Eskel Christisen Adresered
Parcelist Eskel Hansen
Lønholdt
pr. Fredensborg pr. Sjælland.

Cappelen den 13 Januar 1864

Gode Fætter

Jeg vil i Dag skrive dig et Par Ord til om hvoledes at jeg har det. Jeg er ved en god Helse og forsaavit har jeg det godt efter som Omstendighederne byder det. Den 4. kom vi her til Cappelen; da reigste vi fra en By, som hed Mølhors(t) og der laa vi i Hamllen med Klederne paa. Vi maserede 5 Miil den Dag, men saa blev vi ogsaa godt enquarteret. Vi var 2 Companier, som blev her i Byen, og di andre kom ud i nole andre Byer. Men hvo lunge at vi faar lov til at blive her, det ved vi ikke; men jeg tænker, at vi faar lov til a blive likkende her og besette den norlige Ritning af Slien. Det er en meget god By at likke i, og Folk di er saa

flinke i nær som i Ekkernførde. Og vad det bliver til med Kri- gen, det ved vi ikke, for vi ved ikke noget, førren at vi lige skal afsted. Jeg har hør, at der er sat Vaabenstilstan hen til første Mars, men vi ved det ikke for sandt, for vi see aldri nole danske Aviser. Di taler ogsaa om, at der er enkal 3 Aar af forstærknink- ken og 2 Aar af frispillerne; men jeg ved det ikke, om det er sandt.

Skriv mig til saa snart som di Leilighed giver, at jeg kan høre om det er sandt, at der skal nole en at lige. Nu ikke hvider for denne Gang. Du er hilset paa det Venska[be]ligste af di Fætter
Jens Larsen.

Min Adresse er til Solvdat J. Larsen 2. Infante
Rikkement 6. Compani Nr. 378.

Udskrift: Til Christen Eskelsen Adresered
Sonnefodden Eskel Hansen,
Lønholdt Ad. Fredensborg,
Portshuus paa Sælland.

Wolhors den 23/2 64

Gode Fætter

Jeg meddeler di følgende linnier om hvoledes at jeg har det. Min Helse den er for saa viit god eftersom omstendighederne byder det. Dit Brev har jeg bekommet, og det glæder mig ret meget, at du vilde gjøre mig den fornøielse at skrive mig til. Siden at jeg skri dig til sist, saa kan du tro, at vi har haf nogle va[r]me Dage. Vi mote masere i 3 Netter og to Dage og næsten ikke faa noget og spise og drikke og heller ikke nattesøv[n] for det skulde ske saa akvaet. Saa kom vi til Sønderborg den sidste Nat; og saa motte vi paa Forporst straks; men da vi saa havde vere paa Forporst, saa kom vi at likke i Katuleman et Par Dage ude i en Landsbyg lidt paa den anden Si[de] af Sønderborg. Vi har ikke været a Klederne siden den første Februar. Vi maa ver 3. Dag paa Forporst; di siste 8 Dage har vi hav en lille fegnin med dem,

men det har kun vere i Kulde [?]. Den 22. havde vi faa dem til at gaa paa Skanserne. Vi trode, at vi skulde faa et s[t]or Slag; men da di saa fornam, at det var alvors, saa trak di dem tilbage igen. Der blev en Del af vores saaret og nogle Døde, men de doppelde af di fiendlig. Min si[de]kammera[t] faldt. Men Da Klokken den var 11, saa var det hele forbi for den Dag. Saa kom vi ind at likke i en Byg paa den anden Side af Sønderborg et Par Dage. Gode Fætter, jeg takker for det du skriver, at naa at jeg trenker, saa kan jeg lade di det vide; det er jo en knap tid, for di glemmer somme tid at give os vor Aservalforplenit. Nu kan min Tid ikke tillade at skrive meer for denne Gang. Hils dine Forældre. Lev nu vel til vi se[s], det ønske af [d]in hengivne Fætter og Ven

J. Larsen.

Saa snart som di Lelihe giver saa maa du skrive mig til. Min adresse er til Solvdat J. Larsen 2. Infanteri Rikkement 6 Compagni No. 378. Sønderborg.

Norborg d. 27/2 64

Kjere Fætter!

Jeg vi[1] i Dag meddele dig et Par Ord om hvorledes at jeg haver det. For det første kan jeg lade Eder vide, at jeg og Broder, Gud være lovet, er for saa vit ved en god Hilse og har det ganske got. Jeg er kommen til Norborg i Onsdag paa Grødslottet; men om Gud vil saa skal jeg snart komme herfra, for jeg er blodt bleven lidt forkjølet og de kan man jo snart blive i denne Tid. Jeg haver med Glæde motaget dit sidste Brev, hvorfor jeg takker dig mange Gange; det var velkommen, kan du tro. Og jeg haver ligeledes besørget dit Brev til Jens Petersen. Han haver sine gode Dage, han er kommen til Sønderborg for at bygge Brakker til Soldaterne tillige med de andre Tømmere. Vi haver nu i 6 Dage vered paa Forpost og kom derfra i Mandags. Da mistede jeg en af mine gode Venner og Bekjender. Det var nemlig Jørgen Han-

sens Søn Søren Jørgensen fra Davlykke. Han fik en Kule igjennem Hovedet, saa at han døde paa Stedet, og blev bragt til Sønderborg og skal der begravet tillige med sine andre Kammerater. Han er den eneste inu af mine Bekjender, som er bleven skudt, men destovære, man kan jo have det brede tilbages. Her er en fransk General i disse Dage for at beseer vore Skandser ved Dypel; men hvad det er godt for, det ved man jo ikke. Her taler Folk om, at vi skal have 3 Maaneders Vobentilstand, men jeg ved det ikke for sandt. I kan tro, at her er en stor Jammer iblandt Bønderne ved Dypel. De maa forlade deres kjære Hjem, og saa bliver Stederne nedreven eller afbrændt. Det er en 8 Dage siden, da var vi ude ved Dypel og rev 3 nye Gaarde ned, og saa blev der sat Ild i Sædstakkene og i aldt Foret, og om nogle Dage saa vil hele Dypel By blive sat i Brand. Det er af den Grund, at Prusserne ikke skal have noget at skjule dem for, og at vi kan have fri Udsigt fra vore Skandser. Nu ender jeg mit Brev til dig for denne Gang med en kjærlig Hilsen til Eder fra mig og fra Broder. Og du selv er hilset paa det Venskabeligste af mig din Fætter

Niels Larsen.

Til Soldat N. Larsen 2. Infanteriregiment 2. Compani No. 277 v. armeen i Sønderborg. Skriv mig snart til.

Sønderborg den 21/3 64

Gode Fætter

Da min Leilighed tillader det, saa vil jeg meddele di et Par Ord. Di Brev har jeg motaget med Glæde her den første dennes. Vi liker og slas med Prøiserne hver Dag. Vi har ikke være saa meget med inu, men die fyre mest med Kanoner. Det var blodt en Dag, at vi hade stort Slavs, og da var vi i Reserve, vis at di hade stormen Skanserne. Vi har motte holt ud paa Forpors i 10 Dage denne gang; eller[s] har vi blevet afløst ver 6. dag kom 2. Rikkemente. De andre Rikkementer er bleven avløst som sædvanli, og

i de 10 Dage og Nætter har vi ikke faaet 2 Timer roli Søvn[n], for vi har motte likke ude paa den frie Mark saavel om Natten som om Dagen; men nu er vi kommet ud paa Landet i 2 Dage og skal vile os lidt, og saa skal vi ud i hele Paasken, og den vil vis ikke blive glæli for os paa nær at dette vil blive til ende; det er ikke godt [at] vide, for vis ikke at vi snart faar lidt hjælp, saa er di i Stan til at sla os allesammen ihjel, for di er for mange om os; men maaske at vi kommer til at rende her fra med ligesom fra Dannevirke. Men Gudskelov og tak at vi her har overstaet Winterten.

Det begønder vel at tømme paa Folk derhjemme, for di kalder jo rask en paa dem; men den fuller saa lidt her hos os, for der falder nogle vert Dag. Jeg er ellers ved en god Helse, eftersom at man bliver behandle, for man ved jo ikke af noet riteg Moltig Mad, men man gaar lige til at man syder [styrter?].

Nu har jeg ikke tid til at skrive meer, for vi skal stille til P[r]ovinkdeerenk. Skriv mig til saa snart som du [kan], at jeg kan høre, hvoledes at i har det derhjemme. Du og dinne Foreldre og Søster er hilset paa det Venskabeligste af din Fætter og Ven

J. Larsen.

Min Adresse er til J. Larsen 2 Infanteri Rikkement 6. Compagni No. 378 Sønderborg paa Als.

Bro den 23/3 64.

Kjere Fætter!

Jeg vil i Dag meddele dig et Par Ord om hvorledes at vi haver det. For det første saa kan jeg lade Eder vide, at jeg og Broder saavel som mine Bekjender hjemmefra ere Gud være lovet ved en god Helse og har det ganske godt efter Omstendiheden og ønsker med Glæde at høre det samme fra Eder.

Vi har nu i 8 Dage væred paa Forpost og liget paa Marken under aaben Himmel paa den bare Jord, saa det er mest til at sætte baade Liv og Helse til. Ogsaa ere vi her i 3 Dage og paa Skærtorsdag saa skal vi atter paa Forpost og blive der i 8 Dage

(Der kommer vi til at holde Paaske). I Fredags saa havde vi et stort Slag med Preusserne; men hvormange at vi mistede, det ved jeg ikke. Vorres Regiment var ikke med i Ilden. Vi stod som Reserve for i tilfælde at Fjenden [s]kulde have stormet Skandserne. Vi haver i disse Dage faaet en Deel Rekrutter over til os hjemme fra. Di ynder nok Soldater Livet, men di holder ikke af Prucdugterne som at Preusserne sender over til os. Di skyder med Granater hver Dag paa vore Skandser, og vi kan ikke naae dem med vore Kanoner. Der bliver mange af vores skudt og saared hvær Dag. – Hvem Gud vil bevare er uden al Fare. Det er bestandig min Bøn til Gud i Himlen, at jeg dog maa komme hjem med hele Lemmer og en god Helse. Naar Gud er med os saa kan man stoldt gaae Fjenden[s] Kuler imøde.

Jeg har hørt, at der er lyst for Eskel i Grønholdt og for Kirsten. Det havde jeg ikke trot, at det skulde have skeet. Du maa ikke være vred for at det vare saalenge inden at du faaer Brev fra mig, for jeg [har] ikke haft Leilighed føren nu. Jeg har [med] Glæde bekommet dine Breve, hvorfor jeg godhedsfuldt [?] takker dig mange Gange. Du maa snart meddele mig et Par Ord om, hvorledes Pollitikken staaer derhjemme. Di taler om i disse Dage, at vi skal have Vaaben[s]tilstand i fire Maaneder, men om det bliver til Sandhed, ved vi ikke. Nu ender jeg mit Brev til Eder for denne Gang med en kjærlig Hilsning til Eder alle. Lev vel, det ønskes af mig din Fætter

Niels Larsen

2. Inf. Regiment 2 Compani No. 277.

Udskrift: Til Christen Eskelsen Adressered til Sonnefoden
Eskel Hansen i Lønholdt pr. Fredensporg,
Sjælland.

Sønderborg den 31/3 64.

Gode Ven og Fætter.

Jeg vil hermed brinke dig et Par Ord, a vij har være[t] i et saa

stoer Slag. Vi var paa Forporst den samme Dag, som vij sloes med dem. Da Kl. den var 3 om Natten, saa begynde di og storme, og saa blev di ved til Kl. den var 9, og den Tid den var rigtignok drøj. Di var os saa nær, saa at di skyed os saa vel i Røkken som faaer fra. Vi motte jage dem tilbage flere Gange, endskjønd vi var kun lidt imod dem; men di motte dog løbe fra os enligevel. Vi fik en 30 til fange; hvomange at vi miste, det ved jeg ikke for vist, men jeg antager i det hele med døde og saarede en 300; men Tyksken miste nok over Tusinde. Jeg saavel som min Broder Niels slap helde, Gud vere Lov og Tak at han holt sin Haand over os saavelsom vorre gode Kammerater; men en Deel motte der jo lekke sine Been, men ingen af dem der hjemme fra, for vi har tael med dem alle sammen. Nu i Morgen den første saa skal vi ud paa Forporst igjen, og saa venter vi den samme Tour med dem igjen. Jeg kan fortelle, at Tykskerne de hade svirede den hele Nat, de hade faa varm Brende Viin, ver en hel Podt Rom paa deres Felflask, for det at di skulde være berusede; men vi motte ta dem paa fasten Hjerte. Der er ingen Usit til at det skal blive forbi; di kalder jo rask en paa Folk inu. Her er Tale om, at Svensken skul de hjelpe os, men han bliver nok hjemme. Du kan tro, Fetter, at det var en Anden Paaske Dag, som man ikke vil glemme i Hast. Nu ikke vider for denne Gang. Hil[s] dine Forældre og Søster og du saa og Eder alle er hilse paa det Venska[be]ligste af di Ven og Fetter

J. Larsen

Skri mig til saa snadt som di Lelihed giver. Hils Fader og Moder naar du kommer til at tale med dem. Lev vel.

Min Ad. er til J. Larsen 2. Rigimente 6 Compagni 6. 378, Sønderborg.

II

I et hjem i Hillerød hænger på væggen en mindetavle over en soldat fra Græsted, som faldt i 1864. Tavlen er ikke særlig stor, 37,5 cm høj og 27 cm bred, af fyrretræ og indsat i en sortmalet ramme. Selve tavlen er malet hvid, og med sorte bogstaver står der på den:

Kierlig Minde om min afdøde Mand,
mine Børns kierlige Fader. Parselist
Niels Sørensen han er født
d 27 Marts 1835 og faldt for Fien-
dens Kugler imellem Dybbel og Gra-
vensten d. 10 Febr 1864. 29 Aar gl.

Guds Engle huldt ledsage eder I ef-
terladte kiere smaa. I nu for eders Fa-
der græder Men I skal Trøst og Lin-
dring faa! Thi Gud vil tørre eders
Graad! Og skienke eder Trøst og Raad.

Og du som har din Mage mistet Og
ene nu i Verden staar. Om du end
her skal Modgang friste, Og fælde
Sorgens bitre Taar, Da hører Gud
io Enkers Raab, trøst dig derved
og beed og haab.

Hvem der har malet tavlen og skrevet tekst og vers ved vi ikke, men det kunne måske oplyses; andre af den slags tavler, måske udført af den samme, findes i nordsjællandske kirker. Tavlen kan jo sikkert ikke være noget enestående; i en større sammenhæng er den det ikke, i århundreder havde bønderne på deres vægge haft mindetavler af nogenlunde denne form. For det meste var de vel blot skrevet på papir og sat i glas og ramme, men i deres indhold og hensigt svarer de ganske til de epitafier, som samfundets store fik sat op i kirken.

Snerlig Minde om min asbode Mand,
mine Børns kjerlige Fader. Harselst

Niels Sørensen han er født
d 27 Marts 1835 og faldt for Vien-
dens Kugler imellem Dybbel og Gra-
vensteen d. 10 Febr 1864. 29 Aar gl.

Guds Engle huldøt ledsage eder I ef-
terladte kiere smaa. I nu for eders Va-
der grøder Men I skal Trost og Læ-
dring faa! Thi Gud vil tørre eders
Graad. Og skienke eder Trost og Raad.

Og du som har din Mage mistet Og
ene nu i Verden staar. Om du end
her skal Modgang friste, Og fælde
Sorgens bitre Taar, Da horer Gud
io' Enkers Raad, trost dig derved
/ / og beed og haab / /

Den mand, der her mindes, Niels Sørensen, er født i Græsted som søn af indsidder Søren Nielsen og Ellen Hansdatter. Tyve år gammel var han den 20. oktober 1855 i Græsted kirke blevet

viet til den treogtyveårige pige Johanne Hansdatter, også fra Græsted. Godt et par år senere måtte han den 31. maj 1855 møde som rekrut ved 2. linieinfanteribataillon i Egernførde. Hvad der herfra kan oplyses om ham synes kun at være, at han var 63 tommer (= 165 cm) høj. Da krigen truede i slutningen af 1863 blev han genindkaldt og mødte 9. december. Bataillonens bar nu siden 1. dec. navnet 2. linieinfanteriregiment; i stambogen for dette regiments 2. kompagni er han opført som menig nr. 569.

Efter tilbagetoget fra Danevirke hørte Niels Sørensen til dem, der ved ankomsten den 7. februar blev efterladt på Sundeved for at besætte forpoststillingerne. Hans regiment havde alarmplads i Ragebøl, hans kompagni havde udstillet feltvagter vest herfor ved Åbenråvejen og ved Tørvemosegård. Den 8. og 9. færdedes nogle fjendtlige rytterpatruljer ikke langt fra de danske forposter, men først den 10. kom det til mindre kampe. De af tilbagetoget udslidte danske soldater af 2. regiment var stadig ikke blevet afløst; nu den 10. rykkede afløsningen frem. Men netop ved 1-tiden om eftermiddagen, da denne afløsning var på vej ud mod selve feltvagterne, kom der et angreb, som pressede feltvagterne ind mod Ragebøl, hvorefter fjenden atter trak sig tilbage. Her har Niels Sørensen velsagtens oplevet sit første møde med fjenden, som også blev hans sidste. Han var blandt de 6 døde. Trods trætheden hos mandskabet havde dets forhold under kampen været fortræffeligt.

Johanne Hansdatter blev den dag enke og stod, som verset siger, ene i verden. Først seks år senere, 2. august 1870, giftede hun sig, nu 38 år gammel, i Græsted kirke med en 27-årig ungkarl Peder Pedersen fra Alume. Hvordan det er gået børnene af første ægteskab ved vi ikke; det er en sønnesøn af dette 2. ægteskab, som nu opbevarer mindetavlen.

P. E.

Oplysninger er indhentet fra Hærens arkiv, Græsted kirkebog samt Jens Johansen: Dybbøl 1864, 1942.

III

Det nedenfor aftrykte brev stammer fra Holt lidt nord for Græsted, hvor det blev fundet i et gammelt chatol. Finderne var ikke klar over, hvem brevet var skrevet til, og kendte i det hele taget ikke noget til de omtalte personer, men på en forespørgsel i Frederiksborg Amts Avis i februar måned 1964 kom der nogle svar, som gav en del oplysninger.

Brevskriveren var indsidder Christian Christensen, som ejede en ejendom kaldet Langager i Skovbørstrup tæt syd for Græsted, dog i Mårum sogn. Han var født 1. marts 1835, faldt i krigen 10. april 1864 og er begravet i Sønderborg. Han var gift med Gertrud Jensdatter. Deres søn Niels Christensen var 2 år gammel ved faderens død, og hans efterslægt lever endnu i Nordsjælland.

En af de personer, som Christensen i brevet fortæller, han har talt med, kaldes Hans fra Stokkerup (ikke langt vest for Græsted). Denne Hans hed Hans Larsen. Han var født 1832; senere flyttede han til Valby Overdrev ved Helsingø og døde her som en meget gammel mand i 1931.

Augustenborg paa Als den 22/3. 64.

Kære Elskede Ven.

Jeg har modtaget dit Brev med Stor Glæde og høre at Eder Kære er Raske og har det godt Efter, omstændigheder lige som jeg for jeg hører at der savnes med Folk os Eder paa Landet. og hører at du har talt med min Kone som er en glæde at høre af mig, Jeg takker Eder Kære for den Sjorte som jeg har modtaget og er glad over det gode i har bevis mig, Smøret her koster 4 Mk 8 Sk Pundet og 4 Mk 12 Sk Pundet. aldt er her saa Dyrt at Penge kanikke forslag til nogen ting. Jeg har talt med Hans fra Stokkerop og Christian fra Horenbek vi var sammen i søderborg paa et vertshuus og Drak Snabser sammen, og dig var bekke raske, og skal Hilse Eder bekke fra dem, Jeg undskylder at jeg ikke har skrevet Eder til for min tid har ikke tillad det, for om Dagen

har vi mattet være paa Forpost og om Natten paa Skansearbeide saa Søvn kender vi ikke meget til for vores. Sæng er vor vi staar og gaar. Sommetider paa Pløitemarker og i Grøfter, og i Løvegrave, og Døie Kulde om Natten, og høre og see Granater og Kuler baade Dage og Nat ud afladelig over Hovede af os. saa du kan tro at her er ikke som at være paa Sælland, hos Eder. Det lader til at Fjenden vil snart Storme Dybel Skanser, saa vil der der falder mange af os, som er en Sørgelig Time at i bøde gaa for os. men med Guds Help staar han mig bi for medels min Kone og Børn som er mig meget Magpaaleggen, i Torsdag den 17. maate vi Røkke ud og være Reserve for 4de Regiment som va i Slag med dem dig mestede nesten det halve af dem det var en Drøit tur for dem men vi Slab denne gang at være med i Kæden, men Hele Dagen kørte dig med Saarede som var et Støkt Syn, at, see, Og Dagen før laa et Compani af 17. Regiment i et Blokhuus saa kom der en Granat og gik ind i gemmel 15 tommer Tømmer og Sprang inde i huset saa det Halve af Companiet blev Saarede og Skod i Hæl, for Fjendens Batterier er en $\frac{3}{4}$ Vei over Vandet for os, og det gaar løs med Skod paa Skod i vores Skanse og paa Jorfladen er dig ilag med at lave Batterier for at til Ente gøre os det vil knive at vi Staar os for dem især for Østerigerne for dig gaar lige paa os i Største Kraft, men vi maa Stole paa Gud at han staar os bi især for min Person for man har nok af sig selv at sørge for her over, vi Skal i disse Helledage ud paa Forpost igen og Døie Ond og venter vær Time at dig gør angreb, imod os. paa Dybel. Skanser, forstaar du vil at Dybel Skanser er en $\frac{1}{2}$ Fjerdning Vei fra Syderborg og det er den vi skal forsvare, at di ikke kommer ind paa Als. I Aarhus i Jylland er Fjenden kommen til saa det seer galdt ud med os; vil du være saa god og sente min Kone dette Brev og Hils mine Bedsteforældre fra mig, og Hilset fra mig til Eder bekke Kære og Eders Børn fra mig,

C. Christensen,
Skovbøstrup.

FRA BLIDSTRUP PRÆSTEGAARD

Af Christine Nielsen.

Fru *Christine Andrea Mariane Nielsen*, enke efter fhv. førstelærer C. A. Nielsen, Espergærde, var født den 25. marts 1871 på Frederiksberg. Hendes forældre var efter kirkebogen lærer, stud. theol. Peter Thomsen og hustru Christine Andrea Thomsen, født Brynildsen.

Hendes liv og virke er udførligt beskrevet i efterfølgende erindringer, som hun nedskrev i 1942-43.

Kun nogle ganske få ting bør tilføjes. Fru Nielsen døde i sit hjem, villa „Gylfe“, i Espergærde den 13. maj 1944 og blev begravet på Blidstrup kirkegård den 17. maj samme år. Begravelsen foretoges af pastor Gammeltoft Hansen, København, og fru Nielsen blev begravet i sognepræst P. Thomsens familiegravsted, hvortil også fhv. førstelærer C. A. Nielsen var blevet ført i 1937.

Aage M. Rasmussen.

Man har bedt mig nedskrive nogle erindringer fra mit gamle hjem, den ca. 300-årige præstegård i Blidstrup, og om mine forældre, sognepræsten pastor P. Thomsen, som boede der med sin hustru fra 1880 til hans død 1912.

P. Thomsen er født i Hvilsted i Århus stift d. 15. december 1845. Han gik i almindelig landsbyskole med senere et vinterophold på Grundtvigs højskole, og efter at være konfirmeret af pastor Peder Nordentoft Momsen, Brabrand, kom han ud at tjene. Da hans forældre, parcelist Thomas Pedersen og hustru Mariane Nielsdatter, var uformuende, kunne han først i sit 20. år, ved hjælp af forskellige stipendier, komme ind på den studerende vej. Han underkastede sig således i sommeren 1870

eksamen artium og i sommeren 1875 theologisk embedseksamen med hovedkarakteren *haud illaudabilis* I gradus, og derefter af lagde han den katechetiske prøve med karakteren *vix laudabilis* og prædikede d. 21. januar 1876 for dimis og fik karakteren *laudabilis*.

Med jernhård energi og flid læste han om dagen ved Gre-gersens skole, og han måtte om aftenen og i nattens timer læse på sit præstestudium.

Allerede som ung student havde han giftet sig med en ung bergenserinde: Christine Andrea Brynildsen, datter af skræd-dermester John Brynildsen, Bergen, Norge, og søster til den bekendte docent John Brynildsen, ridder af St. Olafsordenen, der har samlet og udgivet det store, her i Danmark meget brugte „Norsk–Dansk–Engelsk Lexicon“.

Den 7. februar 1876 – efter ordinationen i Frue kirke i Kø-benhavn d. 29. januar 1876 – blev han ansat som personel ka-pellan hos sognepræsten i Blidstrup, Conrad Sophus Nygaard, der havde fået en halssygdom, så han ikke kunne tale, og min fader boede i præstegården i et halvt årstid, indtil han fik lejet et lille, hyggeligt, lerklinet hus med alentykke mure og en lille have hos gårdejer Rasmus Andersen i Højelt.

Dengang fandtes ingen Græstedbane, så den nærmeste sta-tion, hvortil der var 3 mil, var Hillerød. Min fader var rejst til København for at hente min moder og mig, og i Hillerød blev vi afhentet af en af sognets mænd, gårdejer Niels Pedersen, Koldsbæk, og kørt hjem i åben vogn en tidlig forårsdag. Vi boede i nogle dage i en fløj af præstegården, der blev kaldt for-pagterboligen, til vort tøj og vore møbler ankom, hvorefter vi indrettede os i det lille hus.

Min fader gravede og såede i den lille have, og når han trådte bede af, traskede jeg og vor lille hund, Våps, troligt i hælene på ham. Det var en vidunderlig tid for et lille køben-havnerbarn. Det var lykkelige år dernede i det lille hus i Højelt, dér var ungdom og sundhed. Præsten gik hver dag ud i sognet

og besøgte ikke alene gamle og syge, men i gårde og huse var han altid velkommen med sit friske humør og glade livssyn og den forståelse af alt det daglige, som han, der var opvokset på landet, kunne vise dem, samt hans venlige tale om alt, hvad der hørte Guds rige til.

Min moder var ham en god hjælp, ung og køn og elskværdig og rigt begavet. Hun havde et lyst sind, var hjælpsom, frejdig og gæstfri og godgørende. Mange unge piger kom til hende og fik hjælp og undervisning i håndarbejde, hvortil hun var overmåde dygtig, og sit hus passede hun ved hjælp af en eller anden stor skolepige. Ofte fulgte hun med sin mand ud til hjemmealtergang hos gamle og syge for at synge salmerne med sin rige og smukke sangstemme – hendes norske slægt og den danske med – var og er stadig meget musikalsk.

Vi tæller Ole Bull og operasangerinden Olefine Moe iblandt slægten. Hver søndag klang hendes smukke stemme gennem kirken. Hun var udpræget bymenneske og kendte intet til landvæsen, andet og mere, end når hun havde været til sæters i Ulvik, når hun havde besøgt sine forældres venner, dr. Næsheine på Voss i Hardanger; men hendes glade sind, ligefremme væsen og bergenske sprog indtog alle for hende.

Det var skik og brug dengang, at sognets folk kom med gaver til præst og lærer ved højtiderne, og mange var de „sigtekager“, d.v.s. hjemmebagte sigtebrød, skåle med smør og slagtemad, ænder og gæs, der bragtes til den gamle kapellanbolig – een jul havde min moder 11 sigtebrød, som det ikke var helt let at spise sig igennem for to voksne, en 14-årig tjenestepige og et svageligt, lille barn.

En af lærerkonerne i sognet havde fået 14 sigtebrød, 8 ænder samt en masse smør til jul. Overalt i sognet bagte de dengang deres brød, og jeg tror aldrig, jeg vil kunne glemme den duft af hjemmebagt rugbrød, nykærnet smør og „Ever“-ost, som nogle af konerne var særlig dygtige til at fremstille, det var ægte og rene varer altså. Der var en biavlerforening i sognet, og

den honning, der der produceredes var også dejlig. Jeg har ofte set på, at man støbte lys og præse, bryggede øl, lavede ost, kær-nede smør og lagde dejg til brød og bagte dem.

Når min fader gik sine ture ud i sognet, tog han mig med ved hånden, og mens vi gik, fortalte han mig bibelhistorie og hørte mig i, hvad han før havde fortalt mig, og hjemme læste han med mig andre fag, også fransk, ligesom jeg for det meste fulgte ham til konfirmandundervisningen i præstegården. Bag-efter var vi inde hos pastor Nygaard, som altid havde sin glæde i at give mig det største æble, han kunne finde, det var almin-deligvis så stort, at mine barnehænder ikke kunne holde om det, så jeg måtte bære det under armen til stor morskab for min moder, når vi kom hjem; men der var også altid en kurv med fin frugt med hjem til hende, som min fader bar.

Min fader var en overmåde dygtig lærer, så jeg var godt undervist, men da vi senere flyttede til Blidstrup præstegård, blev der ikke så god tid for ham til at undervise mig, og der blev da engageret en lærerinde, frk. Caroline Bang, søster til vicedirektør Niels Bang i København; hun var meget dygtig og blev hos os, til jeg 16 år gammel skulle konfirmeres.

Fem år tilbragte vi i „Kapellanboligen“ i Højelt, så følte pastor Nygaard sig så syg, at han måtte tage sin afsked, og da min fader følte sig for ung til at kunne vente at få det embede, der dengang regnedes for at være stort, begyndte han at tænke på at søge andetsteds hen, og han skrev da ansøgning om at få Hjerk og Harre sognekald i Viborg stift.

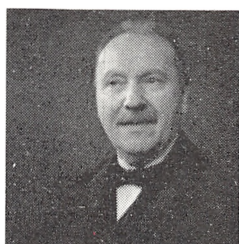
Men Blidstrup sogns beboere ønskede at beholde ham, hvor-for tre mænd: gårdejer Niels Pedersen, Koldsbæk, gårdejer Niels Nielsen, Hesselbjerg, og gårdejer Jacob Svendsen, Smidstrup, satte sig i bevægelse og samlede underskrifter på en ansøgning derom; de fik hele sognet, hvorefter de tre mænd rejste til Kø-benhavn og opnåede audiens hos Hans Majestæt Kong Chri-stian IX og kirkeministeren, kammerherre Scavenius. Niels Pe-dersen, der, som man siger, var godt skåret for tungebåndet,

skulle være ordfører; men han blev så bevæget, da han stod over for sin konge, der tog så ligefrem og venligt imod dem, at han blev stum, hvorefter det blev den allermest stilfærdige af de tre, Niels Nielsen, der måtte forklare grunden til deres besøg.

Hans Majestæt lovede at gøre for sagen, hvad han kunde, og henviste dem forøvrigt til kirkeministeren, Scavenius, hvorefter

Christine Nielsen

Førstelærer C. A. Nielsen

han underholdt sig lidt med dem, idet han spurgte om deres gårdes størrelse og om, hvor mange køer og heste, de hver især havde. De glemte aldrig senere deres konges venlighed og ligefremme væsen – det blev den store oplevelse i deres liv.

Så tog pastor Nygaard sin afsked i 1880. Så vidt jeg husker, kunne han ikke tale så meget, at han kunne holde sin afskedsprædiken, men han og hans datter Caroline gik ned på kirkegulvet, og hele den store menighed defilerede forbi dem og tog dem i hånden og sagde dem et venligt farvel. Det var meget betagende. Han var kommet sine sognebørn nærmere i de år, min fader havde været der, og havde ført dem ind i præstegården om søndagen; da sad pastor Nygaard glad og smilende ved kaffebordet og hørte på den muntre passiar.

Fru Nygaard lå altid til sengs og havde gjort det i mange år, så der var sikkert mange i sognet, der aldrig havde set hende.

Pastor Nygaard havde købt en villa i Valby i København, hvortil de flyttede, og hvor pastor Nygaard kort efter døde, mens fruene levede i adskillige år derefter.

Min fader fik sin udnævnelse og blev indsat som sognepræst den 10. marts 1881. Fra alle sider lykønskede man ham til „det store embede“, og så var dog sandheden den, at det ikke var nogen vinding i pekuniær henseende, der var den store pension til formanden og præstegårdens indløsningssum samt møblering og forskelligt andet; men da pastor Nygaard umiddelbart derefter døde, blev det ca. 800 kr. til enkepension, der skulle udredes hvert år, ubehageligt nok lige før Tienden indgik.

Præstegården var i dårlig stand, hvert år skulle et af de store værelser have nyt gulv og tapetseres og et stort stykke tag tækkes, og alle rygtræerne var rådne, så hver storm bragte dem til at „regne“ ned, og de skulle lidt efter lidt fornyes.

Fra gadedøren til konfirmandstuen var der 11 værelser; men hvor mange rum, der var fra gadedøren til den anden ende af præstegården over køkkenregionerne har jeg intet tal på. Præstegården var en gammel bygning, vistnok en del over 300 år gammel.

Efterfølgende sagn viser derhenimod: Pastor Frantz Kyhn, der var præst i Blidstrup fra 1688 til 1721, var en dag blevet indbudt af Kong Frederik den Fjerde til en klappagt, nærmest fordi kongen, der vidste, at præsten aldrig havde haft et gevær i sin hånd, ville drive gæk med ham. Da præsten fortalte kongen, at han ikke forstod sig på at bruge et gevær, truede kongen ham med sin højeste unåde, hvis han ikke skød noget – men føjede forøvrigt til, at han måtte have lov til at beholde alt, hvad han skød. Kyhn gik angst og grublende hjem, men pludselig fik han en lys idé.

Den fastsatte dag mødte præsten hos jagtselskabet med en gammel rusten bøsse i hånden og blev naturligvis udleet. Selskabet spredtes omkring i skoven for senere at samles hos kongen med hver sin bunke vildt foran sig – kun Kyhn havde

ingen sådan bunke, og en hofmand, som kongen havde sat til at holde øje med præsten, fortalte da, at denne havde udvist den mest forunderlige opførsel, idet han havde ladet alt vildt passere uskadt forbi, men derimod skudt på en del af skovens tykkeste og største egetræer. Kongen så forbavset på præsten, men denne mindede ham om hans løfte: at præsten måtte have alt, hvad han skød, og han føjede til: „Da jeg har en gammel, faldefærdig præstegård derhjemme og ikke har råd til at bygge en ny på grund af det dyre tømmer, kom Eders Majestæts løfte mig meget tilpas.“

Kongen måtte le og gav befaling til, at alle de af Kühn mærkede træer skulle omhugges og bringes til hans hjem.

Præstegården har været delvis nedbrændt igennem de mange år, men da man i 1895 restaurerede en gammel mur, fandt man forkullede egestolper i grunden; ligeledes andre steder i den gamle præstegård fandtes også gammelt egetømmer, hvilket kunne tyde på, at der var nogen sandhed i den gamle historie.

Måske jeg her bør fortælle videre om pastor Kühn. Han skal have været en stor satiriker og vittig versemager, hvoraf vi skal se en prøve i det følgende, men han levede ikke noget pænt liv og skal endog til sidst have dræbt sine to børn og sig selv og ligger begravet under den store sten, der ligger nord for kirken, uden for den senere tilmurede „kvindernes indgang“, idet han havde ønsket, at han for sine synders skyld skulle ligge, hvor folk kunne træde på ham.

Sagnets „hvide dame“, der mentes at færdes i den gamle præstegård ved midnatstid, skal have været Kühns efterladte enke, hvis onde samvittighed ikke kunne lade hende finde hvile i graven – hun var på grund af utroskab skyld i hans sidste fortvivlede handling. Pastor Kühns ældste datter, født 1688 og død 1721, blev 14. august 1709 viet til degnen i Blidstrup, Niels Lorentzen, født 1678, død 1741. Pastor Kühn søgte på grund af tidernes elendighed Kong Frederik den Fjerde, om han måtte blive degn tillige med præst ved sognets kirke for derved

at skaffe sig lidt mere at leve af. Hans ansøgning var affattet i følgende form:

Stormægtigste Monark – al Nordens Ziir og Ære.
 Det synes underligt, at Præsten Degn vil være,
 Men Verden er forkert, som Gud og Hvermand ser –
 Lad Præsten blive Degn, saa tigger han ej mer.

På samme tid søgte en Pastor Muus om Ribe bispestol, som han fik. Pastor Kühn havde derimod ikke samme held med sit første bønsskrift, så han indsendte et nyt:

Muus fik et Levebrød, jeg beder om en Krumme
 fra Danerkongens Bord, – oh, laa den i min Lomme.
 Gaar saa det med en Mus, gid jeg da og var een.
 Ja, heller Mus end Kat. – Kom Lykke, vær ej sen.

I „Danske Samlinger“, pagina 80–81, omtales en magister Frantz Chyen, der var præst og degn tillige, så det kunne tyde på, at den gamle Blidstrup-præst denne gang har haft held med sin ansøgning.

Ja, den var gammel, men velholdt og idyllisk, den kære, gamle præstegård. På taget var der en mægtig storkerede, da storkene byggede til hvert år, så den til sidst var meget høj. Hvert år ofrede storkene en unge eller et ubefrugtet æg, som de smed ned på gårdspladsen, men en dag flyttede de pludselig og begyndte at bygge på den ene af kirkens skorstene, og da storken regelmæssigt ankom den 13. april, hvor man ikke var holdt op med at fyre i kirkens kakkelovne, så man ofte det sær-syn, at det røg op af skorstenen gennem storkereden, mens storken stod der. Dengang var der mange moser i sognet, og vi så ofte storken komme hjem med en ringlende ål eller en stor frø i næbbet til ungerne.

Grunden til at storkene flyttede, var at der boede lækatte på

præstegårdens loft, og man kunne se, at de havde lavet sig en hel sti op til storkereden, hvis æg og unger de vel har generet. Gårdspladsen, der tillige med det areal, som bygningerne indtog, regnedes for ca. 1 td. land; den var bevokset med græs, der blev slået med le; den var med sine brændestakke, høbunker, ænder og høns – og af og til stod storkeungerne og balancerede på høbunkerne, eller en af de gamle storke var nede at hente en pind til reden – så hyggelig og idyllisk, at kunstmaleren Carl Holsøe, der engang malede et billede af præstegården, set gennem porten fra vejen, måtte lave om på subjettet og udelade storkene, fordi han sagde, at det var *for* idyllisk, så at folk ville sige, det var løgn, og at kritikkerne ikke heller ville tro på billedet, det var en art „solstrålefortælling“.

Præstegården havde før været en sammenbygget, firelænget gård, men da en stor del af jorden blev solgt fra, blev to stykker bygninger, der indeholdt lo og lade, revet ned, så nu havde stuehuset blot een fløj til hver side, til højre studereværelset, en entré og konfirmandstue – til venstre forpagterboligen, der dog ikke var i brug i vor tid, da den tilbageværende jord var forpagtet ud først til en gårdejer i Koldsbæk og senere til sognets eneste proprietær, L. Larsen, Ludshøjgaard. Det var ca. 32 tønnder land. Ud mod vejen lå en lang længe, der indeholdt ko- og hestestald, tørvehus og andet. Præstegården lå op imod Kirkegården og kirken, vore sovekammervinduer vendte ud mod kirkegården, noget lavere, så vindueskarmene var i højde med gravene.

Kirkens hovedbygning er opført af store kampesten, og som ovenfor nævnt er det tydeligt at se, hvor kvindernes indgang har været. I gamle længst forsvundne tider havde mændene deres økser og spyd med i kirke, hvilke de satte fra sig i „våbenhuset“ – deraf navnet – men da den skik hørte op, behøvede kvinderne ikke at have deres egen indgang, hvorfor den blev muret til. Våbenhuset og Sakristiet er bygget af munkesten, taget fra Esrums kloster. Tårnet er, så vidt jeg husker, 30 fod

højt, der er den herligste udsigt ud fra de fire lemme deroppe. I tårnet hænger to dejlige klokker – deres smukke klang skyldes, at der er meget sølv i legeringen. Den største klokke stammer fra Esrom kloster. Den har følgende inskription:

„o o anno - domini - m - cd.lxxxl - cvpletum O est. *b.op.* in esrom“.

Klokkerne er støbt af Johannes Pauli – navnet findes ej her – men på en klokke i St. Peders kirke i Næstved fra 1483 og på klokken i Vallensved fra 1494. Hele højden er omtrent 1 alen og 17 tommer, og den største diameter 1 alen og 11 tommer. Foruden det støbemærke, der står i selve indskriften, findes et sådant på klokkelegemet mod Nordvest. Dette er nedskrevet af Arkitekt F. Uldall den 21. juni 1893.

Anm. + „cumpletum“.

Anm. — c: „hoc“.

Anm. — c: „opus“.

I en luge ved nedgangen fra tårnet, indenfor et glasvindue, fandtes en højst interessant rede med tårnfalke, hvis udrugning fra æg til voksne fugle man her i stilhed kunne iagttage.

Haven havde før været ret lille og uanseelig, men da landevejen til Udsholt var blevet lagt uden om kirkegården i stedet for op mod havegærdet mod vest, kunne pastor Nygaard komme til at anlægge den store have på ca. 2 td. land. Den var sjælden smuk med mange græsplæner fulde af blomsterbede, små lunde af avnbøg, ahorn, lind, fyr og ask, hvorigennem snoede sig smalle, labyrintgange, lige til at lege „gående enkemand“ i. Der var masser af frugttræer: æbler, pærer, sorte spanske kirsebær, valnødder, hasselnøddegang, kvæder, blommer, gule, blå og røde.

Eet år havde vi 33 td. frugt på loftet, intet blev solgt, alt blev givet væk, og det var et meget stort arbejde først at plukke

den, så slæbe den på loftet ad en stige, lægge den i halm, passe at dække af og på efter temperaturen, slæbe den ned igen og dele den ud i kasser og kurve til sognet folk og venner og bekendte i København. I mange år plukkede og ordnede vi selv frugten, men til havens øvrige pasning måtte vi holde en have-mand eller karl.

Sommeræbler, de fleste pærer og alle blommerne blev delt ud, efterhånden som de modnedes, de kom ikke på loftet.

I græsplænerne var en mængde bede med de dejligste blomster: pompon-georginer, asters, zenia, pethunia, stedmoder og roser. Der stod en gammeldags, lyserød mosrose, som pastor Nygaard havde plantet, da han anlagde den smukke have, den stod der endnu, velplejet og elsket, da vi forlod præstegården; den har da været over 60 år gammel.

Et unikum, vor stolthed, var en kristtorn, mange meter bred forneden, og som i regelmæssig pyramideform steg til ca. 5 meters højde. Den så pragtfuld ud om vinteren med sne på de grønne blade og masser af røde bær – et sandt eldorado for fuglene. Der voksede også en anden mærkelig plante i haven og især om det gamle, sivbevoksede gadekær uden for havegår-det, men ingen andre steder i sognet: en kæmpemæssig skærmplante; den kunne blive indtil tre meter høj. Blomsterskærmen og hvert blad kunne blive over halvanden meter i tværsnit, stængler og stamme var hule rør, og den havde en skarp og ubehagelig lugt. Planten hedder bjørneklo eller herakleum. Den så tropisk og smuk ud og fik lov til at komme op, hvor den ville og stå, hvor den selv anbragte sig.

Engang sneg skolebørnene sig til at skære nogle stammer over og brugte dem som fløjter til at blæse i, men det blev ved den ene gang, for de fik alle et slemt udslet ved munden.

I den store urtehave fandtes alt, hvad vi kunne bruge af alle slags kål, ærter, bønner, gulerødder, pastinak, schorzonærødder, persille, portulak, græskar, asier, agurker, kartofler og jordbær. Ved siderne stod stikkelsbær, hindbær, solbær og ribs.

Præstegårdens feriegæster tilbragte mange timer her. „Vi går i stikkelsbærrene“, hørte man gerne efter middagen. Hele sommeren blev jo gerne tilbragt i den dejlige have, hvis vejret var til det. Jeg husker adskillige gange, når der kom en hastig og uventet tordenbyge, at vi alle i flok løftede hele bordpladen af det dækkede havebord og fo'r ind i køkkengangen med den.

Mine forældre var selvfølgelig glade ved at drage ind i dette hjem, men jeg husker endnu den dag, da jeg sammen med vor 14-årige pige, Anna, forlod det lille, gamle hus i Højelt, voldsomt grædende, bærende på buret med vor stillids og en kurv med en grå mis, og Anna bar urværket til vor gamle, fine bornholmer. Jeg forlod mine trofaste legekammerater dernede og vidste, at nu begyndte der et mere ansvarsfuldt liv med ordnet skolegang og sligt. Det varede imidlertid ikke længe, inden vi fandt os til rette i hjemmet.

En af præstens piger havde fæstet sig til os, og senere fik vi en voksen pige til. Min moder var elsket som husmoder, og jeg mindes ikke, at nogen pige rejste fra os, undtagen fordi hun var blevet så gammel, at hun skulle giftes.

Min fader holdt meget af dyr, vi havde lænkehund og en dejlig pommersk spids og fire-fem store, smukke katte, som der var god brug for i alle udlængerne. Fra forpagteren havde vi en ko, og den blev byttet, når den ikke gav mælk længere, og mange var de gamle, der kom og hentede mælk; een kom og hentede „grumser“, som hun sagde, idet hun fik vort kaffegrums, som gav hende stærk kaffe, når det blev kogt op. I de senere år havde vi også to små heste, og de var som alle dyrene meget kælnе. Min fader havde et unikum af en kat; den var gulrød og vejede 15½ pund.

Min fader kom til at holde mere og mere af befolkningen, og han fremhævede atter og atter med stolthed, at det var et foregangsogn i alt besindigt og værdigt oplysningsarbejde.

Brugsforening og andelsmejeri blev oprettet dér førend i nabo-sognene, og lidt efter lidt kom der landbrugsmaskiner på går-

Pastor Thomsen i Blidstrup præstegårdshave med sin yndlingshane.

dene, og der var alligevel arbejde nok til alle. Ludshøjgaard, der havde tre gårdes avling og til sidst også præstegårdens ca. 32 td. land i forpagtning, benyttede i gamle dage 40 mand i høstens tid, men kunne, da de forskellige maskiner kom, nøjes med 12 mand – hvoraf man ser, hvad alle maskiner har på samvittigheden med hensyn til nutidens arbejdsløshed.

Sognet var et yderst velhavende sogn, der var såre få fattige, jeg husker således, at engang var nogle af de 4 små lejligheder i fattighuset i Hesselbjerg lejet ud, da der ingen trængende fattige var.

De unge tog på højskoler, mest Askov, og landbrugsskoler; nogle unge piger lærte mejeri hos fru Nielsen, Øverrødgaard – hende, der leverede smør og ost til den kongelige husholdning, og de kom hjem og var uhyre dygtige.

I den første tid, vi var i sognet, blev der af og til holdt store gilder: bryllupper, barnedåb og sognerådsgilder og begravelser, men dette sidste gik forholdsvis hurtigt af mode, og senere indskrænkede det sig til „kaffe“ i et af sognets forsamlingshuse efter begravelser. Nogle gange var der dilettantforestillinger – ved en af disse forestillinger spiste en af deltagerne store hund nogle kurve wienerbrød – så der blev intet overskud.

Politisk set var sognet venstreorienteret – der var kun 14 højremænd i sognet, hvortil præsten, der for øvrigt aldrig blandede sig i politik, hørte. – Kun på valgdagen i Frederiksværk blev der set lidt skævt til ham af den grund. Kun een gang tændte politikken bål; det var, da der skulle ny lærer ved en af sognets skoler, at en særlig varm venstre-sognerådsformand svarede en overmåde dygtig ansøger med første karakter i alle fag med disse gyldne ord: „Det kommer ikke så meget an på karaktererne, som på, at De har den rette mening.“ Det havde den arme mand ikke, og der blev da sendt en deputation af sted til et bekendt Venstreblad, om de kunne anbefale en renlivet venstremand, der også „tilfældigt“ var lærer, hvilket de kunne. Den lykkelige, der forenede begge dele, havde kun 2. karakter, men det gjorde altså ikke noget. Hans første ord, da han kom til sognet og hørte, at præsten ikke tilhørte partiet, var: „Ja, hans stilling skal jeg da snart få ødelagt,“ hvilket han imidlertid aldrig opnåede.

Kirken var for det meste fyldt til sidste plads om søndagen, og da der i årenes løb blev bygget mange villaer ved Rågeleje og

Smidstrup Sand og det store hotel, kom de fleste af de københavnske beboere gerne både i kirken og Præstegården. Særlig bemærkelsesværdigt var det store besøg ved alterbordet hver søndag omtrent hele året rundt. Det var stadig skik og brug, at folk, der holdt sølvbryllup eller guldbryllup, altid begyndte deres festdag med om formiddagen at gå til alters. Hver søndag kom alle, der havde tid og lyst uden speciel indbydelse fra kirken ind i præstegården til kaffe og kage og et par timers passiar – og så lavede min moder kaffe på en dejlig gammel messingmaskine, og der var hjemmebagt kringle på bordet. Det var overmåde hyggelige timer, som både præst og menighed satte pris på.

Om vinteren holdt præsten en række overordentlig godt besøgte bibellæsninger, dels i sognets to skolelokaler, og dels i gårdenes såkaldte „øverstestuer“. Da vi kom til Blidstrup sogn, var der udelukkende gamle præster i Nabosognene, de satte alle stor pris på den friske unge præstefar fra Blidstrup. Lidt efter lidt kom der nye præster rundt omkring, og min fader fik da meget ekstra arbejde, idet han måtte passe de vakante embeder, fordi han var ung og kun havde een kirke.

Han har efterhånden passet omtrent alle Nordsjællands sogne og læst med konfirmander i dem alle. Fra først af samledes alle præsterne i provstiet hvert år, skiftevis hos hverandre, til et stort præstekonvent; vi havde det et par gange, men efter som årene gik, faldt de bort. Så dannede pastor A. Andersen, Søborg, pastor Glarbo, Esbønderup, og pastor Thomsen, Blidstrup, et lille præstekonvent. De mødtes skiftevis i hinandens kirker, hvor så de to fremmede præster talte, og bagefter var der selskabeligt samvær i præstegårdene. Provstesyn og visitats havde vi hvert år, og bispevisitats havde vi to gange: biskop B. J. Fog og senere biskop Skat Rørdam – begge havde været min faders lærere ved pastoralseminariet i hans studietid.

Julen var en herlig tid i Blidstrup præstegård; den begyndte

med, at mine forældre rejste til København for at gøre deres juleindkøb omkring den 15. december, og dagene derefter kom de hjem med store kasser urtekram- og kolonialvarer – vi købte daglig alt i sognets butikker, men ved juletid var der ikke så rigt udvalg. Mange var de hemmelighedsfulde pakker, som min fader lod, som han smuglede fra vognen; der var en duft ved det hele, der bragte juleduft og stemning med sig på forhånd.

Hvor var vi spændte, når kasserne blev slået op – og selv hunden dansede rundt og gøede og var til at falde over alle vegne.

Derpå kom den store dag, da karlen blev sendt til Valby Hegn efter juletræet, det var altid spændende at se, om det nu var et kønt, lige og tæt træ, og om det var så stort og højt, at det kunne nå fra gulv til loft med stjerne i toppen. Det blev sat på fod inde i det hjørneværelse ved siden af min faders studereværelse, der på grund af de mange gamle mahognimøbler, bogskabe og det dejlige gamle chatol med rund klap og buede døre, der stod derinde, blev kaldt „skabsstuen“. Bøger var der i alle værelser, studereværelset var fuldt beklædt med reoler med bøger.

Lillejuleaftens dag gik min fader ned i brugsforeningen og afleverede en liste over sognets gamle enker, som uddeleren skulle sende følgende gave til: 1 pund kaffe, 1 pund te, 1 pund chokolade, 1 pund ris, 2 pund stødt melis, 2 pund hugget melis og så besked om, at de kunne hente 1 brød og et hvidkålshoved i præstegården.

Samtidig blev karlen, pigerne og jeg sendt rundt til huse med børn med kurve med æbler, og det forhøjede julestemningen at se de lysende barneøjne. Det var en dejlig tur langs de sne-dækte veje, og der duftede af æbleskiver fra hvert hjem i det hele sogn. Min fader lod kirken pynte med granguirlander over hvælvingerne og om alteret. Han havde også ladet lave lysestager til stoleraderne, og kl. 4 juleaften blev jeg sendt op i kirken med en kurv lys til stolene og den skønne malmlysekrone,

som klokkeren måtte sætte en stige til for at kunne sætte lysene i; lysene blev tændt lidt før kl. 5, og når menigheden kom, strålede den dejlige lille kirke af lys, og ilden buldrede i de to store kakkelovne.

Dengang var kirkerummet hvidkalket, hvilket gav et stærkere lys – i vor tid fandt man jo kalkmalerierne, der mere virker ved deres historiske værd end som pynt. Blidstrup kirke er en perle blandt landsbykirker: dens altertavle er et originalmaleri af Eckersberg og forestiller kvinderne ved graven talende med de „to mænd i hvide klæder“ – der står ikke „engle“ i Testamentet – den er malet ca. 1820.

Professor Christoffer Vilhelm Eckersberg fødtes 2. januar 1783 i Sundeved og døde 22. juli 1853 i København, og det var i det nittende århundrede, han malede sine største og fleste arbejder, hvoriblandt andet en del altertavler, f. eks. til Frue kirke i Svendborg og til Hornbæk kirke i Nordsjælland.

Min fader lod for mange år siden altertavlen rense, idet alterlysene havde tilstænket den. Det blev gjort af en ung kunstmaler, og min fader spurgte ham, hvad dette maleri kunne koste og fik svaret: „Ca. 12.000 kr.“ I de mange år, der er gået siden da, må dets værdi være steget uhyre.

På alteret står to mægtige malmysestager og et krucifiks, der er meget gamle. Alterkalken er, hvis jeg husker ret, fra 1636. Døbefonden har et værdifuldt tinfad og kande. Den dejlige prædikestol er også fra det syttende århundrede og er, skønt mindre, ganske et sidestykke til den, der findes i Tyskekirken i Bergen, der også stammer fra det samme tidsrum – man skulle næsten tro, at de to prædikestole var udgået fra samme billedskærer. Lysekronen er af malm, meget smuk og meget kostbar og gammel. Kirkeskibet skal være særlig værdifuldt, det er skænket af nogle søfolk, der var strandet og blev reddet i land ved Rågeleje, som tak for livet. Det blev restaureret for nogle år siden, hvilket kostede 1000 kr.

Under kirkens gulv findes nogle gravkamre, men de er til-

muret for mange år siden, da der blev lagt nyt gulv i kirken. Det skal være de to præster: Albert Holgersen Snedsted, død 1763, og Jørgen Holch, død 1793, de ligger henholdsvis under sakristiet og foran alteret. Da vi kom til sognet, levede en ældgammel kone, der fortalte, at da hun var meget ung og tjente i præstegården, blev hun nytårsaften sendt ned i det gravkammer under sakristiet for at lægge rent linned i kisten. Det skulle være et legat, der var stiftet til dette formål. Der stod imidlertid intet om et sådant legat noget sted i de embedsprotokoller, der dengang fandtes i præstegården, så vidt vi kunne se.

Men tilbage til juleaften. Menigheden var ca. kl. 5 samlet i kirken, og efter indgangsbønnen blev der sunget nogle af vore dejlige julesalmer, hvorefter min fader læste juleevangeliet og holdt en kort tale og bøn, et par salmer blev sunget og udgangsbønnen bedt, så gik vi alle ned igennem kirken for at trykke de mange hænder og udtale og modtage de mange „Glædelig jul“ ønsker.

Alle personer i præstegården var i kirke, der var ikke andre hjemme end gåsen, der sydede stille i stegeovnen, dørene var ulåsedede – det var i „Frode Fredegods dage“. Nu skyndte vi os hjem, og alle lamper blev tændt i stuerne, og der blev rodet op i alle kakkelovne, så der var lys og varme overalt.

Vi samledes alle om det store, runde spisebord, folkene lidt forlegne og højtidelige, mens min fader læste den daglige bordbøn: Velsign vort hus, velsign vort bord. Og mæt vor sjæl med livets ord. Velsing os med din milde hånd, Gud Fader, Søn og Helligånd.

Julemåltidet var gerne risengrød, gåsesteg med kartofler, brun kål, sovs, syltetøj og asier. Når vi havde spist, tog pigerne af bordet og vaskede op, mens min fader og karlen, og senere min mand, gik ud og gav lænkehunden kødben, kartofler i sovs og en klat risengrød, og de to små, forkælede russerheste „Røde“ og „Gule“ fik et ekstra foder, mens min moder og jeg havde forskellige „hemmeligheder“ at ordne. Når vi alle var færdige

samledes vi i dagligstuen, mens min moder gik ind og tændte juletræet, hvorefter døren blev lukket op, og vi blev kaldt ind.

Når jeg nu sidder alene i min stille stue, kan jeg, mens radioen spiller de kære gamle julesalmer, for mit indre syn se den smukke gamle stue med det store tindrende juletræ med de mange lys, der genspejledes i de gamle mahognimøbler.

Vi havde ofte gæster, en eller anden ung pige, og disse skriver til mig hver jul om, at de aldrig glemmer julen i Blidstrup præstegård trods de mange år, der er gået siden.

Vi satte os ned rundt om i stuen og sang salmer: „Lovet være du, Jesus Krist“, hvorefter gaveuddelingen begyndte. Min fader havde sin egen skælmske måde at uddele sine gaver på, han hentede dem inde i studereværelset og kom ind med dem, seende med en forbavset mine og overrakte dem, medens han bemærkede: „Se, jeg fandt såmænd her en lille genstand“ o.s.v.

Da han elskede at give gaver, blev det efterhånden en anseelig bunke „genstande“, der samledes foran hver af os. Karlen og pigerne og gæsten fik altid deres gaver først, det var gerne kjoletøj og smukke og fornøjelige pynteting og solidt undertøj, kravetøj og for gæsternes vedkommende smykker og bøger. Min moder og jeg gav gerne håndarbejder til hver enkelt, og det var almindeligvis ting, der havde kostet meget arbejde, det var der jo altid tid til at lave i gamle dage, det er gået helt af mode i nutiden.

Jeg havde en hel strygedag før jul, en hel kasse fuld af arbejder, der skulle sendes til venner og bekendte i København og andre steder i landet. Når juletræet var brændt ud, satte vi os ind i dagligstuen og spiste nødder, figener, dadler, appelsiner og æbler og spillede forskellige julespil, hvorefter vi fik kaffe, æbleskiver og småkager, og så var festen slut.

Der var jo blevet slagtet gris og gæs og ænder til jul, og der var bagt masser af kager, men der blev også brug for det alt-sammen, for der kom mange gæster af menigheden i juledagene. Selv var vi på julebesøg i skolerne, hvor de havde mange unge

feriegæster, og på Ludshøjgaard. Vi havde et par juleselskaber selv, to familier med mange børn. Den ene familie, lærer Gravergaards, som var mine forældres gode venner, havde vist ti, tror jeg. Der blev gerne sendt en vogn efter dem, og det var morsomt at se, når vognen holdt for døren, og alle de små „bylter“ blev læsset af og pakket ud og kom ind i den varme stue, lidt forfrosne, noget benovede, men i høj grad spændt på, hvad der videre skulle ske. Så blev gardinerne trukket for og juletræet tændt, og så tog vi hinanden i hånden, voksne og børn, godt blandet imellem hverandre, og det var en anselig kreds, der kunne gå om juletræet, mens vi sang: „Højt fra træets grønne top“ og derefter „Her komme, Jesus, dine små“. Der var højtid over den smukke salme og de mange dejlige, tindrende barneøjne.

Derefter fik vi varm mad og senere kaffe og juleknas, og så blev de små bylter pakket ind igen, de vidste hver, hvilket slag de skulle have på, ellers var det ikke til at hitte rede i. En af de små „bylter“ har i mange år været lærerinde ved en stor skole. Hun skrev til mig sidste jul, at hver jul fortæller hun for sin klasse eventyret om hendes og hendes families besøg i Blidstrup præstegård. Det er blevet en fast skik, som de forlanger, at hun skal overholde, og den historie er meget elsket.

En pudsig episode husker jeg fra et af disse julebesøg: Idet den ene lille „bylt“ blev sat fra vognen ned på jorden, faldt hun og skrabede sin næse. Hun græd meget og blev lagt på en sofa, hvor hun snart faldt i dyb søvn og vågnede end ikke, da hun blev pakket ind og kørt hjem, men den næste dag gik hun hele tiden og sagde: „Ih, hvor vi morede os oppe hos præstens i går.“

Påsken var også smuk med sine mange helligdage, og søndagen før var der almindeligvis konfirmation; dengang var der konfirmation hvert halve år. De små konfirmander fulgtes to og to i procession ned over gårdspladsen og om ad kirkeporten, ind i kirken til de to øverste kirkestole, hvor de satte sig, pigerne til kvindesiden og drengene til mandssiden.

Således var det dengang skik, at menigheden sad – det vakte ligefrem opsigt, når københavnernes fulgte ad ind i een kirkestol. I samme orden kom konfirmanderne tilbage, men gik så op til gadedøren i Præstegården, hvor mine forældre tog imod dem med hilsen og gratulation, og derefter blev de placerede om det lange, udtrukne spisebord og fik kaffe og kage. Efter dem kom forældre og værger, pårørende og bekendte; der kunne godt være fem–seks stykker for eet barn.

Der blev da dækket borde i alle stuerne, og der var så fuldt af mennesker, at man ikke kunne flytte sig fra stue til stue. Den dag blev kaffen lavet i store gryder i køkkenet, og der blev givet kringler og wienerbrød til. Min far konfirmerede mig den 17. april 1888, da jeg var ca. 16 år gammel. Han kunne bedst lide, at man skulle være så stor, at man havde forstand og omtanke for, hvad der foregik; der var ingen særlig fest i hjemmet bag efter – måske der samledes en fem–seks gode venner til middagen.

Pinsen var en herlig og særpræget fest: de to skønne, lyse sommerdage i den med bøgeløv smykkede kirke og de herlige salmer: „I al sin glans nu stråler solen“ og „Kærligheds og sandheds ånd“ o. a., der var jubel og fest, nu da vinteren var veget, og lyset havde sejret.

I præstegården stod vinduer og døre åbne, alt duftede og skinnede af renhed. Tæpperne var rullet af de hvidskurede gulve og pakket væk, og de rene gardiner i alle de mange vinduer blafrede for den friske forårsluft.

Pinsedags morgen gik min moder om i alle stuerne og lagde rene lyseduge og tæpper overalt og satte blomster i alle opsatser og vaser, og præstegården var fyldt med glade pinsegæster, slægt og venner. Haven var skuffet og revet i alle gange og så fin, at man næsten syntes, det var synd at gå derude; men det var så dejligt med alle de nyligt udsprungne træers fine, grønne løv og blomstrende frugttræer, guldregn og syrener. Man kunne med sandhed synge: „Naturen holder pinsefest“.

Da lærer Høeg blev syg og døde ca. 1888, kom en ung lærer til sognet som vikar. Han hed Carl Adolf Nielsen, født 12. juni 1867 i Boserup, Esbønderup sogn. Han boede først en tid hos enkefru Høeg, men da hun flyttede, kom han til at bo i præstegården. Vi blev forlovede i 1893 og gift den 31. oktober 1895. Det var svært at forlade far og mor og det dejlige hjem, men det er jo livets gang. Min mand var enelærer og førstelærer i Gurre, hvor vi boede i tre år, og derefter flyttede vi til det nyoprettede lærerembede i Espergærde, ved hvis kirke han tillige var organist lige fra kirken blev bygget.

Det var et meget stille bryllup, der var aldrig store, personlige fester i præstegården, det lå slet ikke for os, ja selv mine forældres sølvbryllup holdt de helt hemmeligt, så kun min mand og jeg vidste det og fejrede det med dem.

Alle vore ferier, store og små, blev fejret i præstegården, og vi rejste også hjem og hjalp til med bispevisitatser og indkvarteringer, og når de iøvrigt havde brug for os. Min fader kom til, sammen med lærer Graversgaard og min mand, at interessere sig for fotografering. Min fader gjorde indkøb og holdt fagskrifter og talte „foto“, og de to unge lærere arbejdede og tilbragte mange timer i mørkekamrene. Alle, der kom i præstegården, blev fotograferet. De blev begge dygtige amatører.

Vi havde engang besøg i Espergærde skole af Danmarks fineste fotograf, Juncker-Jensen, han hædrede min mand med at sige. „Naturligvis er der tekniske fejl – ting som en uddannet fotograf lærer – men ellers kan man slet ikke kalde Dem amatør, så gode er Deres fotografier!“

Men nu begyndte sorgerne at komme til præstegården. Min fader fik sukkersyge og forkalkning i årerne omkring hjertet, han led under smerter i brystet og træthed af den strenge sukkersygediæt, som hans kraftige legeme ikke kunne bære, han mistede sit lyse humør gennem nogle år på denne måde.

Lægen, dr. Krieger i Esbønderup syntes, at han skulle tage sin afsked og tilbød ham lægeattesten, men min fader ville se

tiden an. En morgen, den 19. oktober 1912, stod han tidligt op i udmærket humør, tog sin sædvanlige kolde afvaskning, klædte sig på, spiste sin morgenmad og spøjte med min moder og gik derpå ind i studereværelset, hvor han skrev noget ind i en protokol og gjorde et embedsbrev færdigt, satte frimærke på og tog så bogen med prædikentekster, det var lørdag, og satte sig til at tænke på prædikenen til næste dag.

Min moder, der sad i værelset ved siden af, hørte en enkelt klagelyd eller suk derinde fra og løb forfærdet derind, da havde han rejst sig op og stod, som han havde været på vej ind til hende, men ikke kunne gå.

Hun greb hans hænder, og han så hende ind i øjnene med et alvorligt og forundret blik og sank så død om foran hende.

Det var en uhyre sorg for os alle – men for hende, der havde levet et lykkeligt ægteskab, de var så glade for hinanden som et par nygifte, sagde sognets folk, i 42 år fra deres lyse ungdom – var det et knusende slag, som hun for øvrigt aldrig overvandt. Hun kunne ikke finde ro og blev aldrig glad mere, skønt min mand og jeg gjorde, hvad vi kunne for at hjælpe hende over alle vanskeligheder.

Ved min faders begravelse talte provst Haagen-Müller, Vejby – mine forældres omgangsven – og provst Barfod, herredets provst, der var en af min faders studiekammerater. Jeg kan huske, at provst Barfod fremhævede, at min fader fra først til sidst i alt havde været en lykkelig mand, og jeg tror også, man må kalde det lykke, at han fik lov til at dø midt i sin livsgering, han ville have haft svært ved at rejse fra Blidstrup sogn.

Der mentes at være over 500 mennesker til stede ved begravelsen, stolerader, midtergangen, sakristi og våbenhus var fyldt, og man stod langt ud på kirkegården.

Senere blev der rejst en stor sten på graven, som sognets folk gav deres andel til. Medaljonen på stenen er modelleret af billedhuggeren Pedersen-Dan og støbt i bronze; han har blandt andet lavet statuen „Den lille hornblæser“ i København.

Graven var gravet til at gå ned i og foret med gran, og på kisten lå en sølvkrans, skænket af de sidste års konfirmander.

Det såkaldte „nådesår“ i præstegården var uhyre ubehageligt, og min moder trængte til at komme bort fra minderne og graven. Hun fik så en dejlig lejlighed i Slotsgade i Hillerød, hvortil hun flyttede den 24. september 1913. Der blev holdt aution i præstegården den 26. september.

Så kom verdenskrigen, og det var så ikke tilladt en enlig dame at have så stor en lejlighed, og hendes vært ville selv have den. Hun flyttede så til en ussel lejlighed i Nyhuse den 1. oktober 1919, der var bolignød og intet andet at få.

Senere fandt vi en lejlighed til hende i Helsingør, Sudergade 10, hvortil hun flyttede den 31. oktober 1922, og der boede hun i 7 år, men blev syg og kunne ikke tåle byens luft. Hun led under alle de flytninger, hun som havde været vant til det rolige liv i 33 år i Blidstrup præstegård med dens friske luft i den dejlige have. Vi havde ofte spurgt, om hun ikke ville være mere tilfreds, hvis vi købte en villa til hende, men hun havde ikke lyst til noget, men så købte vi en villa nogle få skridt fra Espergærde skole og lod den øverste lejlighed indrette til hende. Hertil flyttede hun den 23. marts 1929.

Der befandt hun sig godt, og da vi et års tid efter flyttede ind i stuelejligheden, efter at min mand havde taget sin afsked på grund af sygdom, havde vi nogle lykkelige år. Vi havde hver sin husholdning, men var dog sammen. Hun nåede at blive ca. 85 år gammel. Hun var træt og længtes altid efter min fader.

En dag blev hun pludselig syg og lå til sengs i 14 dage og døde en aften kl. halvti uden et suk eller en klage den 18. maj 1933.

Nogle dage før begravelsen kørte vi hende til kapellet på Blidstrup kirkegård. Pastor Busch tog imod os ved kirkelågen sammen med en hel del af sognets folk. Han havde en stor buket blomster fra præstegårdshaven i hånden; den lagde han på kisten, medens han holdt en hjertelig og gribende lille tale, hvor

han bl. a. sagde, at det var en hilsen fra den have, som hun havde haft så meget at gøre med.

Nogle dage senere ved den meget store begravelse var hovedtaleren provst Haagen-Müller fra Vejby.

Hvis det kan have interesse, vil jeg så blot føje nogle ord til, om hvorledes det gik den tredie og sidste af den lille præstefamilie.

Da min mand og jeg ikke mere kunne tilbringe vore ferier i Blidstrup præstegård, begyndte vi, der havde gennemkrydset Danmark på alle kanter, at benytte os af de billige valutaforhold i udlandet.

Espergærde er et badested og en by i opkomst, og det var anstrengende at være lærer i den stærkt voksende skole og tillige organist i kirken og med at føre kirkebøger. Han trængte derfor til at se sig om og få ny luft under vingerne og samle nye indtryk. Der var altid for mange børn i klasserne. Vi begyndte så at rejse 14 dage a 3 uger hver sommerferie, så at vi fra 1921 til 1936 har været Tyskland rundt, set passionsspillene i Oberammergau to gange, Frankrig: Paris, Reims, Toulon, Marseille, Holland, Belgien, Schweiz, Italien, to gange i Norge og to gange til Stockholm, Upsala. Men den 5. maj 1937 døde min mand pludselig kl. 12 aften siddende i sin stol.

Han blev begravet 11. maj 1937 på Blidstrup kirkegård, og der kom mange mennesker til stede, og da rørte det mig dybt, at der var mange, der spurgte: „Nu kommer De vel hjem, fru Nielsen?“ Tænk, at man endnu synes, at jeg hørte hjemme dér. Men jeg har jo mit hus og hjem her, og min mand og jeg har været gift i 42 år, så jeg er vokset fast her. Det er tungt at være den sidste og alene, men jeg skal ikke beklage mig, jeg har haft meget at være taknemmelig for – og flytter nok engang hjem.

Beretning om Samfundets virksomhed 1963-64.

Samfundet afholdt generalforsamling på hotel „Prins Hamlet“ i Helsingør onsdag d. 5. april 1964. Viceskoleinspektør H. C. Rosted, Hørsholm, valgtes til dirigent. Generalforsamlingen bifaldt, at der aflagdes to års beretninger og forelagdes to års regnskaber, da det ikke havde været muligt at afholde generalforsamling i 1963. Formanden aflagde derefter de to års beretninger, der godkendtes uden videre drøftelse. Kassereren, sparekassefuldmægtig L. Larsen forelagde regnskaberne for 1961-62 og 1962-63 og oplæste revisionsberetningerne. Da hovedbogholder H. P. Olsen var fratrådt som revisor i årets løb havde revisor-suppleanten, arkitekt Schmelling, Humlebæk, revideret det sidstnævnte regnskab sammen med den anden revisor, kontorchef With-Jensen. En oversigt over regnskaberne er offentliggjort i årbog 1963.

Ved bestyrelsesvalget genvalgtes dr. phil. Jan Steenberg, borgmester Schytz og kommunelærer Rosenkilde-Nielsen. Dr. Riise, der ligeledes var på valg, ønskede ikke genvalg. Ingen nyvalgtes i dennes sted, idet generalforsamlingen udtalte ønsket om, at man forsøgte at finde frem til interesserede og energiske unge, der kunne føre arbejdet videre i fremtiden. Til revisorer genvalgtes kontorchef With-Jensen og nyvalgtes arkitekt Schmelling, Humlebæk.

Under eventuelt takkede Jørgen Paulsen direktør Knud Klem for 25 års formandsskab. Formanden svarede og udtalte sin glæde over arbejdet, men fandt iøvrigt, at det ville være hensigtsmæssigt, om nye kræfter snart kom ind i arbejdet.

Samfundets sommerudflugt fandt sted lørdag d. 13. juni 1964. Den gik til Hørsholm, hvor museumsinspektør, dr. phil. K. J. Paludan foreviste Jagt- og Skovbrugsmuseet, hvorefter deltagerne i Hørsholm Egns Museum af dettes leder hr. H. C. Rosted fik vejledning om slottet og slotsparken, som selskabet passerede igennem under vandringen til arboretet. Denne sidstnævnte institution, som er skabt og i væsentlig grad ført frem ved dr. Syrach Larsens initiativ og energi, blev forevist af lektor P. Chr. Nielsen, der på fængslende måde redegjorde for arboretets hensigt og virke. Mange kender arboretet af navn, men kun få af selvsyn. Selskabet var enige om, at det havde været en god tur, som yderligere begunstigedes af det gode sommervejr.

Derimod var vejrliget ikke så gunstigt under efterårsturen, der fandt sted lørdag d. 12. september og gik til Jægerspris. Slottet forevistes af slotsfogeden, frk. Westergaard og hendes hjælper, slotsparken af Jørgen Paulsen og Knud Klem. Selskabet så Bisens buste af Frederik VII, grevinde Danners grav samt en del af slotsparkens mindsten for historiske personligheder: Peder Tordenskjold, Niels Juel, prins Ferdinand af Brunsvig, Johan Hartvig Ernst Bernstorff, J. H. Schimmelmänn m. fl. Man spadserede derefter samlet gennem slotshegnet forbi andre mindesmærker ud til langdyssen, den først udgravede i Danmark. Ved særlig velvilje fra skovrider Holstein fik selskabet lov til i busser at køre gennem skoven til de gamle ege: snoegen, storkeegen og kongeegen. Skovrider Holstein demonstrerede egne og talte om Jægerspris-skovene som helhed og gav nogle oplysninger om stiftelsens virksomhed. Skovfoged Thorkil Jensen redegjorde for sine undersøgelser om egenes alder, ca. 7–800 år, for kongeegens vedkommende muligvis ca. 2000 år. Selskabet var på ca. 100 deltagere. Uagtet vejret under turen vekslede mellem opholdsvejre og byger og turens sidste del ved egne foregik på meget regnvåde stier, der gjorde både tøj og sko fugtige, kunne formanden med selskabets fulde tilslutning takke for en god eftermiddag.

Den medbragte mad suppleret med snaps og kaffe til modvirkning af vejrligets indflydelse, indtoges i Jægerspris Slotskro.

Efter måltidet holdt direktør Jørgen Paulsen foredrag om Abrahamstrup og Jægerspris. Afslutningen fandt sted ca. kl. 20.30.

I årets løb har samfundet haft den sorg at miste sit bestyrelsesmedlem, forfatteren Erland Gribsø, Frederiksværk. Redaktør Gribsø har gennem et langt livs ophold i amtet altid vist stor interesse for hjemstavnens historie. Denne interesse har i høj grad ytret sig under hans arbejde i Historisk Samfund. Det er desuden velbekendt, at han gennem årsskriftet „Jul i Nordsjælland“ har publiceret en mangfoldighed af emner indenfor amtets historie, et arbejde på linie med samfundets virksomhed.

Samfundets bestyrelse består herefter af følgende medlemmer:

Fhv. sognepræst Villads Christensen, København, tidl. Græsted, museumsinspektør Povl Eller, Hillerød, sognefoged Hans Jensen Hansen, Ølstykke, amtsskolekonsulent L. C. Jensen, Gilleleje (skriftudvalget), museumsdirektør Knud Klem, Helsingør (formand, skriftudvalget), sparekassefuldmægtig L. Larsen, Hillerød (kasserer), gårdejer Morten Olsen, Tømmerup, Dyssekilde, museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg slot (sekretær, skriftudvalget), lektor H. Ring, Helsingør (skriftudvalget), kommunelærer J. Rosenkilde-Nielsen, Humlebæk, borgmester Sigurd Schytz, Helsingør, og dr. phil. Jan Steenberg, Fredensborg.

Samtlige bestyrelsesmedlemmer tager gerne imod nye indmeldelser.

I regnskabsåret 1963–64 har samfundet modtaget følgende tilskud: staten kr. 1370, Frederiksborg Amtsfond kr. 200. Fra købstadskommuner: Frederiksværk kr. 100, Farum kr. 50, Birkerød kr. 400, Frederiksborg Slotssogn kr. 100, Hørsholm kr. 50, Hillerød kr. 500, Helsingør kr. 200 og Frederikssund kr. 100. Fra landkommuner: Torup kr. 100, Gerlev-Dråby kr. 100, Vejby-Tibirke kr. 25, Kregme-Vinderød kr. 50, Oppe-Sundby kr. 15, Ramløse-Annisse kr. 25, Slangerup landsogn kr. 20, Melby kr. 20, Tikøb kr. 25, Søborg-Gilleleje kr. 25, Slagslunde-Ganløse kr. 50, Ølstykke kr. 25, Græsted-Mårup kr. 25, Nørre Herlev kr. 25, Lyng-Uggeløse kr. 25, Fredensborg kr. 100, Skibby kr. 25,

Kyndby-Krogstrup kr. 50, Harløse kr. 50, Lillerød kr. 50, Bloustrød kr. 50, Uvelse kr. 15, Ølsted kr. 25, Blistrup kr. 25 og Stenløse-Veksø kr. 25. Fra sparekasser er modtaget: Helsingør kr. 200 og Frederiksborg Amts Sparekasse kr. 400. Desuden er fra antikvar Carl Julius Petersens Hjælpefond modtaget et tilskud på kr. 1000. For alle disse bidrag, der er af så stor betydning for samfundets økonomi, udtaler samfundet herved sin erkendtlige tak.

Opmærksomheden henledes på, at samfundets medlemmer for nedsat pris (kr. 20 + porto og omkostninger, bogladepris kr. 25,00) kan abonnere på det af „Dansk historisk Fællesforening“ udgivne tidsskrift „Fortid og Nutid“, der udkommer med ca. 8 ark årligt. Samfundets medlemmer kan ligeledes til favørpris (ved indsendelse af beløbet til postkonto 86264, Fortid og Nutid, Landsarkivet, Viborg), købe følgende af foreningen udgivne skrifter:

E. Kromann: Skriftens Historie i Danmark (kr. 10,-, bogladepris kr. 18,-).

Holger Hjelholt: Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen (kr. 6,80, bogladepris kr. 8,50).

Helge Søgaard: Litteraturvejledning for kulturhistoriske provinsmuseer (kr. 5,00, bogladepris kr. 8,50).

Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning (kr. 2,00).

Register til Fortid og Nutid, Bind I-XVII (kr. 2,00).

Knud Prange: Heraldisk Nøgle til Nyt Dansk Adelslexicon (kr. 16,00, bogladepris kr. 27,00).

Dansk Navneskik (kr. 5,00).

H. Hansen: Om opbevaring og ordning af Købstadsarkiver (kr. 2,00).

S. Nygård: Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier (kr. 2,00).

Bauer: Calender for Aarene indtil 2200 e. Kr., fototeknisk optryk (kr. 12,00, indb. 14,00, bogladepris kr. 20,00, indb. kr. 23,00).

Herluf Nielsen: Kronologi (kr. 7,00, indb. kr. 9,00, bogladepris kr. 11,50, indb. kr. 15,00).

Knud Prange: Heraldik og Historie (kr. 7,00, indb. kr. 9,00, bogladepris kr. 11,50, indb. kr. 15,00).

Hans Worsåe: Grundbog i slægtshistorie (kr. 5,00, bogladepris kr. 9,00).

Derimod er den tidligere opnåede favørpris på Nationalmuseets årsskrift „Nationalmuseets Arbejdsmark“ bortfaldet som følge af en nyordning af salget af Nationalmuseets publikationer.

For at billiggøre udsendelsen af årbogen har samfundets ekspedition de sidste år forsøgt at vedlægge et girokort og ikke benytte opkrævning. Erfaringerne har været så gode, at udsendelsen indtil videre vil ske på denne måde. Vi håber, at medlemmerne vil indbetale kontingentet hurtigt efter modtagelsen til postkonto nr. 63278.

Udmeldelse må – for at være gyldig – være sket skriftligt til sekretæren, museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg slot, Hillerød, inden årbogens udgivelse.

OVERSIGT OVER REGNSKABET FOR TIDEN 1/10 1963—30/9 1964

	kr.	ore		kr.	ore
INDTÆGTER			UDGIFTER		
Kassebeholdning			Forsikring	12	96
pr. 1/10 1963	14.718	20	Trykning af årbog,		
Portobeholdning	100	00	honorarer m. v.	15.655	23
Kontingent og salg af			Kontorartikler, porto	96	54
publikationer	1.728	15*	Møder, foredrag	1.019	62
Frederiksborg Museet			Udflugter	370	00
for 500 eks. af år-			Dansk historisk fælles-		
bog 1963	5.000	00	forening	127	28
Bidrag:					
Staten	1.370	00			
Amtet	200	00			
Kommuner	2.470	00			
Pengeinstitutter	600	00			
Carl Julius Petersens					
Hjælpefond	1.000	00	Kassebeholdning		
Renter	372	84	pr. 30/9 1964	9.477	56
	27.559	19		27.559	19

*) På grund af tidspunktet for udsendelsen af årbogen 1963 er kontingenterne ikke indgået på dette regnskab.

SAMFUNDETS PUBLIKATIONER

Frederiksborg Amts historiske Samfund har udgivet (enkelte gange: været medudgiver af) følgende skrifter, som samfundets medlemmer kan købe, så længe oplag haves, til de anførte favørpriser ved henvendelse til Frederiksborg Amts historiske Samfund, Frederiksborg Museet, Hillerød.

Reglen har været, at der for hvert år udsendes een publikation, årbog eller særbog. For årene 1929 og 1939 udsendtes to skrifter. Efter 1951 er særbøgerne trykt i samme format og udstyr som årbøgerne.*)

Årbøger:

1906, 1907, 1908, 1909, 1910	udsolgt
1911, 1912, 1913, 1914	4,00 kr.
1916, 1917, 1919, 1920	udsolgt
1921, 1922, 1924, 1927, 1929, 1930, 1932, 1934, 1935, 1936, 1939II, 1941, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1951	4,00 kr.
1952, 1953, (1954 er udsolgt) 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961	8,00 kr.
1962, 1963	10,00 kr.

Særbøger:

Joachim Junge: Den nordsjællandske Landalmues Karakter, ved Hans Ellekilde, 1915. 279 s.	10,00 kr.
A. Uhrskov: Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre Tider	

*) Årbøgerne tænkes indbundet fire og fire. Registrerne omfatter således følgende grupper af årbøger: 1) 1906-09; 2) 1910-13; 3) 1914-16-17-19-20-21-22-24 (2 bind); 4) 1927-29-30-32; 5) 1934-35-36-39II; 6) 1941-44-45-46; 7) 1947-48-49-51. Herefter hører fire på hinanden følgende årgange altid sammen.

paa Grundlag af fhv. Folketingsmand Lars Larsens Beretninger, 1919	udsolgt
Fr. Weilbach: Frederiksborg Slot, 1923	udsolgt
Fra det gamle Helsingør, 1925, 126 + XXVII s., 10 ill., årbog for 1924	10,00 kr.
Hillerød By. Af Victor Hermansen, Hugo Matthiesen, Anders Uhrskov og P. Petersen. Tegninger af Kr. Kongstad, 1925. 363 s.	udsolgt
Carl Christensen: Frederiksværk, 1926. 192 s., 54 ill.	udsolgt
Fr. Weilbach: Fredensborg Slot, 1928. 136 s., 77 ill.	10,00 kr.
× Arnold Olsen: Nordsjællands Helligkilder, 1929. 52 s. med 36 tegninger af Arnold Olsen	4,00 kr.
Frederiksborg Amts Stednavne, 1929. 168 s. Udgivet af Stednavneudvalget med tilskud fra Frederiksborg Amts historiske Samfund og tilsendt samfundets medlemmer	forhandles ikke
√ Arne Sundbo: Frederikssund og Købstaden Slangerups Historie I. Tiden til 1809, 1931. 416 s., 112 ill.	10,00 kr.
Samme: II. Frederikssunds Historie 1810–70, 1937. 261 s. ill.	8,00 kr.
Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie, 1933. 288 s., 44 ill.	8,00 kr.
Anders Uhrskov: Fra Stavnsbaand til vore Dage. Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie. I, Fra Landbrugets Verden, 1938. 324 ill.	udsolgt
Samme: II, Handel, Haandværk, Fiskeri, 1939. 176 s., ill.	5,00 kr.
Samme: III, Fra Land og By, 1940. 237 s., ill. (heri register til hele værket)	5,00 kr.
Hjemstavnsbog for Frederiksborg Amt, 1943–44; årbog for 1942–43. 392 s., 118 ill.	10,00 kr.
Anders Uhrskov: Frederiksborg Amt i Litteraturen. En Bibliografi, 1946. 123 s.	5,00 kr.
Jan Steenberg: Christian IV's Frederiksborg, 1950. 190 s., 33 il.	12,00 kr.
Bodil Høyer: Dagligt Liv paa en nordsjællandsk Bondegaard i Midten af forrige Aarhundrede,	

- 1955; årbog for 1954. 175 s., 17 ill. 8,00 kr.
- A. P. Larsen: Naturfredning i Frederiksborg Amt, 1958; årbog for 1957. 155 s., ill. 8,00 kr.
- Hennin Henningsen: St. Olai Kirke, Helsingør, Historie og Beskrivelse, 1959. 212 s., rigt ill. udsolgt
- ✓ Lauritz Engelstoft: Mine Vandringer i Sjælland i Juni 1797, ved Povl Eller, 1961, 153 s., 28 ill. + et kort 8,00 kr.
- Omkring Frederiksborg slots brand 17. december 1859. Af H. D. Schepelern, Jørgen Paulsen og Povl Eller, 1964, årbog for 1963, 154 s., 32 ill. 10,00 kr.

Følgende særtryk af årbogsartikler kan fås for 2 kr. pr. stk.:

- Erland Gribsoe: Frederiksborg Amts Kirkeklokker, 1934. 63 s.
- ✓ C. M. Smidt: Nordsjællands middelalderlige Mindesmærker, 1939. 55 s., 22 ill.
- Jan Steenberg: Ølsted Kirke, 1952. 30 s.
- H. L. Sørensen: Dråby Kirke, 1955. 26 s.

Endvidere forhandles:

- Amtsudgaven af Danmarks Riges Breve, udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab under Ledelse af Franz Blatt. Frederiksborg-Holbæk. 2. Del 1.-5. Hæfte, 3. Del 1. Hæfte, 1939-1957 (det udkomne) samt C. A. Christensen: Historiske Oversigter til Danmarks Riges Breve, 1. Hæfte, 1250-1305, 1943, i alt 3,00 kr.

BILLEDFORTEGNELSE

	Side
Side af skoleregnskabet med omtale af bl. a. indkøbet af Buxtehudenoder.	9
Den fløj af karmeliterklostret, hvori Helsingør Latinskole havde til huse	17
Skovparti med drøvtyggende køer. Efter tegning af S. Mygind 1814.	41
Overjægermester C. C. Gram	45
Johann Georg von Langen. Ukendt maler, 1750	47
Hugst efter de Langenske retningslinier. Efter J. A. Cramer: „Anleitung zum Forstwesen“. Braunschweig, 1766.	49
Langensk afdelingssten fra Ganløse Ore.	52
Langensk afdelingssten, der er løsrevet fra sin oprindelige plads . .	53
Udsnit af det Langenske skovkort over Frederik den Femtes Revir . .	63
Skovfyr fra den Langenske plantage i Nødebo Holt	67
Stillads om Tinghuslærken på Mårum Skovdistrikt	71
En række gamle bøger i Store Lyngby Skov.	73
Langensk ær i Ganløse Ore	75
Jordvold i Brøde Skov.	77
Kgl. agent Christoffer Holm.	85
Inger Lovise Holm f. Warnheim	87
Kgl. agent Erich Engelbrecht Holm	89
Frederiche Holm f. Bjørnsen.	91
Peter Louis Holm	93
Mindetavle over en soldat fra Græsted, som faldt i 1864	111
Christine Nielsen	119
Førstelærer C. A. Nielsen	119
Pastor Thomsen i Blidstrup præstegårdshave med sin yndlingshane. .	127

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Helsingør Latinskole i det 17. århundrede. Bidrag til Undervisningens Historie og til Stadens Musikliv paa Didrik Buxtehudes tid. Af Troels Dahlerup	3
Fra Plukhugstskov til ordnet Skovdrift. Den Gram-Langenske Forstordning. Af P. Chr. Nielsen	39
En Helsingørsk Købmandsfamilie. Af Victor Thalbitzer.	83
Småstykker fra 1864 I-III.	101
Fra Blidstrup Præstegård. Af Christine Nielsen	115
Beretning om Samfundets virksomhed	141

DENNE ÅRBOG FOR 1964
ER UDGIVET PÅ
FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUNDS VEGNE
AF L. C. JENSEN, KNUD KLEM, H. RING
OG JØRGEN PAULSEN